



3 1761 08678611 8

МИХАЙЛО ЯЦІВ,

ОГНІ ГОРЯТЬ.

PG

3948

I335

046

1902

с. 1

ROBARTS



Purchased with funds
donated by
Petro Jacyk
Educational Foundation



МИХАЙЛО ЯЦКІВ.

Р
40355

ОГНІ ГОРЯТЬ.



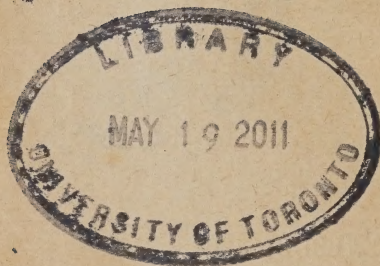
ПОВІСТЬ.



У ЛЬВОВІ, 1902.

Накладом автора.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.
під зарядом К. Беднарського.



Слово від автора.

Отся розбита історія нужди, гріхів, горя і непристиглих поривів написана для старших.

Не мав я тут на думці ніяких одиниць, лише широкі круги і стараєся зріжнювати їх так як сотворив їх Всемогучий Бог і могутня суспільність; тому коли-б мало упасти яке негодованє, то зрозуміти ясно, до кого передовсім мало би воно звернути ся.

На мене міг би упасти закид за технічні хиби сеї зовсім неартистичної, нерівної і незаокругленої праці, але скажу по правді, що я сам не стараєся добирати тут ніякого методу, ні артистичних способів, бо по що обліплювати правду рожевим напірєм, по що солодити друковані слова, а кривдити живу, божу, суспільну правду?

Тому я стараєся, щоб річ вийшла вірна, з кровю і кістками, се значить — погаратана така як у буденнім житті — в природі -- перед нашими очима — в нашій власній хаті — в нас самих.

Пишучи сі чорні стрічки питає я себе не раз: Чому діти мають скоро старіти ся? Чому мають вони дивити ся на розпусту, підлоту, ненависть і інші гріхи своїх родичів?

Чи будучність тих дїтий золотом-цвїтом
стелити ся буде? Чи може свїт відплатить
їм ту кривду?

І пригадували ся менї тисячі таких
дїтий. І хто сему винен? Чи винна сему
дитина, що в своїм наївнім жалю скаржить
ся перед чужими, чи винен сему автор, що
важить ся обстати за тисячами тих дїтий?

Скінчивши сю гірку книжку, я всьміх-
нув ся: Тут заледви одна третина з того
всього, що оглядають дїти в буденнім житю
і так скоро старіють ся! А де ще дві дальші
третини?

Для „моралїстів з професії“ вистане
і ся одна третина, щоб напали на мене.

При таких думках покинув я дальшу
роботу.

Ти — спокійний, інтелїгентний Чита-
телю — як знайдем в сих темних кручах яке
зерно висшої думки, — то за се я Тобі не-
вимовно, сердечно вдячний.

Дороги свідомости гіркі а її плоди
некольні.

Дасть доля просвїтнійшу годину, то
загостю до Тебе з красшим, лагіднішим
даром, з вітхненою думкою — може й со-
няшною погодою і тоді привитаємо ся сер-
дечно як старі, щирі приятелї.

I.

Ліс купає ся в сонци, під смерекою дрімає чоловік.

Верхом ліса линуть горілиць богині, їх здогоняють боги, скобочуть та грають ся з ними. Шумять палкі, пристрасні хихоти й шепоти.

Чоловіка збудив тріск ріща.

— Слава Йсу!

— На віки Богу.

— Відпочиваєте, Борисе?

— Ая, відпочиваю.

— От, сяду собі й я коло вас.

— Сідайте, старший брате.

— Добре що я вас здибав тай пригадав собі. Коби ви знали, що, Борисе...

— Що таке?

— Переказував пан-отець до вас. Спитайте, каже, Бориса, чому я його ніколи в церкві не виджу? Не хочу, каже, мати в селі ніяких філзофів.

Борис видивив ся на старшого брата, потім глянув перед себе і всміхнув ся. Роздумував кілька хвиль і сказав:

— А ви перекажіть від мене таке: Моя філзофія не належить до нього, анї до церкви,

але до мене самого. Я не втиркаю ся в його науки і нехай також він не втиркає ся у мою філософію. Як Бог є, то є усюди, не лише в церкві, але й у лісі. Я гарую цілий тиждень та маю ще йти в неділю дивити ся, як не один дримає та обсмалить сьвічкою чуприну? Маю дивити ся на чужі гріхи, слухати їх та здержувати ся від сьміху і ще більше грішити, то волію піти собі в ліс та дивити ся як деревинка росте, слухати як пташка співає — се моя церков; тут Бог таки є. Тут йому навіть красше, ніж у церкві.

Борис повів рукою довкола.

— А-я. Так скажіть від мене. Ті науки, що він проповідає, я чув уже давно. Ті вже давно повмирали, що мене вчили тай гірше від него не вчили, ні.

Устав і попрощав ся зі старшим братом. Довго не міг вийти з зачудування.

Був коло царин. Вітер заносив запахом нив та садів.

Борис ішов статком по-при сади та городи і оцінював, що сего року зродило, а що ні.

Переходив через обійсте і оглядав яблінки та груші. Федь висунув голову крізь вікно і оба поздоровили ся.

— Отсю грушку, Федю, треба пересадити; адіть, як вона забанувала в тіни.

— А-я, треба буде пересадити.

— А отсе щепи?

— Ой ні. Я навіть не гадав, аби з неї що було; в зимі обгриз її заяць, гриз би його шріт, а на весні вона дуже банувала.

— Ага, осьде кора сподом зболіла. Але обвийте на зиму соломою, а на весні можна буде нащепити.

Борис пішов повагом. Стежка вела краєм села, через сад, що стояв за хатами. Борис уздрів, що якийсь хлопчиско щипає яблука. Підходив помалу і дивився на ту роботу. Пустяк шпуряв завзято камінем та кімачем, аж галузе облітало. Старий підійшов до него.

— Ти, хло, ти чий?

Пустяк вибалушив очі.

— Лушчаків.

— А дідько би тебе луштив, диви, а я не знав. А я не знав. Тьфу, пек та осина! А я не знав... То ти щипаєш яблочка собі? Щипаєш зелені, не даш їм пристигнути, ні-ї. Я вже виджу, що ні.

Поклав йому руку на плече.

— Ти, хло.

— Га? — спитав збентежений пустяк.

Старий говорив поволи — своїм способом. Надійшло кількох мужиків, станули і дивилися.

— Ти, хло, ану розміркуй собі таке. Лише уважай і слухай, що тобі скажу. Розумієш?

— Розумію, — промовив збиточник.

По таких початку прийшов він до себе і думав, що Борис забув уже про його пустоту і мав йому щось иньшого сказати.

— Слухай лише та розмірковуй. Чи не ліпше було би отак: замість каміня і патиця, а ти спробуй урвати собі руку, та рукою, та рукою, та рукою!

Тут старий показував жаво, як він має кидати тою рукою.

— А потому, як уже одної руки не стане, а ти возьми ногу, та ногою, та ногою, а відтак — лише уважай, що кажу — а від-

так урви собі голову, та головою, та усе лиш підбігни та ухп її, та до каміня, та шпур, та шпур нею, аби аж дранте летіло!... Га? Як міркуєш? Чи не ліпше було би так? Ану, ану, сиробуй! А чужу садовину лиши, за неї гріх, а за себе не будеш мав ніякого гріху. Затям же собі добре і розгадай.

Мужики лягали з реготу.

— Алеж то ви, Борисе, умієте промовити до душі! Він волів би, аби ви йому позауш дали, ніж сповідали отак гідно.

Хлопчиско пішов червоний по вуха.

Такий спосіб мав Борис для всякого злодія, шкідника і фудульного. Його науки бояла ся не лиш молодіж, але навіть старші гірше як бійки, а кому трапило ся пізнати її, той з місяць не показував ся між люди. Таким чином виробляв Борис почуте чести і стиду.

Він був уже далеко, а мужики ще реготали ся.

— То оноди ми мали потіху. Люди розбалакали ся, як звичайно при єв'яті, а Онофер приступає до Бориса тай каже:

— Чи тямите, нанашку, як то ви мені раз гідно розтрясли сумління?

Старий усміхнув ся і чинив ся, що нічого не пригадує собі.

— А тоді, як я не голосував так як треба.

Старий іще всміхав ся і не пригадував собі, аж як Онофер розповів докладно і хотів цілувати в руку, Борис сховав руки по-за себе та — „Лиши, лиши, каже. — Бити не повинно ся нікого, але дати розв'язок молодшому повинен кождий старший.

— Алеж бо ви, нанашку, як би утріли своєю мозолистою рукою, аби здорова, то як квасницевою палицею з гудзьом — було би що слухати!

А старий стидав ся як жінка.

— Дай Боже й тобі здоровля — каже. Та щó, рука така як у кожного, але я ще на своїм віку нікого не вдарив тай усе кажу: борони Боже від такого чоловіка, що його аж ударити треба. Який уже хосен із него? Християнин не звір, аби його словом не можна навести на розум.

— Але міркуйте собі, що такий моцак своєї сили на нікого не оберне, хиба лиш на працю.

— Та як оберне? Таже він знає, що як би утесав якого, тай той би лиш зажмутив ся і забув дихати!

— Ха-ха, бодай вас, куме!

— То вже, видьте, сильний християнин має так до себе, що у него серце благає як у дитини, а міць у него лиш на пострах. Хиба як трафить ся иньший, не дай Боже, що любить напивати ся; о, з таким уже біда.



II.

Борис кутив люльку та переглядав газету і книжку. Згоді відложив папіре, глянув на сина і заходив думками в його неясну сумовитість, що проявляла ся вже від кількох літ. Душа стала знов боліти, він хотів розрадити сина і почав говорити.

— Ті пани, що пишуть книжки, цілком не знають нашого життя. Що то казати, як хтось з мужиками лише на вакациях. Як хто чого сам не видів, то ніяка книжка не навчить його. А вони хотять пізнати нас із книжок тай пишуть для нас. Нераз як прийде яка з тих книжочок про господарку, то я лиш подивлю ся тай шпурну нею он там у кут. Говорити комусь про управу ячменю, чи про молоко, як у него ні грядки, ні теляти! Та уперед, коли він такий учений та мудрий, то нехай навчить, звідки і як роздобути поле, чи корову, а не заскакує нам у готове! Не бій ся, у кого є що сіяти й доїти, той дасть собі раду і без твоєї книжки і до тебе на науку певно не піде... Вже ті пани мають нас цілком за дурнів. Або пише не один про нашу біду, але так по панськи, як би бояв ся, аби йому хто в шию не дав. Легко при столику вигадувати, але як би прийшов тут межи нас — дихати відхотіло-б ся,

не то писати. Пізнав би, що то друкована біда. Просто сьміх. Я вже нераз кажу: дурні пишуть, дурніщі читають. Не дивниця, що наші люди по читальнях нипають лише за новинками. А скільки тих газет, а кожда лише себе вихвалює, а інші обмітує болотом. Та нехай дадуть одну, а добру. І скільки тих партій на дідька. І партія з партією жре ся, плюгавить ся на остатнє, а в кождїй партії партійки. І кому тут вірити? Кождий говорить лиш за себе, що він найпорядніший і накидає ся мокрим рядом на все иньше. І на якого біса нам усе те знати і слухати? Та нехай зійдуть ся десь у яруги та виволочать ся там за чуби, а нам дадуть спокій і не псують людей.

Старий умовк і пикав. Він мало коли розбалакував ся. Нераз цілими днями не чути було від него слова, але тепер, коли повидів, що син далі сумує, хотів силоміць розвеселити його.

Подав йому чарку чорного напою.

— Оста', а пий трохи отого атраменту! А всяку журу скинь із голови. будь веселий, жий та не піддавай ся! Що то! Ех, як би так я був у твоїй шкірі, показав би я! То бувало горить усе довкола мене!... Бувало пасу вівці, а на березовій трубці як заграю — мільями голос зашибає ся по лісах! А урвитель з мене був, урвитель! Дівки зачіпаю, нікого не бою ся, на субітках гуляю аж помости угинають ся, латер дров поставлю за день як ніщо, віз із гори здержу за колесо, а бохонок хліба скрешу як горіх! З мене був робітник і їдець, а з тебе що? Шкода тої суми, що стільки пішло на науку. Купив би за неї зо три пари волів. Тай ні ціпом не молотиш, ні дрова не

рубаєш, маєш усе, що треба, тай який хосен з того?... А на-ж та випий! А скажи матери, нехай дасть що їсти. Не сиди такий як той кіт, що три дни молока не хлептав.

— Я не голоден.

— Е, не голоден. Не їш нічого і не голоден. Жолудок — перша річ. То котел при машині. Як котел пустий, то й машина ні до чого. Як жолудок кепський, то ні за що вся робота. Ні духа, ні руху, ні дотепу, от, хиба лиш ковірій та визирай смерти.

Остап сидів на постели і дивився задумчиво перед себе. Йому прикро було, він силувався бути иньшим, але не міг. Сягнув недбало по чарку і задумався на ново.

— Кажи що. Десь бувало розказуєш усячину, а остатними роками геть умовк і оплошів. Я вже далі пачку тютюну скурив, а від тебе слова не чув.

— Та що буду казати...

— А от що небудь, аби не навтямлялося отак.

Борисиха сиділа на лаві з заложеними руками і вдивлялася в сина.

— От, дай йому спокій. Ти гадаєш, що йому так як тобі. Має він свою журу. Замлів над тою наукою, голову собі зсушив, стільки волосся нема, скільки тих листів перебрав по книжках.

— Та гадаєш їхати? — спитав Борис сина.

— Та гадаю.

— Гм, чи я знаю — чи я знаю, що робити з тобою? Коби хоч здоровле було, а то поїдеш у далекий сьвіт будеш слабувати, та ще угибнеш...

— Не бійтеся.

— Та-а. Не раджу тобі і не здержую силоміць, але все було би ліпше лишити ся дома. Запиши ся, а потім поїдеш як буде треба. Здаси — добре, а не здаси, таки страху нема. Сьвіт не завалить ся з голоду не вмиреш, хліба і молока найде ся тут дома для такого їдця як ти. Не бій ся, не проїси нас. Такий хосен нині з тих панських наук, гімназий та академій... Плюнути не варто. Та ще як нема здоровля.. Ет, кривдили вже тебе досить...

— Коби так мене був хто дав до школи! Тото би, тото би, тото би! Закасував би тих усіх професорів, показав би, що́ то є наука! Ёе, тото рубав би! Кожде слово було би цільне як куля з рушниці! Але сьміяв би ся я потім, але реготав би ся!

— Та не було кому. Небіщик отець не розумів ся на тім. — Мій тато — каже — і дід і прадід не вчили ся письма тай жили, тай тобі не треба. — То ще раз темні часи були! Але я раз покинув товар і побіг аж на третє село, бо зачув, що там добрий учитель (уже давно небіщик). Приходжу, цілую його в руку, а він: Ти чий? — питає. З відти й відти, кажу, син Гната, прийшов просити, аби ви навчили мене що. Навчили мене що, ха-ха-ха! — Він видив ся на мене, погладив тай каже: — А у вас нема школи? — Нема, кажу. — Га, синку, то файно, що ти аж тут прийшов учити ся, але щож, мені, небоже, не вольно приймати тебе так. Принеси від татуня письмо, що дозволяє, то прийму тебе. — Прибіг я над вечір до дому, а мене ще випарили, що я товар кинув. Про письмо я вже й не згадував. Аж пізнійше, як пристав до моєї сестри дяк, що бував у войську і знав усякого письма, то став учити ме-

не. Забігаю бувало до него, а він показує мені дещо. Першу книжку вивчив я за місяць, потім переняв другу, третю, на врешті взяв ся до німецької, до тої старої, грубої „Sprachlehre“, що онде в шафі. То ще від него. Го, з тої книжки навчив ся я німецької мови, а як пішов до жовняр аж у Фіюме, то сьміяв ся зі всіх, що не знали по німецьки. Шурина подарував мені Біблію, брав мене з собою читати псалтирю при мерцях тай платив дещо. Так як Бугорськвій з Шевченком, ха-ха-ха!

— А що вже бувало читаю, то читаю, як би горіхи сипав! Ніде за титлу не зачеплю, найменшого слова не пропущу. Не так як он та дїтворя тепер, що вчать ся вже кілька років, а як стане під носом: ми—ги—иги, то аж слухати мерзенно! Читаю бувало Біблію за вівцями, але так аж четина із смерік опадає, а як прийду на те місце, як Жиди Христа мучили, то реву аж луна йде!...

Остап любив слухати батькових оповідань. І тепер його чоло виногодило ся і він дивив ся на батька. Слова старого нераз розгрівали сина.

— Шурина передплачував газету і читав мужикам багато про Шевченка та Пашкевича.

— Але раз пішла чутка, чи то з газетів, чи звідки, що має настати кінець сьвітови.

— То було якось літі. Люди дуже посоловіли від тої новини. Тямлю, як одного вечера зійшло ся у нас кількох газдів та балакали з татом про те. Я вийшов на двір. Роззираю ся, дивлю ся на звiзди та гадаю собі: Треба ще хоч раз подивити ся на сьвіт. Відтак пішов я спати в оборіг. — Щож, думаю, однако вмерти, чи нині, чи завтра, в хаті, чи в обо-

розі, Тої ночі мав бути сьвітови кінець. Я ляг і заснув. Буджу ся рано, а тут сонце сьвітить і пташня щебече! Сьвіт не пропав, ні! Він не настав ніколи і не мине ся ніколи. То лише такі забобони.

Очи Бориса сяли добродушністю, сивий чупер побурив ся, могутні плечі та рамена доповнювали великанську юність і силу. Здоровець сей по-при шістьдесять лїт не знав, що рецепта і міг іще з волом побороти ся. Його жінка при своїх сорок виглядала на трицять, дужа, з характеристичними чертами.

Син цілком не вдав ся в них.

— Ти, Остапе, віродив ся від нас, як би не був нашим сином. Убери ся біло, виглядатимеш як Spitalsbruder, убери ся чорно, то як монах. Геть замучили тебе в тих панських школах та сухоміських станциях.

Борис поводив ся з Остапом як з приятелем. Оба балакали звичайно про такі питання, про які онимали би ся навіть знайомі. Дякування, лизання по руках за леда дрібницю старий не любив. По його думці діти не мають за що дякувати родичам. Родичі сповняють тільки свій обовязок, віддають довг, який узяли на себе від своїх родичів, а нинішнє житє цілком не варте, аби діти аж дякували за него.

Борисиха наливала собі чарку і дивила ся з усьміхом на чоловіка. Він глянув на неї й усьміхнув ся до сина.

— Мати не любить сидіти з заложеними руками; іде як пчола до меду.

— Ой ти, старигане! Не бій ся, лишить ся ще й тобі. Ади, який медвідь!

Плеснула його по плечах.

— Йой, бє, карає, хи-хи-хи! Стара, а як пеш, то не наставляй носа понад чарку.

— Ну, а ти як пеш?

— Ба, мені старому увійде, але тобі ще ні... Та-ак, обітри ся та ходи нехай тебе поцілую.

— Ет, тобі лиш пусте в голові.

Старий закурив на ново люльку і балакав далі поважно з питомим статком.

— А знаєш, Остапе, та Італія дуже гарний край. Пізнав я там багато сьвіта. Мене взяли були на десять літ, не так як тепер беруть на три роки, а мами плачуть та возять кашу за синами. Ой ні! Тоді як відобрали мене, то за цілий час я ні разу не був дома. Не так як тепер, що сини волочать ся що неділі домів, а мами до них. Ще хибує, аби їм цицьки давали!

— Але писали до вас хоч раз?

— Де там! А хтож би був писав? Я писав щось раз.

— І прийшов лист?

— Та казали, що прийшов... Колій тоді не було стілько, що тепер; ми машерували цілими місяцями. Сходив я сьвіта не мало. Як би всі ті дороги зложив у одну, був би обійшов цілу землю... Сам не знаю, як видержав я стілько, сам собі не вірю. Нераз здаєть ся мені, що се лиш сон, а нераз у сні зриваю ся до штурму та шукаю за ївером...

— Виведу бувало свій цуг на парад, а цуг як би встриг! Найменша пряжка примірена, а всьо чисте, аж любо подивити ся! Але рекрутів я не збиткував, так як се иньші робили. Ні! За увесь час моєї служби я ні одного не вдарив, лише добрим словом та при-

кладом наводив на розум. Як я відходив, то старі рекрутяги плакали за мною!

— А нераз стану над берегом Адриатика тай дивлюся за небом, у котрім боці мій край. Сонце в морі купає ся, а море сьміє ся. Шіфи грають вітрилами як птахи писаними крильми. В молодій груди аж палає буйна сила!.. Капітанський синок питає раз мене: „Чи сподівали ся ви коли там у вашім далекім, ріднім краю, що отут, під сею стіною будете тужити на сопілці?“...

— З кінцем десятого року стала мене боліти рука. Військовий лікар сказав, що треба виймати кістку з пальця і велів штиром рекрутам тримати мене. Двох узяло мене під груди, один за голову, а один присів мені ноги. Розпостерли мене. Лікар почав різати — ех, як не сїпну ся, то всі штири розкотили ся по землі як коти, а лікар опинив ся аж під дверми! „Ну, кажу, вибачайте, я не знав, що аж таке стане ся. Я витримаю сам, лише не держіть мене“.

— З Італії вертав я вже колією, а від Галича йшов пішки. Була тиха ніч. Я йшов навправець полями і лугами. Квапив ся до своїх і тїшив ся, що по стілько літах опинив ся на рідній землі. Я припав до неї як дитина до мами... А відтак ішов та співав:

О земле рідна, Мамо моя,
що кормила мене молоком своєї груди!

— Що се за пісня, звідки ви взяли її?

— Не знаю, сам не знаю звідки...

— Нераз досьвітком блукаю по лісах, мли розходять ся, дивний сьвіт отвирає ся, я розглядаю ся, надслухаю і мені здаєть ся, що перший раз живу. І тоді такі гадки родять ся, яких у мене ще ніколи не було... А нераз така

скеля придавить мене, що собі ради дати не можу.

— Ех, Остапе, Остапе... Мав я надію, що ти станеш на моє місце і будеш таким як я хотів -- але... Не знаю, що́ то є в нашій рідні... Дивні люди... Переходять через сей світ мовчки, загадочно, переходять скривши свій біль і нехить до життя... А преці всі здібні. Небіщик тато, а твій дід, був дуже добрим вітом, умів робити сукно, полотна, чоботи, знав усяку майстерку, вмів хату покласти, вмів грати на струменті з двома сопілками і мішком з козячої шкіри. Дивно грав він бувало; ані гри тої, ні струменту, ні пісень нині не чути. Простий, неписьменний, а все знав. Рожен до диких печень був усе в него за холявою. А стрілець був з него такий, що бувало ніколи не прикладає рушниці до лица, лиш справить куди треба, а звір лежить... Але газда з него не був. Ходить бувало з сивою бородою, ходить блідий, отак як ти, та все чогось смутний і задуманий. Голосу з него мало хто чув, бувало тижнями не обізве ся ні до кого, але й не улютить ся і не завірить ся. Так собі. Як би не належав до сего світа... Нікому й на думку не прийде, скільки нераз умирає у чоловіці... І ми всі такі, усі мужики, чи бідний, чи багатий. Так як би се сонце не вміло нас гріти і ся земля годувати. Заперли нас у кучу тай кажуть танцювати. Бідний гризе своє нещастє, бовванїє, відрік ся всего і Бога і віри в щось ліпше — несвідомо став нігілістом. А багач який нині? Що має чим занести ся? Який хосен з тої господарки? Іван зробив — Іван ззїв. Гарує цілий рік і має стілько, що вистане йому від Св'ятого вечера до Різдва!..

— І не можна сказати, що в нашій народі нема духа. Ні. Я пізнав се, як танцював у трьох війнах. Коби ти видів, Остапе, що то стало з нашого війська! Ще не було війни, а жовніри цілком як не ті стали. Той огонь, що запалав в усіх! Він дрімає несвідомо в нашій народі і ми счудували ся тоді, як почули його в собі! Груди станули спіжем, а руки зелізом! І на яку се ціль пішло, який хосен з того!?

— Ти не дивуй ся, Остапе, що я так говорю. Так навчило житє. Кожде слово кровю обкипіло.

— Ти коби був видів, що діяло ся під Маджентою, Сольферіно, Кеніґтрецом! Скільки там тисяч полягло самої сили, самого цвіту нашого! Коби ти був видів тисячі очий тих ранених і тих, що вмирали і дивили ся на цісаря серед пекольного моря стогнань і зойків!

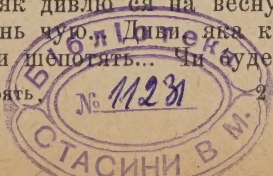
Борис устав з гримотом, спер ся на вікно і глядів на чорний ліс. Він мало коли так запалював ся. Остап ляг на лице і мертвів над пропастями видія. Минула довга тишина. З анестези збудив Остапа чортівський, придушений регіт. Він підняв ся прожогом і глянув на старого, але старий дивив ся так само як уперед нерухомо на ліс. Минула довга хвиля. Старий говорив лагідно, наче співав.

— Погідна ніч. Місяць сьвітить, смутно і тихо в лісі як у гробі... Остапе, ти спиш?

— Лиши його, не буди, — промовила мати.

— То, стара, як дивлю ся на весну, чи літо, то все лиш осінь чую. Диви яка казка. Звізди плачуть, боги шепотять... Чи буде так,

М. Яцків. Огні горять.



як нас не стане? Чи будемо оглядати таке по смерті?... Не гаси сьвітла — нехай сьвітить.

— Та вже північ, час спати.

— А-я, північ, але я спати не буду. Варто день переспати, аби оглядати таку ніч. Завтра неділя. Пересиджу сам до днини. Сам...

Вийшов з хати. Борисиха глянула на сина і застила. Лежав горілиць як мертвий. Підійшла на пальцях, вдивила ся дужче в його лице і нахилила ухо. Спав. Сіла в ногах сина і важила свої прочутя і жаль, як би на віки прощала ся з ним. Схилила ся ще раз, погладдила його легенько, зітхнула і вийшла.

Борис сидів на ковбані серед широкого моруга. Лилейне, безконечне сьвітло царювало над сном великанських, диких тїний, як божественна елетія тишини. Старий склонив голову в долоні.

— Мав я силу володіти шаблюкою — не дав Бог слушної справи. Мав я пильність орати плугом — поле счорніло. Мав я полумя піснї — горе погасило...

Проводив тихим, сердечним голосом:

— За горами гори, хмарами повиті,
Засїяні горем, кровію політі.

З поконвіку Прометея

Там орел карає:

Що день божий довбе ребра,

Серце розбиває...

.
Замовк і шукав люльки.

III.

Досьвіта збирав ся Остап. Борис увійшов до хати.

— Таки їдеш?

— Їду.

— Бери та їж що. Стара, зладь що на дорогу.

— Не треба нічого, тату. Я не люблю возити ся з тим.

Борис кликнув на наймита, аби ладив віз, і прийшов знов до хати.

— А там треба буде тобі деяких гроший...

Остап відвернув ся і вязав книжки.

— Та треба.

Старий дав йому паперовий гріш і вийшов. Прохожував ся по саді, намагав ся засвистати „гуцулки“ на сердечний лад сопілки, але не йшло. Зітхнув і вернув знов до хати.

— Тих гроший відай буде за мало?

— Або я знаю...

— На́ ще. Уважай та не згуби. Гроші — важна річ. Аби чоловік був і наймудрійший, а як не має гроший, то цілком дурак... А снідав уже?

— Снідав.

— А там як буде тобі зле, то вертай до дому. А пиши що. Таки зараз напиши, як приїдеш... Уважай та не забудь що.

Борис знов вийшов і по кількох хвилях знов вернув.

— А дрібних на рогачки буде тобі треба. Маєш...

Мартуся вложила пальчик у рот, заглядала до комнати і побігла до Борисихи.

— Мамо, Остап де йде?

— Він уже їде геть далеко, до „чужі.“

Дитина розплакала ся.

— Я не хочу, най ніде не їде, най буде дома!

Остап збирав ся скорійше.

Мати внесла віник і замітала заки син дома, бо потім не годить ся. Лише по мерци вимітає ся.

Остап прощав ся.

— Бувайте здорові, тату, та дякувать за все добро.

Старий прогладив вуси і мовив мяко.

— Дай, Боже, здоровле... Уважай там на себе та не піддавай ся. А я лишу ся вже тут, сам, у лісі. А-я, у лісі. Я вже мушу так, бо мое таке.

Мати утерла слюзи.

— Їдь здоров, благослови тебе Боже. Не забувай за нас та вибачай, як не було що так як треба. Звичайно — у лісі.

Борис проводив сина.

Син оглядав ся, махав до матери капелюхом, вона хилила ся і прощала його рукою. Її смутні очі проводили його в сьвіт. Плач сестрички летів за ним і стихав, то будив ся.

— Хто знає, думав він, чи мої всі труди варті будуть бодай хоч за плач сеї дитини?...

За селом попрощав ся він ще раз з вітцем і поїхав.

Борис стояв з похиленою головою і дивив ся за сином, дивив ся на його дорогу в сьвіт, на проблиски своїх надій. Жаль торкав залізну грудь. Легенькі проміні продирали ся крізь верховітє смереки і грали ся на сивій чуприні. Чоло в дві долоні — укрила задума. Віз щез у долині, а соколині очі Бориса ще слідили.

Не один проклинає свої дороги у сьвіт.

Остап розглядав ся. Збіжа леліли, в далині шумів ліс, видокруг як синє море. Дух Остапа розпливав ся в тім морю.

— Я знов у дорозі. Ніде не спочину. Ски-таю ся з місця на місце, старий побут покидаю з жалем, а від нового не надію ся по-лекші. Та хоч гірше, коби лиш инакше. Не надію ся нічого надзвичайного, а те що осягну, то працею. Чим иньшим не хочу навіть здобувати. По що надії, коли з ними не ліпше? По що сподівати ся, мріти більше над те, що дійсно чекає? Покинув я надії, як цундраву оде-жу, що тільки спинює свободу...

Питав себе, чи могло би його втішити що зі звичайних річий, і нічого не міг знайти.

— То може сумую, може мені кого, чи чого не стає? Ні. І не сумую і не тужу ні за чим і не сподіваю ся нічого і не радую ся.

Говорять про безсмертність людських діл... Сьмішно. Може не працюю через те? Працюю, але не привязую до нічого надзвичайної ваги. Працюю і хочу, аби при праці смерть захо-

пила мене. Се хіба одиноке бажанє. Пусте воно ; є преці рада, аби не заваджати людям... Їм скучить ся на самоті — у мене навпаки. День праці на самоті не змучить і не знудить так, як година межи людьми. Хоч при деяких думаєть ся добре. Але таких дуже мало і звичайно тратить ся час з оскорбою духа в пустих кругах...

Пускаю ся в дорогу не першу і, здаєть ся, не остатну. Страчу кілька днів на суєті, страшнійшій від хвороби, бо в ній бодай думати можна. Скількож то разів товк ся я по зелізницях, возах і пішки, серед спек, дощів, студени, заверух та пекольних ночий, шукаючи захисту!... Одиноке забутє в спокою, серед природи, серед щирої простоти, а все таки дух пре мене до руху, вражінь, мук, до заглади.

Покидати одно місце і не знати через що, іти до иньшого і не знати по що, се дурнота, що виповнює жите і називаєть ся цілею.

Сивий туман розстелив ся довкола.

Ніколи ніде не вертаю, бо не маю пристановища. І прикро було би, як би я мав його, бо з усіх доси не полюбив ні одного. Страшна річ, чути ся прикованим до одного місця і знати, що там смерть заскочить. Я наче той казочний корабель, що блукає вічно між далекими берегами...

Не знати, що діє в сій хвили Ніна. Ніна, той непристиглий символ моєї туги... Чи воскресу я в ній себе? Борше западе ся сьвіт...

Снігур чіркав у корчи і нагадував провесну. Один фальшивий той у літнім ранці.

Сонце підходило, далечінь необмеженої долини будила ся із мли. Остапови прийшло на думку, що як би вмираючого поставив до

сонця тоді як воно сходить, то оглядав би такі тайни, яких не видів за ціле життя.

Віз точив ся поволи, Остап забув ся в мріях, природа взяла верх над ним. Вона все найбільше впливала на нього.

Старий слуга збудив його з думок.

— А то ви, Остапе, на довго їдете до тих шкілів?

— На довго, відай на цілий рік.

— Йой, йой, бадю рідненький, а то чому так?

— Ба — далеко.

— А чомуж ви не ближе так як уперед?

— Так присудили великі панн тай професори.

— А бодай їх судив той, що очеретами трясє! Та бодай їх судив. Аби тою дорогою, що ви тепер мусите товчи ся, аби ними по смерти товк та двацятицалеві дуби тягав! Та аби ними тягав.

Остап усміхнув ся. Іван подумав трохи і обізвав ся знов.

— Гий, тото будуть банувати за вами люди в селі. Кобисте хоть на Різдво приїхали та знов собі співанок позаписуєте. Того є стілько, що цвітута та листу на весні, а все одна красша другої... Ба, чи не забулисте узяти з собою, що позаписували оноди?

— Не забув, Іване. Буду там собі у чужині відчитувати та за наше село, за кожду найменшу дитину нагадувати.

— Коби ви знали, Остапе, щоб... Просив мене Яків, аби я вам нагадав, аби ви йому прислали звідти який старий, непотрібний ка-

пелюх, бо той, що ви йому дали, вже зносив ся. Яків три роки ходив у нїм.

— Добре, пішлю йому капелюх.

— А тота черепулька, що ви менї привезли, вже збила ся.

— І люльку пришлю, ще мудріщу, таку, що не зібе ся.

Станули перед стациєю.

Остап узяв свої річи з воза і попрощав ся з Іваном.

Згодї забрав Остапа монотонний, нудкий стук колїї.

Під вечір він висїв, бо його дорога зачинала ся в иньший бік. Добрих сїм миль хибувало ще до цїли. Остап шукав у місточку фіри, але коли станув око в око з обманством, надав річи на почту, а сам пустив ся пішки. До піших доріг навик він з малку та не терпів усяких штучок наймлених візників.

Ішов приватною дорогою через поля, береги, ліси, йшов великим кроком, ніч западала і всмоктувала ся гадюками в його серце. Його обнімала туга за ріднею, за дикими лісами, самота стискала його душу і морочила почуванєм трудів, мерзоти і неволї. Лице матери привиджувало ся йому в-одно, її очи роїли ся довкола нього, її зітханя торкали його з кожної травички, з кожного листка, цїла земля стала олицетворенєм його бідної матери, він толочив по нїй ногами, плакав у глибинї душі кровавим жалем і проклинав себе і цїлий сьвіт.

Згадка про Нїну розрадила його. Нїна, те бідне, щире, інтелїгентне дївча. Викликував з недавних споминів її люблю появу, виклику-

вав зі всіми подробицями і горнув ся як дитина до її горячого серця.

— Стільки й мого по сїм боці. Се ще одиноке, що мене на сей бік тягне — шептав він і пропадав як сльоза в глибокій темряві.

IV.

Ніна встала раненько і пішла зі збанком до потока, що плив біля дому. Її босі ніжки як рожеві чічки пестили ся на траві. Дрібні, кругленькі, як виточені. Набрала води, попідливалила цвіти, в яких дуже кохала ся, попрятала в двох покоях, у передпокою і кухні, вмила ся і причепурила та ладила сніданє. Як брати пішли до школи і настав спокій, забрала ся до науки. Переробила лекцію з математики, фізики, французького і викінчила рисунок, що представляв їрлянду повоїв та рож. Листонос подав газету, Ніна знайшла там дуже прихильну рецензію про свій відчит, який мала в товаристві. Поправляла станик при чорній сукні і уявляла собі, як то Остап буде тішити ся її успіхом. Її думки перебила мати.

— Ніно, ти маєш час?

— Чому мама питають?

Куликова глядить на бік, скривлена і потирає хустину на голові.

— От, треба би до міста і мені у кухні помочи дещо.

— Ай-яй! Мама все не дають спокою! Та ходили перше і не могли взяти чого треба, але тепер мене клопочуть!

— Та тобі, синку, добре говорити, а мені би крові не дорізав ся. Я забула. Чи то одно чоловік має на голові.

Сідає огірчена. По довгій хвили зітхнула.

— От і новина вже є.

— Яка?

Куликова задивила ся в бік, а як замітила, що донька все ще чекає на її відповідь, сказала їй півголосом одно слово...

— Мала я вже досить тих дітний, а клопоту ще більше. Троє поховала, пятеро вас жие —

Була пригноблена і втирала очі.

— Цила я вже і звар чорного слизу і горівку з шіфраном — ніщо не помагає. Прийде ся знов туманіти цілими днями та ожидати непевного кінця і нової жури та нових клопотів.

Ніна спитала в задумі:

— Щож мама хотіли?

— Та може би ти принесла гербати...

— Або вже нема?

— Та де є?... Тай то піди, дитинко, до Гехтової.

— Певно без грошей?

— А відкиж узяти? Тато не прислав нічого і не пише, що з ним і як... Я була би взяла рано, але стидно було за один раз набирати стілько. Набрало ся вже всюди, що не знати, як вилізти з тих довгів. За муку винно ся 20 зр, у Жида щось вже 100, чи 110, за нафту, цукор і риж 15, за мясо відай уже 30, чи 40 буде, за дрова 18 — ей, де-де-е! Далі прийде ся з голоду гинути, або пустити дім на ліцит — , ага, а податку ще скільки треба платити...

— Ей, я вже не знаю, що казати. Ми всі якісь такі нещасливі, що нехай те чорт возьме! Тато щось роблять і роблять і того гроша не видно, ви знов непорадні.. Мені вже, бігме, відпадає охота вчити ся до того іспиту. Спокою нема, дїтиска виправляють крики, ви все: „Нїно тут, Нїно там, а може би до кухні, а може би до міста, а я прийшла до тебе радити ся.“ Ет, коби мене вже раз вирвало звідси!

— Не бій ся, дитино, підеш тай ще нераз будеш жалувати за домом.

— Не знати, за чим буду жалувати! Чи мені тут так добре?

— І щож я тобі, дитинко, поражду на те? Та видиш сама, що як я де не рушу ся, то нічого нема без мене.

— Ая, ая! А я вже нічого не роблю! Всюди лиш ви тай ви, а я нічого не роблю!

— Слу-у-хай, чиж я кажу тобі, що ти нічого не робиш?

— Ая, мамі вже заздрісно, що я сіла на кілька хвиль учити ся і не могли витримати без мене тай прийшли сушити мені голову!

— Та чого фуріяжиш ся? Чи я тобі може що злого кажу, чи роблю? Не хочеш, то не йди. Піду сама тай обійду ся без твоєї помочи. Нж преці знаю, що все на моїй голові. Як не рушу ся, не подивлю ся всюди, то без мене не обійде ся... Ох, те житє так мені вже остогидло, що Бо-о-же! Коби я вже раз замкла очі і не дивила ся на те все...

— Ая, мама все лиш свої жалї уміють виводити, а самі такі непорадні аж страх... Коби я вже раз вирвала ся з сего пекла...

— Ей, як маєш колись так гараздувати як я тепер, то радше...

Ніна йде до шафи збирати ся і втирає очи.

— Та вже остань, не плач на мене, я сама піду. Чи то мені першина — з нічим до млина?

— Ет, з вами тяжко порадити.

По хвилі.

— А що ще взяти?

— Або я знаю... Та здало би ся ще трохи рижу і зо дві цибулі.

— Більше нічого?

— Ага, от видиш, я забула. Возьми ще, дитинко, соли.

Ніна вийшла.

Стара нагадувала ся. По хвили вибігла до передпокою, і кликнула крізь двері на доньку.

— Щож мама ще хотять?

— Возьми ще мила.

— Ий, з вами нема кінця.

Перегадувала ще раз, що має взяти і пішла.

Куликова вернула до покою і сіла.

— Від коли дівчатиско знюхало ся з тим Остапом, від тогди таке якесь негідне зробило ся, аж страх. Бувало уперед і pomoже дещо і порадити ся єкого, а тепер таке люте стало, як песя. Ох, Боже... Але, що він їй так подобав ся... Та, ніби злий хлопчиско не є, можна сказати: навіть дуже добрий, але де ще йому до чого, де-де... Шкіл іще не покінчив. Хто знає, як то ще буде. А дурне дівча аж пропадає за ним, а тут треба би ще з пять літ чекати. Та воно ніби не зле, що бодай хоч він є, а трафить ся щось лінше, то гайда! Як то кажуть: тогди дівку віддавай, коли люди беруть, а не тогди, як сама схоче...

— А я така сама і бідна. Вік минув ся оттут. Із тих довгів тяжко вилізти і придбати дещо. Боже, Боже, де мій розум був! Ліпше було посивіти старою панною, ніж бідувати отак тепер. Аби й десять доньок було у мене, то ні одну не дала би за різьбаря, чи маляря!... Що йому за біда? Їздить собі, уживає сьвіта, а ти чяпи на однім місці як камінь та жури ся, що сего нема, того нема...

— Мамо, мамо, ми вже прийшли!

— Мамо, Філько мене бив!

— Коли? О-о-о, як бреше, коли я тебе бив?

— Авб, перше!

— Ага, мамо, я бив його, бо він бігав. Але я його дуже не вдарив, лише трохи, о, так...

Зачинають пустувати і кричати.

— Тихо, урвитель! Сядеш один з другим! Хочеш, щоб я взяла прута! Тихо, хтось іде!

— Dzień dobry! Dzień dobry!

— А-а! Дай Боже! Як маєте ся, пані Гірнякова? Що чувати? Давно ми бачили ся. Де ви були? Та ми вже щось зо два тижні не виділи ся!

— От, говоріть, пані Куликова! Таже їздила я до доньки! Гé, гé, гé-е! Коби ви знали, яке моя донька щастє знайшла!

— Ну-у! Тихо діти! Сідайте пані.

Гірнякова обтерла ніс пальцями і сіла. Здорова, огрядна, вдова по учителю.

— А де панна Ніна, бо я хочу, аби й вона чула.

— Зараз прийде з міста, от що не видко!

Хлопці пустують, сьміють ся і качають ся по землі.

— Філюра, сядеш тихо!

Вони пустують далі і перевертають фотель.

— Ну, ну, ну, що ті коять!

Куликова встає, заломлює руки і глядить на них. Вони втихомирюють ся. Філько сьміє ся, а Стефко стоїть несьміливий.

— Або я що роблю...

Мати все ще глядить і хитає головою.

— Тай десь, пані Гірнякова, у других людей по четверо на день виносять, а тут анї одного хороба вирвати не може... І то ще тоді найбільше доказують, як хто чужий є.

— Ну, та я що роблю? То Філько перевернув.

— Чекайте, я вам зараз переверну!

Шукає за прутом, а хлопці утікають.

— От, найте, пані Куликова, у мене та-
кож таке.

Куликова сїдає. Хлопці вбігають.

— Мамо, хліба!

— І мені! Йому не дайте, бо він сваво-
лив у школі!

— Вже зголоднів один з другим! Тихо,
зараз буде обід.

— Ага, мамо, там у кухні так щось го-
рить, аж вода розливає ся!

— Затримайте ся, пані Гірнякова, я зараз
приходжу.

Входить Ніна.

— А-а! *Salutę rączki!*

Витають ся.

— Знаєте, пані Гірнякова, я такого гар-
ного фацета виділа в місті!

— І ви також бігаєте за фацетами?

— Ні, я здибала його на дорозі. Ану,
вгадайте котрий?

— Певно Остап.

— А деж він тут є! Зрештою, чи то лише він на сьвіті... Таже Бурмилов! Вклонив ся мені. Коби ви знали як я його недавно скокетувала!

Входить Куликова.

— Мама пригадують собі, як ми з Бурмиловом подавали собі руки? Я стиснула його так значучо за пальці, а він подивив ся на мене такими несмисливими, прохаючими очима, що ми потім з мамою лягали від сьміху! Що то є, що я так люблю кокетувати? Ну, але більше нічого.

— Кажу вам, пані Гірнякова, який з тої дівчини урвитель, як вона не раз мене убавить! Раз був тут челядник мого старого, знаєте, таке то якесь дурне та необоротне, а ся каже мені: мамо, чекайте, яку будемо мали потіху! Кажу вам, пані Гірнякова, як стала вона вмовляти в него таланти, артизм, то хлопчиско в неділю ціле пополудне перестояв коло альтани, зітхав, завертав очима, писав вірші, видавав себе за артиста, а ми клали ся зо сьміху!

— Але погодіть-но, якого моя доненька хлопця скокетувала! Та чи знаєте, що я з весіля!?

Куликова і Ніна схопили ся з крісел.

— Хто, як, з якого весіля!?

— Таж моя донька вже за мужем! От, позавчора був шлюб! Таже вийшла за управителя народної школи. Учора вечір я приїхала від них...

Ніна дивить ся спокійно на Гірнякову. Гладить рукою по чолі і в тій своїй задумі,

вона знов собою. Природна, ніжна, бідна зі своїм жалем.

Куликова відкашельнула.

— Гм, казала би я, що жартуєте... вірю і вірити не хоче ся. Якже вони пізнали ся?

— Говоріть „як“. Вона, як знаєте, була каснеркою у Торговли, ну, а він заходив там часто, почав з нею розмовляти, випитувати ся, відпроваджувати домів, довідав ся чия вона, казав, що мого небіщика старого знав — ну, тай осьвідчив ся і оженив ся! От так, панно Ніно, ловить ся фацетів! Га-га, коби ви його виділи. який пристойний мужчина! Кажу вам, як лялька! Молодий, 30 літ має, а вже є правителем. А який добрий!...

— Ну, я вже, Богу дякувати, збула ся клопоту! Тепер ще лише з хлопцями біда; учити ся нічого не хотять, а пусті, кажу вам, такі пусті, що тяжко витримати. І як у других людей хлопці дають собі самі раду, а доньці батько старає мужа, так у мене на відворот! Ну, ну, але з доньки я навіть не надіяла ся, що вона собі сама дасть раду! От так, пані Куликова, коби й вам пан Біг поміг свою доньку віддати!... Панно Ніно, знаєте що? Поберіть ся з моїм Стефком, ха-ха! Без жарту! Будемо собі свояками!

— О, о, таки чого ще не стало! Йому женити ся?

— Та, він ніби хлопець нічого, — сказала Куликова. — Здоровий, але ще за молодий. У війську ще не був, становища ніякого не має.

— Та я не кажу зараз, але от, так за рік, два, як він доробить ся вже якого хліба.

Таж преці співає гарно і вчить співу аж у двох бурсах. Бігме, з вас була би така гарна пара!

— То ще питанє, чи я хотїла би його...

— Ет, де ще говорити про те. Нїна, дякувати Богу, ще має при чім бути, і ми ще живемо. Біда не виганяє її з хати. Прийде час і для неї.

— Та я лише так жартую!

— Я знаю.

— Йой, чомуж я вже не тікаю? Там десь поприходили мої смердячі овади на обід та роблять шарварок.

— Сидїть ще трохи, чого квапите ся?

Стало тихо.

Куликова глянула на дочку, всьміхнула ся незначно і погадала: Дурна, ти собі робиш щось з того, що вона тебе на весїле не запросила? То, небого, нинї всі приятельки такі. Як їм треба, то знають тебе, а не треба, то й не в гадці. Крили ся, як би бояли ся, аби ти їм жениха не відбила.

Але Нїна не того задумала ся. Її ровесниці менше вартні виривали ся одна за одною на нове самотїйне житє, а вона оставала далі в сїрих, старих клопотах на ласці у родичів.

До покою війшов старший син Куликової, Ярослав, і кинув капелюх та книжки.

— А, панї Гірнякова, перепрашаю — добрий день!

— Є вже обід?

— За хвильку буде — сказала стара.

— За хвильку, то значить за годину! Чоловік висидїв ся в школі від осьмої до пів до другої, голоден як пес, а вони позакладали руки і радять про торічний сніг.

— Ай, яй, той усе лише голодний! І хвилю-
ки спочити не дасть! Іде до школи — сварить
ся; верне зі школи — знов сварить ся. Все йому
недогода!

— Ти дурна! Чи я до тебе озиваю ся?
Виходить до кухні.

Приходить молодший, Зенько, зачепивши
ногою в двері і кидає книжки.

— Той нездара ніколи без гримоту не
війде... Та може би ти скинув той капелюх,
хоч тоді як хто чужий є в хаті!

— Ага, добрийдень, я навіть не завважав.
Ет, та пані Гірнякова знають мене... Так хочу
їсти як вовк!

Іде до кухні.

— На маєш другого! Іди Ніно та давай
уже той обід.

Гірнякова встає поволи.

— Йой, чомуж я вже не тікаю? Мої пе-
вно вже десь воюють.

Прощає ся. Куликова підводить її до пе-
редпокою.

— Та не забувайте за нас, пані Гірня-
кова, прийдіть іще коли. Завтра або позавтрю.
От, побалакаємо дещо. Чоловік, як той казав,
своїї біди не нарозповідав би ся, а чужої не
наслунав би ся.

— Будьте здорові!

— Дай Боже й вам здоровля!

Куликова вернула до покою.

— Так, Ніно; десь перший ліпший, хто
лише вирве ся, має щастє, а тут у нас як за-
в'язано.

— Дайте мені спокій. От, ідіть бо ті вже
господарують там коло баняків.

Стара вийшла до кухні і застала обох гімназистів, як витягали ярину з росолу.

— Та що робиш один з другим! Та вступися! Не можеш вичекати!?

Славко і Зенько йдуть до покою і сїдають. Ніна накриває стіл.

— Ну, стіл уже, Богу дякувати накритий — замітив Славко.

Ніна уставляє ножі й вилки.

— Форма — завважав півголосом Зенько.

— Етікета — додав старший.

Ніна тріснула ложками.

— Ті з'їдять мене тут!

— Ну, ну, давай уже раз той нещасливий обід!

Помалу засїли до стола. Обом малим дали окремо на стільчиках. Вони клякали або сїдали на землю, обливали ся, глумили ся один одному, били ся ложками і кричали, або плакали за тарелем, котрий їм обом рівночасно припав до вподоби. Тоді наставляв вереск, а суд старших кінчив ся тріпанєм малих.

Ніна наливала собі пів тарілки росолу і брала по пів ложки, дрібненько, як дитина. Найбільше любила гербату, вміла її дуже добре ладити і майже жила нею. Тому по-приздібности і самообразованє, що ставило її на чолі жіноцтва, була вона пинява ростом.

Мати їла недбало. При журі й клопотах забувала за вилки, брала мясо пушками та витирала їх у фартушок. Усе сквашена, задумчива сїдала собі на боці і радше ївдзяла ніж їла. Мами, що ходять самі коло кухні і лапнуть дещо з нетерплячки, сїдають до обїду звичайно як за кару.

Все недбалий і забудьковатий Зенько сербав росіл і цоркав ложкою до зеленковатих зубів.

Славко цоркав і собі за ним, глядів з під лоба і всьміхав ся глумливо.

— Smaragdzähne... З сим чоловіком не тоден сидіти при однім столі; все збридить їду. Не дивував би ся я котрому з отих дїтваків, а то старий хлоп, ученик семої кляси гімназійальної...

Зенько підгорнув у гору чорну, щетинясту чуприну, потягнув носом і зачіпав далі зубами за ложку.

Славко споважнів і мовив далі...

— І воно за рік здасть матуру і піде між люди, таке некультурне. Дивіть, мамо, які його руки невмивані, і пазурі й вуха.

— Ет, дай йому тепер спокій — боронила Ніна.

Зенько шурнув пальцем під ніс і брав хліб.

— Ти не маєш хустини? — спитала мати.

— Та де маю?

— Таже я тобі відай дала.

Різав хліб ножем як пилкою незручно й криво. Славко хихотав ся. Хліб випав з руки на землю, Зенько підняв його і поставив на стіл сподом бохонка в гору. На се звертали йому нераз увагу, та тепер було вже Славкови за багато. Він схопив ся і тріснув брата в лице, той пустив ся до него, жінки й діти підняли вереск, стіл з тарелями пішов у переверти, молодший ухопив ніж, старший крісло, жінки кинули ся розборонювати, але відлетіли в кут, Зенько ймив Славка одною рукою за горло, одною за чуприну, сей того ніхтями за лице,

а другою рукою став гатити по голові як довбенькою. Зенько пустив руки і ревів глухим, звірячим голосом, а старший зігнув його між свої коліна і молотив далі. Ніна втекла з дітьми на двір. Тимчасом повилітали шиби з вікон, двері поломані, річі потерєблені, з хати став магазин. Чужому годі було мішати ся між них, бо кинули би ся оба на одного. Хиба пізнійше, як запал бійки ослабав. І то треба було зручного майстра. — Ледви розірвали їх. Іще сипали ся на́прасні перемови, люті погрози, рішучі постанови, брати пускали ся ще до себе, але тепер можна вже було їх усовістити.

Смотрили за гудзи й оглядали синці в зеркалі.

Стара збирала черепки і лементувала.

— Боже сьвя-ті-йй! Що я тут маю з тими чортами! Ще стілько спокою в хаті, як порозлазять ся де, а як прийде той нещасливий обід, то дійсне пекло!

V.

З полудня помила Ніна підлоги, підби-
лила в кухні, розчинила на хліб і повторила
при тій роботі свою сольову партію на кон-
церт. Бог один знає, як їй було до співу, але
концерт зближався і їй треба було хоч пів-
голосом перейти те, що остало з нот у пам'яті.
Покінчила працю і станула на порозі. Була
втомлена. Небо вкрите легкою млою, за гро-
мадками дерев тонули доми й будівлі міста.
Тополя шевеліла тихенько. Галайканє дитий,
гавканє собак і гуркіт возів мішалися і вти-
хали. З німим боєм внизувалася Ніна в глуху
байдужність, що нависла в природі і малювала
ся в лицах прохожих. Спокійно, незаметно ми-
нуть людям її хвили, без думки. З привички
рухаються вони коло буденних справ тай про-
падають. А преці жаль їй дивитися, що жите-
пливе людям у сих хвилях без вражінь, що
минає в забуттю, в марницях. Ніна притулила
втомлену головку до одвірка Дерево холодило
її горячку. Перед її ногами повзали філі су-
тінку отарою сірих овець, кожда філя заби-
рала з собою частину її життя, втікала в за-
бутє і лишала жаль.

— Душе моя бідна, — вишеннула Ніна
мимовільно. — Минає знов один день непривіт-

ний для тебе. Чого вглубляєш ся так? Чи лишть ся на тих філях слід твоєї поезії, який знайшов би колись відгомон у другім таким біднім, вразливім серцю? Чи одушевить його відновленою луною?

Задивила ся перед себе, смуток - вечір огортав її, почула, що він прикував би її до смерті і прокинула ся. Пішла до альтани, але думки не втікали від неї. Спомини налітали, хотіла розігнати їх і думала.

— Житє має не раз стілько болю і смутку, що споминати — ніяка приємність. Хто би дивлячись на мене міг хоч крихітку догадати ся, що я мимо своїх молодих літ пережила, той не позавидував би мені. А преці є люди, що завидують мені всего: усьміху, сліз, розуму, оригінальності. О, люди, люди! які ви нужденні. Чи не розумієте, що саме ті відрубні обставини витворили з мене ту оригінальну істоту, якій ви так завидуєте? Гадаєте, що мое житє плило коли свобідно, щасливо? Як би ви могли догадати ся, то може-б не були такі зимні для мене, а може... може-б відцурали ся мене. Хотяй мені доперва двадцятий минув, але я стілько вже жила, що мені здаєть ся, що я вже по-за гробом. Я живу, ох, але як тяжко, незavidно мені жити!... Від коли я затила, не почула я щирого слова від родичів.

Дійсність, люта, непоборима, переслідує, давить, мучить мене. Якаж вона гірка! Коби хоч на годину дала забути усю недолю, усе море сліз людських, так гірких, троючих, що лишають по собі вічно нестерті сліди. Щастє не змиває ран недолі-дійсности. Я не розумію щастя, не була ніколи щаслива, хоч були хвилі, в яких иньші чули би ся дуже-дуже щасливими,

я чула себе тоді у двоє нещаслившою. Всюди, де лиш подивлю ся, всюди недоля, всюди сльози. Я не можу, не вмію бути щаслива між мільйонами нещасливих. А преці не заміняла би ся я з людьми, які не розуміють недолі і разять веселим сьміхом бідних страждущих. Я вдячна доли, що дала мені серце вразливе на недолю. Буду всіми силами старати ся отворити очі тим, що йдуть шляхом життя-недолі без чутя, без сьвідомости. Коби лиш сили моральні та фізичні позволили мені так як доси...

— Житє то обовязок. Сі слова не сходять мені ніколи з мисли. Жити, щоб бути пожиточною суспільности, щоб не тягатись „мертвою колодою“. Але се лише фраза. Жити треба цілою істотою для суспільности, працювати для неї без упину, все. Кожда найменша річ, що не є така, як повинна бути, повинна бути змінена. Як зміняти, то все, що потребує зміни. Житє, як його розуміють загально тепер, се не житє, лише штучне, лікарське піддержуванє, якого потребують до студий.

Ніна підняла ся і розсхилила пової альтани — перед нею станув Остап.

Злетіла ангелом на його шию, обнімала й цілувала так, що не знав, чи се мрія, чи ява.

— Лилейо моя — як чуєш ся?

Звисла на його груди, відхила головку і читала в його души.

В таємнім, вечірнім сумерку вдивив ся він в неї, його тронув незнаний доси, невичерпаний, предивний чар вітхненої глубини в її очах. Чув уперве в своїх обіймах сьвятий огонь, якого не знав. Ледви вишептав:

— Хвилі сеї, очий твоїх не забуду до віку.

Відчув у ній найсвятійше єство на землі і хотів упасти до її ніг; вона не допустила.

Дрожучим шепотом маєвого листка спитав її, чи любить його?

Примкла очі і захлипала в екстазі так вимовно, що нічим супротив сего всі слова ангелів.

Притулив непорочні уста до її личка та питав:

— І не покинеш мене ніколи?

— Ніколи, ніколи, ніколи — лебеділа вона тихесенько, зачарована мріями. — Я скриваю перед цілим світом мою любов, граю болючу комедію перед людьми.

Цілувала його сльози, а він питав її цілим серцем, усею скорбною душею, чого вона смутна?

— Калина зівяла, увесь зільник мій усох — шептала вона і горнула ся до його груди.

VI.

Прибіг Славко і дав знати, що батько приїхав. Усі глянули по собі.

Двері втворили ся з гримотом, до передпокою ввійшов чоловік середнього росту з пакунками. Стара привитала ся, за нею донька й сини. Питала, як приїхав і з відки, він відповідав одним словом, відложив валізки і плащ та вийшов до фіякра.

Славко повів очима по всіх і порекнув сьміхом.

— Якого чорта пореш ся? От пішов би та поміг забрати дещо — закинула мати.

— Або вони мені що казали? Нехай Зенько йде. Іди, живо!

Зенько своїм звичаєм лизнув пальці обох рук і почав шукати капелюха.

— Не треба вже, не треба! Батько сам несе. Тут заким рушив би ся котрий, то —

Старий вніс скринки з начинем і всі ввійшли до покою.

— Щож чувати? — спитав він сідаючи.

— А щож би? Нічого. Все старе. От оповідай, що де коло тебе чувати? Здоров?

— Та-а... яюсь ще здоров. Не знаю, як довго се буде.

Виймив люльку і накладав поводи тютюном.

Діти і жінка стояли несміливо і ніби тішили ся.

Червоновидий, з правильним носом, чорною чуприною в гору і стриженою бородою, дупав з провола малими завіреними очима з під густих стрепіхатих бров і говорив спокійно.

— Ви щось таїте передо мною. Я півроку не був дома, а ви великі пани, не ласкаві були написати хоч кілька слів. Чогож мовчите так як би я був чужий?

Жінка всміхнула ся, а за нею діти.

— Таже ми не знали, де ти обертаєш ся, а зрештою щож би ми мали таїти перед тобою? Кажу тобі, що нічого нового нема. От, здорові, Богу дякувати, Гірняківна вийшла за муж за —

— Говори до неї! Я питаю ся її, що тут, тут, о, дома чувати, а вона плете мені: Гірняківна вийшла за муж —

Кинув сірник і відвернув ся.

— Чекають, аби я їм уперед розповідав, так як би я був їх дурнем! На мене ще час, я вас уперед питаю.

— Та нічого, тату, нового нема — обізвала ся Ніна — от ми досить, навіть дуже бідили від тата. Я вчу ся до іспиту і —

— Чекай, погоди! Кажеш, що бідили без мене, чому?

— Бо тато гроший не прислали.

— Так-же кажи, що ви бідили без гроший, але не без мене! Вона мені хоче крутити голову!

Ніна всміхнула ся силувано.

— Я не кручу, тільки кажу —

— Ет, пусте ти мені кажеш! А виж від чого, що не вмієте самі собі дати ради!? Ви маленькі діти, чи що? Гадаєте, що я буду вам усе старати? Нічого не робите тай нічого не маєте. Дивите ся лише всі загалом у мої руки.

Ніна була все найсміливійша в розмовах з батьком.

— Та я працюю, от учу ся до іспиту.

— До якого іспиту?

— До учительского.

— До якого учительского, де будеш учити і кого?

— Та як де? Де трафить ся.

— Ет, ти щось крутиш. Де ти годна бути учителькою, де-е! От забагає ся печеного леду.

— А щож иньше буду робити?

— Вона мене питає. То я маю тебе вчити, що маєш робити?

Ніна спаленїла, їй набігли сльози на очі.

— То хіба йти та з моста в воду.

Стара перебила.

— Ет, що будете перечити ся над пустим! Іди, Ніно, та давай чай. Будеш пити?

— Маєш питати, то лїпше не давай.

Стара своїм звичаєм кивнула головою віддудвши уста і вийшла.

Замітила, що Ніна втирає очі.

— Ет, дурна, не дивуй ся. Не знаєш іще старого? Він не злого серця, але віддай має трохи в чубку.

— Десь поки їх пів року не було, то був спокій, а тепер приїхали і знов будуть кудиркати цілими днями.

— Та може ще поїде... Але відай ні, бо позвозив із собою все починає. Буде цілу зиму гнити дома та докучати.

Ніна внесла чай, старий глипнув на неї.

— Ти чого плачеш? На мене не маєш чого плакати. Я тобі ще нічого не сказав і не зробив.

— Ей, бо тато —

— Тихо! Що тато!? Уважай, аби не була бита! Тато ваш ворог, чи що? Я знаю, що ви раді збути ся мене, але хотів би видіти, що ви почали би без мене.

Настала мовчанка. Всі пили чай.

Славко спитав Зенька про якусь новинку, яку сам знав добре, але хотів зайняти старого і відвести від прикрої балаканини.

Зенько оповідав з дотепом, старий слухав, а потім перебив.

— А як там у школі?

Обом гімназіястам перебігла дрож по спинах.

— У мене добре — сказав Славко.

— Тай у мене не зле.

Старий усміхнувся дивно.

— Як то один одного покриває. Ну, ну, буду видіти. Я вже щось прочуваю, що незадовго прийде ся знов: луп 15 ринських дидактрум!... Але я собі якось пораджу. Не буду собі довго сушив голови з вами. Тільки мені один з другим не пильнуй книжки, а гони за пустим! Патріотизм, політика, література їм у голові, а я буду за них греки та латини вчити ся. Ти пильнуй один з другим те, з чого будеш хліб їсти, а патріотизм лиши тим, що їм у голові перевернуло ся, бо як допаду коли яку книжку або газету, то так шкіру випарю,

що будете по землі сувати ся. Ти вважай і цвяхом собі в голові прибий, аби приніс що курсу кусник паперу з доброю клясою. На той кусник паперу даю вам жерти і убираю. Більше не маєш мати один з другим нічого на голові. А не хоч слухати, то забирай ся на дідьчу маму, я й видіти вас не хочу... Ще мушу колись узяти ся і ті всі непотрібні книжки попалити...

По вечери пішов Кулик з жінкою до бічного покою. Пороздягали ся і шепотіли. Він оповідав їй про свої роботи по церквах, про деяких характеристичних сьвященників та їх уподобаня, критикував челядників, згадував деякі комічні приклучки, а основою того життя була його боротьба з клопатами й недостатками, із яких ратувала його по трохи терпеливість. Жінка слухала, випитувала та гладила усьміхом і підлещувала його витривалости.

Опівночи притис він її й ущипнув устами в шию. Його вразила, майже вколола її щока.

— Стаємо, небого, кістками — гасне наш огонь...

— Або не час? І залізо не видержало би стільки...

Утома спихала їх у темряву сну як у студену яму.

VII.

Рано вибрав ся Кулик з жінкою до міста, при чім згадав кілька разів, що мало має гроший. Вона приняла се байдужно, бо знала його вдачу.

— От, чеши дідька з рідка, аби не подрапати — сказала собі в душі.

В місті поплатили здебільшого довги, Кулик чудував ся, що стільки набрало ся, зловив ся спокійно, але поволи платив. Накупили дещо тай повернули до шинку.

— Взяв дідько корову, най бере й теля. Пішло стільки гроша, то через се ми ще не збідніємо — сказав він до жінки.

Їли селедці і пили пиво та вино. Жінка як усе склопотана, дивувала ся, що стільки гроший пішло на незначні буденні видатки, нарікала на дорожню, але мала надію на ліпшу будучність і вспокоювала чоловіка й себе. Згадала, що для Нїни й хлопців треба справити дещо, він слухав спокійно і зітхнув.

Розігріті прийшли домів на обід, який ладила Нїна. Був деякий гумор, потім Кулик закупив люльку і ляг. Зароїли ся аркади, іконостаси, вівтарі, перетворювали ся й линули з димом.

Переспав ся і пішов з жінкою й дітьми знов до міста. Вибирали, торгували, відходили, вертали на ново, а вечером ішли вдоволені з купном домів та балакали весело про жидівську і свою проворність. Діти пішли на перед, а старі лишили ся випити дещо.

На другий день забирав ся Кулик помалу до роботи. Вишукав старих сьвятих, що чапіли непокінчені в комірці, замовлені перед роком, обшкребтував з них курячі сліди і пипнав коло пооббиваних носів та пальців. Спитав Зенька, чи має час, а коли той сказав, що вже все вміє, велів йому читати. Зенько вишукав книжку і читав на голос. В ряди-годи сьміяли ся оба, гудили чорні характери, а хвалили добрі...

Старий зішрубував у варстаті липовий клежок і приглядав ся позатираним обрисам олівця. Держав долото в лівій, а молоток у правій, прижмутив око і вагував ся. З під давних начерків виринали цілком иньші контури, нова плястика гарної появи — лиш ударити сьміло і висвободити її з узів дерева. Раз так, ще молодим, ударив він з розмахом і вивів найщирійшу річ. Те півсьвідоме, сонне творенє бавить його не раз більше, ніж дальша робота по пробудженю... Але йому шкода матеріалу, шкода часу пускати ся на волю ясної хвилі і то тепер, на старі літа.

Посоловів і пішов за давним слідом.

Він був майже самоуком. Мав талант, а з малку охоту. Хлопцем з під сільської стріхи взяв його був один дідич, що розумів ся на штуці, показав дещо, а як помер, то Кулик прилучив ся до старих різьбарів і переняв скоро їх стиль і способи. При тім навчив ся він позолотництва і познайомив ся

з малярством. Як би відносини були сприяли, як би він був опинився на ліпшому ґрунті, був би розвинувся може до слави, а так з літами і в клопотах дух його охолов і закріп у шаблоні. Він викінчував свої праці старанно в найменших подробицях, задержував у них усе сталу міру, обтяжав їх зайвими мотивами, але — дивився доволі скептично на свою роботу. Відчував свою неміч і невдоволене, мав далеко висші погляди критичні і естетичні; був справді артистом. Любив штуку, займався нею, мав старі книги зі штихами давніх стилів і плянів, студіював їх у свята й неділі, але праця для хліба, нагинане до фальшивих уподобань провінціональних „знавців“ нищили й убивали його артизм. Тому святі, що виходили з під його долота, були все за грізні і за короткі. Несвідомо творив він в них свої портрети. В іконостасах і царських вратах віддавав він найліпше свій стиль барок, який переняв від попередників. В тім стилі виходила його орнаментика свobodно і лагідно, сріблисті аканти і золочені соняшники знімалися легко на кручених стовпах. Кожда річ на світі має в собі фізіономію свого творця.

У него не було крикунства, ні гордості, він був скромний, онимався, приставав на мірну, нераз дуже скупу платню, але його праці були ліпші, ніж реклямових артистів, що горляють більше, ніж роблять, а при тім тішуться симпатіями, достатком і славою. Кулик мимо свого понурого вигляду дававсь легко порушити просьбам хитрих одиниць і мимо недатків працював більше „на божу“, ніж за гроші. Радше марнував свій талант і працю, ніж їв хліб із неї.

Руки спічнуть у гробі, а щирий, безіменний труд буде украшати довгими літами тихі, божі захисти скорбним, нищим.

Домів приїздив він на сьвята і як був хорий, аби покінчив роботу. Тепер ждав на більшу працю, але не зголошував ся ніхто. Засоби вичерпували ся, він ставав чим раз більше мрачний і гнівний, жінка й діти усували ся. Мовчав понуро, або ходив сюди й туди, як біль по кістках, втручував ся в найменшу дрібницю і „кудиркав“. Жінка злобила ся крадком і наслідувала перед дітьми його рухи.

— Ходить надутий у тій пелерині як индик зі спущеними крильми та тільки файт! файт!

Діти хлипотіли ся.

Горівки не вживав, казав, що шкодить йому на голову. Мав гріх на души з молодших літ, коли пив її. За те впивав ся пивом і вином і тоді оминали його дома і стерегли ся як огню. Саме вернув із міста і не застав Славка, ні Зенька.

— Паничі де? — спитав він.

— Нема ще їх із лекцій — сказала Ніна.

Він замовк, а як вернули, закликав їх до себе.

— Ти де гонив один з другим?

— Я був на лекції і ще маю йти — сказав Славко.

— А ти де?

— Я був у колеґи, ми вчили ся.

— Ага, вчили ся курити. Заклич-но мені сюди маму і Ніну.

Зенько закликав, обі прийшли несьміливі.

— Ану, пізнавайте, чи чути від Зенька тютюн?

Зенько дихав на обі, вони аж надто чули тютюн, але сказали, що не чути нічого.

— Е, та деж би ви одно на одного що сказали. Знаєте ся як лисі коні. Тримаєте ся купи всі против мене. Я знаю. Де би ви мені сказали правду.

Здержував свою лють і цідив приглушено слово за словом, а сини стояли пригноблені як коло динаміту, що готов вибухнути леда хвиля.

— Гм, ви пани, так здає ся, батько у вас нічим. Я мушу вам служити, далі виженете з хати.

Глипнув на Славка.

— О, той уже раз навіть пустив ся був бити мене.

Се нагадав Кулик ту хвилю, коли бив сина, а той у нестямі вирвав йому палицю.

Славко оправдував ся боязливо, але старий втручував ся заєдно.

— Е, та де — ви всі такі „файні“, ви невинні як ангели, я вас за дурно чіпаю ся. Ви нікому нічого не винні, тільки Богу душу, ви сьвяті, тільки не чудовні. Ну, ну — знаю ся я на вас. Через вас мене пан Біг карає. Безбожники... Фільзофи... Радикали... Дам я вам радикалізм. Я ще мушу вас колись так вифричити, що будете повзати по землі без рук і без ніг як черваки, а мусите мене пам'ятати доки вашого віка. Ви мусите ще мати пам'ятку від мене... Але на що відкладати?

Почав надумувати ся. Почервонів і сопе з дикої лютости як опир. Виняв з кишені кусник паперу, передер на кілька рівних частий, поробив олівцем на одних колісцята,

а на иньших палочки й звивав у трубочки. Потряс їх у пригорщах і наставив до синів.

— Вибирайте льоси. Хто витягне кільце, той мене любить, а хто палочку, той буде битий. А той, що з кільцем — буде тримати.

Дрожучими руками тягнули сини свої льоси.

Старий кинув решту і взяв розвивати дві трубочки. На обох були — кільця. Він здивувався і відсапнув.

— Ну, щастє ваше. Рушайте.

VIII.

Кулик сидів у торгівлі коло вина. Туди заходили сьвященники з провінції і міські бюрократи. Він сидів сам і закріпив, що деякі знайомі панки витають ся з ним байдужно, а деякі чинять ся, що його не видять. Се було звичайне, бо він ніде не втручав ся і не жив з ніким, але дурна гордість панків боліла його і злюбила. Почував свою гідність, був преці якимсь артистом, незалежним горожанином і йому прикро було, що леда урядник-заволока глядить на нього через плече. Помалу заволоділо ним пригноблене і жура, він нарікав в душі на своє зване й стан. Прийшла по тисячний раз думка про змарноване житє, брак признаня, довги, жінку й діти. Жінка слаба, непорадна, без ніякого впливу на дітий, він усе далеко від дому, не знає ніколи, що вони роблять і як живуть. Йому шибнуло підозріне на жінку.

— Вона мусить знати ся з Остапом, тому забігає так коло мене. Боїть ся. Як була молода, то робила мені нераз на злість. Бабі, ко- неви і стрільбі не вір ніколи.

Ним потрясла давна, чорна заздрість.

Згадав за діти.

— Вони боять ся мене, але вже забули. Розпустили ся як циганські пуги, бокують від

мене і не люблять, кожде дбає тільки за себе. Донька щось підлещує ся і крутить. Вони всі брешуть, усі.

Пив далі і курив листові цигари. Брови насупили ся, очі стали ще більше мрачні, обриси холонули.

Вертав пізно в ночі, намагав ся йти ціпко і просто, але голова подавала ся на перед, а ноги путали ся.

— Коби так деінде, то пішов би ще —, але тут у сій дірі, всі знають мене. Не вір нікому як котови. Нема приятеля на світі. Рука руці ворог; одна одну вдарить клевцем, скалічить ножом. Тільки нога нозі приятель; як одна поховзне ся, то друга стримає її.

Доходив до своєї хати і на саму гадку про домашнє огнище запалала в нїм темна ненависть. Станув і бухнув себе кулаком у груди.

— На якого чорта мені їх!? Який пожиток мені з них, яка поміч!? Не досить що нависли як каміне на моїх ногах та шиї, але ще мають право верховодити мною! Я їх невільником, а вони моїми ворогами!

Сїпнув за двері свого дому — були замкнені з середини. Потелепав ними, мало не вилетіли, відбіг до вікна і хотів висадити його, але в тій хвили вчув, що двері отворили ся. Влетів до кухні, перед ним стояв Славко й оправдував ся живо, що вернув пізно з лекції і не знав, що батька нема дома, але старий став молотити його кулаками. На крик Славка вибігла Ніна, Кулик пустив ся до неї, вона втекла до бічного покою, мати схопила ся зі сну і заступила дорогу, Кулик кинув ся всею

силою на неї, повалив на землю і став місити обцасами і кричати.

— А, драби, злодії! То ви вже і хату запираєте передо мною!? Ти будеш з коханками замикати ся!? Чекай, візьму на вас ремінь! Де мій ремінь!?

Побіг до другої комнати за ременем, наткнув ся на ліжко Ніни, стягнув її на землю і толочив та окладав.

— Кат! Кат! Кат! — верещала Ніна в такт батькових кулаків.

Славко зміркував, що зле, рішив ся на всьо і кинув ся здержувати батька та вгорювати.

Удари посипали ся як град на його голову, але він не уступив доти, аж затрутив старого на ліжко. Старий кидав ся і кричав, але Славко приборкував його, чим лише міг. Шал Кулика подав ся, він притих, а вкінці дав ся синові розібрати і визути.

Здрігав і мимрив.

— Ти, Славку, ще найліпший з них усіх. Я виджу, що ти мій син, а решта вони всі лайдаки і вороги. Пошукай мені люльку та тютюн.

Славко наложив люльку тютюном, подав старому і сів коло него.

— Закури й ти собі, я тобі позволяю. Я знаю, що ти куриш. До тепер тобі не вільно було, але від нині я тобі позволяю, ти варта — решта все драбуги.

Славко виняв свій тютюн і крутив собі цигаро, старий погладив його по плечи.

— Так Славку, ти не знаєш, як я бідую, ти не знаєш; але чого ще такий лахута один з другим дивить ся на мене вовком?

Тут старий почав скаржити ся зломаним голосом, а вкінці промимрив сонно :

— Ет, що там будемо гризти ся такими падлюками. Оповідай що, Славку, оповідай що небудь.

Славко оповідав за професорів та школу монотонно, чим-раз тихше, аж старий захропів. Славко повидів, що настав вже спокій і пішов спати.

В ту пору сидів Остап у своїм покоїку і читав. В його вікно застукав хтось, він прокинувся здивований і не знав, чи йому причуло ся, чи дійсно прийшов хтось до нього так пізно. Невиразна дрож пробігла його, він глянув у вікно і ледви замітив нервовий рух малої, дитинячої руки, що кивнула на нього. Глянув уважнійше й уздрів, що якась тінь посунула ся за стіну. Вийшов, отворив двері — перед ним стояв блідий, вистрашений хлопчина в гімназійній уніформі й шапці. Остап видивив ся в сумерку, хлопчина кинув ся йому на шию і став горячо цілувати. Остап зумів ся, але в ту мить пізнав усе.

— Ах, то ти! Ти! Яка несподіванка! Ходи до хати. Звідки ти взяла се?

Ніна трясла ся як осиковий лист і хлипала.

— Я чекала, аж успокоїть ся все, а потім перебрала ся в Зенькове убранє, аби мене ніхто не пізнав.

Пригорнула ся до нього і заляла ся рісними.

— Я така бідна — бідна — мене батько бив сеї ночі — дуже.

Показувала синці і скаржила ся, він цілував кожний синець, жалував її й потішав.

— Утікаймо в сьвіт — я вмію шити, знаю крій, буду вчити дїтий, ти також даси собі раду і будемо якось жити. Я не годна довше витримати дома, мені вже все остогидло. Як би не ти, я би вже давно стратила ся. Мене держить ще лише любов, се мое одинокє житє, тепло й поезия... Загаси лампу, аби нас хто не підглянув. Я чогось дуже бою ся... Ти заціпив двері?

Потакнув. Був задуманий і пригноблений над сили.

IX.

Було полудне.

Кулик сидів хмарний на своїм ліжку і туманів. Напротив него лежала жінка з обв'язаною головою. Її стогнання різали його, але не міг глянути на неї. Нерухомий як камінь, страшний, розхристаний, дивився тупо в землю і не тямив нічого. Чув шум у голові; темні здогади морочили його, на розбуреній чуприні побільшила сивина.

— Який мене чорт опутав, який мене чорт опутав? — питав він себе в одні.

Пробував пригадати собі цілу подію і губився в докорах сумління.

— Що вони винні? чого я їх учепився? Відчував цілу пропасть між своїми вчорашніми думками, а нинішніми, і не знав як направити все. Постановив виїхати знов на довгий час.

У дверях станула Гірнякова і видивилася.

— Ов, а вам що, пані Куликова!? Чи не слабі?

Куликова мовчала.

— І щож вам властиво? Може післати по доктора!?

Куликова махнула рукою.

— Ет, пані Гірнякова, мені вже дихати не хоче ся.

Гірнякова сіла біля неї.

— І вас не пізнаю, пане Кулик; посивіли, чи може лиш мені так здає ся...

Він мовчав, як би його глиною замастив. Жінка зітхнула і мовила сухо крізь плач.

— Двацять літ, як я замужна, тай ще такого не зазнала, як сеї ночі. Щось такого перший раз трафило ся мені і то на старі мої літа.

Гірнякова обтерла ніс пальцями.

— Я вас не розумію. Щож стало ся?

Куликова відкашляла.

— Як би я була знала, що така доля чекає мене на старі літа, була би стратила ся ще дівчиною.

Утерла сльози і спитала:

— Чи ви зазнали, пані Гірнякова, таке від свого чоловіка, аби вас бив?

Гірнякова заперечила рішучо головою.

— Ні, ховай Боже, ніколи! Сварилисьмо ся нераз, се правда, але небіжчик ніколи не вдарив мене. Двацять п'ять літ жили ми, але бійки між нами, Богу дякувати, не було. Та я знов не з тих, що не дала би собі ради; горшком, або чим небудь у голову, тай уже! Але до того не приходило.

— Ну, видите, пані Гірнякова, а мене те нещастє постигло сеї ночі.

Гірнякова зрозуміла цілу річ, глипнула несьміливо на Кулика і сиділа як на грани, не знаючи що сказати. Куликова перервала прикру мовчанку.

— Чи я за ним ходила, чи я його просила? Сам лазив за мною, конопадив, казав, що стратить ся, як не виїду за нього, а я дурна дівчина була, послухала тай вийшла.

— Гм, може се, пані Куликова, через помилку? Може ще так зле не є, як ви думаєте, може воно ще якось розійде ся. Чи одно нещастє трафляє ся, але пан-Біг приводить преці до розуму, згоди тай добра. Коби здоровлє, а те що стало ся, якось розстане ся. Не журіть ся, якось воно буде, годять ся вороги, то чому ви не мали би погодити ся? Я за своїм небіжчиком також меду не лизала, але як кажуть: От, най бє, а все лїпше як є. Небіжчик мав таки паскудну натуру, любив деколи залупити око на місяць*) та шукати собі зачіпки. О-о, він був загонистий, най 'му пан Біг не памятає —

— Ей, пані Гірнякова, гадаєте, що пан-Біг має таку коротку пам'ять, як ми бідні жінки?

— Та правда, пані Куликова, що нї, але я вже маю так до себе, що як згадаю за небіжчика, то все кажу: Душу його, Господоньку, в царство прийми, а мене ще потїш. Як дивлю ся нинї, що не одна нарікає на свого чоловіка, то лиш погадаю собі: Небого, як би ти мого небіжчика мала, навчив би він тебе в решетї танцювати! Отой мій Стефко — викапаний небіжчик, удав ся цілком у нього. Оноди снував ся цілий день з місця на місце, а я вже не могла стерпіти, бо тото, видите, лазить по ночах та запиває ся, і кажу йому: Хочеш спати, то лягай і хирій, але ми не спи. Я не мачоха, аби тобі спати боронила, але менї не хирій! А він каже до молодшого: Возьми там яку онучу та заткай старій писок, най не пащекує! Такий і небіжчик був прикрий на слово,

*) Запивати ся.

а хлопці навчили ся від нього. Але я тото остро тримаю! Я, пані Кулікова, так як ви, все люблю правду в очи сказати, щоби там навіть і сам цісар був, то не бою ся, але аби я когось колись, щось десь то, то ніколи!

Кулікова порушила ся, Гірнякова поправила їй подушку і вдивила ся крізь вікно на небо.

— Казали, що чули як читали, що писали в газетах, що бузьки мали вже відлетіти. Не буде погоди. Йой, чомуж я вже не втікаю? Будьте здорові, пані Кулікова, та дай вам, Боже, як найліпше.

— Ой, того добра мені вже по-за всі ребра.

Гірнякова важила ся хвилю, але підійшла до Кулика і витягнула до него руку.

— Дай Боже здоров'є, пане Кулик!

Він схаменув ся, встав і подав руку.

— Дай Боже, дай Боже! Та дякую вам, пані Гірнякова.

Відвів її до передпокою. Зітхнув, пішов до жінки, впав їй до ніг і став плакати, зарікати ся й оправдувати ся, що не тямить нічого.

Жінка відвернула ся, плакала і нарікала, але по довгих церемоніях дала ся перепросити.

Х.

Зробім одним розмахом пересіч через гімназіяльні мури та людські черепи і вийдём без довгих короводів у найскритші глибини.

Шість старших професорів, шість основних типів, а на їх чолі семий директор. Головна цїха тих характерів, се „чорно-жовта“ (знана в світі!) лбоаяльність. Лбоаяльність ся, на вид космополїтична, не має глибоких підстав і є лиш тягаром у світових поступових ідеях і в горожанськїм житю. Униженість й нерішима посередність, се діти лякейства і гіпокризії, а внуки проститутки-суспільности. Вони гірші від абсолютизму, бо коли сей спонукує до борби і життя, тамті вбивають мертвим сном усякі почини. Таке собі цивілізоване, рафіноване людодїство в гласє рукавичках, такий китайський мур для непродуктивної суші, правил служби та тривожного егоїзму за хлїб, п'ятилітний додаток і ранги з золотими ковнірами й ослячими вухами.

В теорії проповідує ся рівне право народностей, але в практиці навіть під сірою безобразністю професора тліє чад ненависти до иньшої народности, який впоює ся византійськими штучками, а нераз таки дуже ярко в молодїж.

Годї запускати ся в тисячні примхи і норови одиниць; на се треба би німецької тер-

пеливості і лексикальних томів, а ще більше питань, чи придало би ся воно хоч псови на ходаки. За кусник хліба, аби було чим загати горло, хапає ся кождий, що хоче жити, тому не диво, що на становища йдуть люди нерішені, на сліпо, случайно, без покликання і здібностей. Се вже не вина одиниць, але суспільного неладу. Лучають ся такі, що кінчать по два, три факультети і приходять в кінці до пересвідчення, що ні до чого не здатні. Більшість професорів безперечно рвала ся за молоду з вузких рам приписів, працювала з успіхом по своєму індивідуальному розумінню й хисті, але з часом, коли оглянула ся на брак признання у вищої власті та дисциплінарки, врила ся стовпом соли і пересолила ригором і параграфами бідну молодіж. Так догодила властям і своєму егоїзмови.

Своєю дорогою, що плянтатори - родичі гонять своїх дітей у гімназьяльну неволю не питаючи, чи вони до неї здібні. Кождий батько хоче силоміць видіти в своїй дитині ідеал. Грають тут ролю фальшиві амбіції, жадоба гонорів, а передовсім безпека старечого лїнивства. Отже пхає, копає дїтвака, дурить обіцянками, туманить дарунками й світлим становищем, бреше, вмовляє в нього здібности як в жида хоробу, а дїтвак морочить себе днями й ночами, нидіє, убиває ся, бо навіженим родичам забагло ся мати попа, чи пана. Тимчасом дїтвак має здібности й охоту до майстерки, або до иншого ремесла. Але ремесло, промисл у наших темних батьків, се ганьба. Ним вони тільки страшать дітей. Тому не один професор, хоч би й не знати з яким знанєм і посвятою, не порадить собі в добрий

спосіб з цілою клясою, не догодить зволочи інакше, лиш строгістю.

Вийдїм з нездорового коридора до кляси.

Неприємне сьвітло й атмосфера, скучна краса стїн, кілька старих мап і шабльонових образів, лавки порізані і помазані горячою, молодою нетерплячкою, на передї молодші ученики, далї висші і старші. У передніх лавках панські діти, у глибинї під стїною в потопі плащів усяка сірома, пролетарі, репетенти.

Професор історії, Неборак, огрядний, з острою борідкою, грубою никою, темними очима і щетинястою чуприною, глядїв на клясу, то у вікно, а по довгій павзі спитав.

— Котрого то ми маємо нинї?

— Двацять другого, — відповіли ученики.

— Двацять другого, — подумав він. — Ще вісім днів до першого. Але правда, треба ще нинїшній день вчислити, нинї маю видїти ся з тим фацетом в Торговли. Піде зо три гульдени.

Писав олівцем на картці.

— Отже 3, а тепер числити по гульденови на день, то 8 — разом 11 гульденів. Ага, правда, таж сей місяць має 31 днів! Бодай же тебе! Якийсь руський місяць. Отже числїм кругло:

лише для мене до першого буде треба	15 зр.
а першого на помешканє	20 "
жінці на дїм	60 "
нове убранє для Тадзя	14 "
суконка для Місі	18 "
черевички, панчошки і капелюшки для	
двох менших, рахуймо — яких	15 "
Бавмови — най страчу сего місяця	5 "
Towarzystwo Urzędników, вексель	20 "
терциянови за квіт	1 "
разом	168 зр.

Неборак вдарив ся по чолі.

— Як же се може бути!? Тиждень тому як числив я, що ще 20 зр. остає!

Переходив ще раз рахунок і зловив ся.

— А що для мене на дрібні видатки!? Таж треба буде десь колись вийти! Przecież i kot koło jednej dziury ciągle nie siedzi! Усміхнувся сам із свого дотепу і вичеркнув рату за вексель.

— Гальб парт, Kaiserschnitt — сего місяця заплачу лиш процент!

Відсапнув, розвернув ся на кріслі і думав далі.

— Тяжкі часи. Страшно тяжкі. Коли я вже раз дочекаю ся тої нужденної VIII-ої ранги!? Коли я вже раз перестану працювати для суспільности за кепський вікт і станцію? На другий рік прийде квінквенія; може чоловік якось полатає ся... Висохло в горлі — коби скорше до вечера. Знаменитий пільзнер у того Козловського!

Отворив підручник Гінделього — шум в клясї утих. Неборак промовив.

— Я обчисляв тут партію з історії. Завтра — здаєть ся, буду хорий, але на найблизший раз, як прийду, будете мали партію. Аби мені кождей був приготований.

Визначив показну пайку, при чім ученики підносили голоси здивованя. Відтак велів поховати книжки і перевертав поволи листи каталога. В клясї глухе напруженє. Деколи відкашельне хто, порушить ся, моргне до товариша, торкне під лавкою, зиркне крадки до книжки, або скриває ся за плечима попередника і відписує препарацию, чи задачу на другу годину. Деякі сподівають ся, що їх „вирве“, неприго-

товані тремтять. Очи слідають за рухом професора, числять картки, кождий знає, на котрій стороні його імя і чи в горі, чи в долині. Чие назвище лишили очи професора, той відітхнув, як би йому камінь злетів з грудий. Назвища у катальозі як електричні гузики, повязані без дроту з кожною одиницею. Як доторкає їх зір професора, дрож скаче по клясі з лавки до лавки.

Відор, блідий, утлий як билина без тепла і сонця, затирає нервово руки під лавкою і смотрить боязко на професора.

Неборак перекинув кілька листів і ви-кликав його раптовно.

Відор перехрестив ся мигом, схопив ся, поблід іще більше і затремтів цілий. У таких хвилях діставав він несвідомо полове поразене. Таких у кожній клясі багато. Психіатри знають тайни очий з синіми обвідками і ночі молодечих привалих лиць, але гімназьяльна педагогія у нас сліпа на се як тур, а професорська психольогія тупа і глуха як пень. Звичайний ученик середньої школи за границею має в однім пальці більше обсервацийного змислу, ніж наша ціла конференція.

Неборак добув шпильку з бічної кишені і довбав зуби.

— Прошу — мені — сказати — про — Филипа II-ого — короля — Іспанії.

Відор говорив як не своїм голосом, професор заглянув до книжки і перебив з лукавим усьміхом.

— Алеж, сину, що ти нам тут розповідаєш!? Таж сего зовсім нема у книжці! Сідай!

Відор сів як знятий з хреста.

Неборак записав злу ноту і викликав Остапа.

Остап відповідав поволи, тоном певним, Неборак заглянув на ново до книжки і махнув рукою.

— Та деж се є у книжці!?

Остап замовк, в нїм збурила ся кров, а по хвили спитав з силуваним спокоєм:

— У котрій книжці, прошу пана професора?

— Як же у котрій? Таже в нашім шкільнім підручнику!

— Прошу пана професора, я вчив ся зі Шльоссера, а що до нашого підручника, то признаю ся, що — бриджу ся ним. Може бути, що в оригіналі він добрий, але в перекладі якогось пана Маркевича, се дійсна ганьба. Читаючи його можна сказати ся.

Неборак витріщив очі і заломив руки. В клясі тишина, хоч мак сій.

По довгій, напнятій павзі Неборак відсапнув і цідив приглушено.

— Н-ну — знаєте — від коли вчу — за цілих двадцять літ моєї професорської праці — чогось подібного я ще не стрічав, аби ученик гімназійний відважив ся критикувати підручник — одобрений й ухвалений радою шкільною краюною! Чи ти знаєш, що за се можеш вилетіти в одній хвили!?

Але Остап мовив далі.

— Я спалив уже один підручник, а другий десь тут у мене, почерканий аж красий — о, прошу, зараз докажу, які тут чудові річеві, льогічні, ба навіть стилістичні цвітки.

Подавав сторони і відчитував зачеркнені місця.

Професор споважнів, слухав, а згодом потакнув.

— Та се правда, що там у радї шкільній краевій не засідають боги, ні сьвяті, тільки люди з руками й очима так само як ми...

Глигнув на годинник і казав одному з учеників читати далі з книжки. По такім „викладі“ визначив на другу лекцію кілька листів „звідси — доси“ і вийшов.

Коло Остапа згуртували ся товариші, гра-тулювали і випитували, він відповідав бай-дужно і глядів крізь вікно.

Небо як хрусталь отвирало перед ним чар свободи, а нерви здрігали від вражіння з перед хвилі. Був огірчений на себе і подумав: „Вглядає, як би я пописував ся отут між паничками“.

Збудив його на́прасний стук кількадесяти ніг. До класи вийшов професор латини, др. Сифон. Відклонив ся маєстатично, по тім один ученик торкнув свого товариша: „О, ади, macht sich wichtig“.

Полагодивши дневник прогладив вуси, приткнув нігтем вказуючого пальця до горішних зубів, нахмарив ся і глядів на клясу мрачними, загорілими очима. Звичайного росту, з бритою бородою, виглядав як перепалений хоробою. Прибрав таємничий вираз, аби викликати у молодіжи вражінє, що має щось сензаційного сказати. На уста виринув матовий відблиск студеного усьміху, як вечірня заря з під осінньої хмари.

Нараз викликав він Остапа так нагло, що ученики аж здрігнули, схопив ся, майже побіг до него, при чім слїдив бистро його і товаришів довкола нього.

Так робив він на те, аби переконати ся в одній хвили з рухів ученика, чи приго-

тований, чи може торкає сусідів до підпо-
відання.

Остап зібрав свої препарати і клясика
відповідно до примхи професора і вийшов на
край лавки.

Др. Сифон стояв коло нього, затирав руки,
усміхався, кламав головою і мовив таємничо
з еізальтованою повагою.

— Що-ж там? Приготований? Кажі
отверто. Ти знаєш мене. У кого иньшого може
собі там бути, як хоче, але у ме-не — у ме-не,
нічого там з того всего! У ме-не того нема! Ха-
ха-а! У мене коротка процедура: умієш —
відповідаєш, не вмієш сідаєш! Та-ак.

Відступився, глядів іронічно на Остапа
і зробив павзу.

— Критикуєш шкільні підручники! Правда?
Ха-ха!

Деякі в класі прийшли в поміч лболяль-
ними усміхами.

Приступив до Остапа, поклав йому руку
на плече, нахилив ся, впер в нього блудні очі
і говорив таємничо, задихаючи ся.

— Буде зле, хлопче. Пан професор Не-
борак внесе ту справу на конференцію. Ти не
знаєш, які консеквенції можуть вийти з того!
А що я говорив нераз — ха-рак-тер, хлопче,
ха-рак-тер, найважнійша річ. Я вже стільки
разів представляв вам — тихо там в остатній
лавці!

Др. Сифон дивив ся на Гірного і нагаду-
вав собі щось.

— Гірно, що ти робив учера пополудни
за містом?

— Прошу пана доктора, я був на про-
ході.

— Ти забув, що я стільки разів уже наказував, аби мені по-за школою не важився ніхто волочити ся? Чекай, я запам'ятаю собі тебе.

— Вже тобі очі на мене вилізли — подумав Гірняк. — Пильнував би ти радше золотухи своєї доньки, бо ходить як индик з коралями, та стеріг би себе в ночі перед ямою з вапном.

Др. Сифон звернув ся знов до Славка.

— Гм, так. Характер. Ха-рак-тер, се окраса молодця. Хтось може бути бідний, слабкий в науці, але як має ха-рак-тер, має все. Але хто не має ха-рак-теру, хоч би мав і Платонські здібности, то все нічим. Для злого чоловіка нема ніякої контролі, але для доброго найліпшою контролею може бути лише ха-рак-тер.

Славко оповідав Гірнякови, як др. Сифон відвідував станції учеників, нищпорив по куферках та столиках за „заказаними“ книжками і забрав „Марусю“ Квітки.

— Таж се шкільна лектура! — замітив Гірняк озлоблений.

— Що-ж з того, сконфіскував тай уже. Сказав, що мусить переконати ся, чи вільно ученикови читати ту книжку.

Др. Сифон еізальтував довго, потім зачав випитувати Остапа з цілим езуїтським апаратом диялектичних і ломаних штучок. Заскакував як шпіцель, слідив, чи хто підповідає; йому не залежало щό ученик уміє, але на тім, чого не знає. Піддавав півголосом ховзкі, ошибочні аналогії, аби звести його з толку, Остап стеріг ся і відповідав як міг. Ученики звикли вже до того поліцейського методу, але ми, віддалені, видимо тут, як природа „висших елементів“,

ворожих просвіті та напливови інтелігентного пролетарияту, мусіла висилювати ся на видане такого дра Сифона і видимо також, на що зійшла наука. Ясна річ, що вага усіх нинішніх матадорів не в науці, але в проворности способів, якими перекрали ся через матури та иньші іспити до своїх степенів.

Рами шкільного материялу були за вузкі для дра Сифона і він спитав:

— Знаєш може ще які писаня Віргіля? Остап усміхнув ся спокійно.

— Прошу пана доктора, звідки я, гімназияст, обовязаний, а властиво маю се знати? З приватної праці, для себе, знаю „Moretum“ і кілька дрібних поезий, яких автентичність Віргіля не є певна. Дивує мене, що кождий з панів професорів уважає свій предмет за виключний, так як би ми лише той один предмет мали до науки. Виходило би з тих преміс таке заключенє, що як до кожного предмету є сїм професорів-спеціалістів, так кождий ученик повинен би бути генеральним спеціалістом тих усіх сїмох предметів.

Др. Сифон потемнів, але замаскував ся спокоєм.

— То вже моя річ. Я для здібнійшого ученика даю все труднійші питання. Прошу мені сказати, що означає М. з точкою, а М' з апострофом?

— М. з точкою означає —

— Man — Man — підповідав др. Сифон.

— Manlius, відповів Остап.

Др. Сифон крикнув з одушевленєм і затер руки.

— А, зловилисьмо пташка! М. з kropкою означає Marcus, а М' з апострофом — Manlius! Про-о-шу сідати.

Остап опер ся.

— Трудно знати кожду дрібничку.

— Власне мені залежало на сій дрібниці, — сказав з солоденькою лукавістю др. Сифон і пішов до катедри.

— Прошу пана доктора — річ має ся інакше — М' з апострофом, значить Manius, а не Manlius.

— Дякую, для мене се вистарчає.

З остатних лавок надлетів скритий сьміх.

Др. Сифон здрігнув і закричав:

— Сідай! Ти безличний! Чекай, я тобі покажу!

На годину німецького прийшов професор Штаніретович. Станув на „градусї“, витягнув руку перед себе і викрутив пальцями в гору:

— Встати!

Всі встали.

Скрутив пальцями в долину.

— Сідати!

Всі сіли як зішрібовані.

Дивив ся на клясу, мелькнув широкими губами та вичесаною бородою з розділом і показав на одного ученика.

— Дивиш ся як жаба і сидиш як копиця сїна.

Кляса загула сьміхом.

Штаніретович похитав іронічно головою.

— Der lacht am besten, wer lacht am letzten.

Кляса загула знов.

— Но, гукніть собі ще раз.

-- Гууууу!

— Но, ще раз.

— Гууууу!

— А тепер буде досить!

Гірняк шепнув до товаришів:

— Чекайте, я піду до вікна, а ви уважайте, що він скаже на се по німецьки.

Вийшов, замикав, то отвирав вікно і бавився сторою.

Штанґретович спостеріг його і махнув рукою.

— Du, no — — was? Geh' an deinen Platz!

Кляса бухнула сьміхом.

Кулик став неможливо стругати оловець до лавки та уважав, що скаже на се професор по німецьки.

Фільозофія Штанґретовича містила ся між двома бігунами: рибацьким товариством і домашньою кухнею. Був се знавець риб і печень. Як професор визначав ся він в сих річах: виголошував „пересадно по німецьки“ слова, при класифікації уживав дві, рідко три ноти; давав правильно двійку тому, хто мав її з иньших предметів, а достаточною нотою убивав всяке відзначенє і таланти по-над шабьонову міру. Так умивав руки від виємів та забезпечував ся перед працею над приготованєм для чільнійших учеників на случай відвідин директора та інспектора. В своїм неуцтві був він незвичайно дотепний і проворний. Задачі фабрикував в той спосіб, що брав живцем кусники із свого домашнього, забутого „Lesebuch-a“, відчитував їх у школі і велів кільком ученикам повторити дословно, при чім иньші записували хапчиво і майже виучували на память. Дома клав Штанґретович „Lesebuch“ перед себе, що хи-

бувало в задачі те дописував, а що було більше, те вичеркав. По такій коректі не різнилася ні одна задача навіть в інтерпункції від кусника у ветхім, благодатнім „Lesebuch-у“. В тій роботі був Штанґретович дуже старанний, а директор, чи інспектор заглянувши до задачі одушевляв ся червоними стрічками поправок і цілих речень вписаних каліграфічно та ставляв його все за примір иньшим професорам.

Поясняв піднесенням голосом місце з лекції.

— Треба вам знати, що в англійській мові слово інакше пише ся, а інакше читає ся. Так пр. читає ся: Шекспір, а пише ся —

Штанґретович вийшов на ступінь і писав на таблиці: *Shakespeare*, відвернувшись до класу, вказуючи пальцем на таблицю, втім ученик з першої лавки тикнув йому том Шекспіра в руку. Штанґретович глипнув на заголовок книжки, вичеркнув найспокійнійше в світі своє непотрібне с, та відфотографував закінчене.

— О, видите, аби мені се кождий затамив: Шекспір, пише ся: *Shakespeare's*.

— Прошу пана професора, се другий відмінок, а в першій не треба того апострофа, ні s.

Штанґретович зирнув знов до книжки.

— А, правда! Тут є *Shakespeare's*, а понизше *Werke*.

Викликав ученика Бідера. Був се спокійний і пильний хлопець, син посесора. Перед роком був він на станції у Штанґретовича. Тепер питав його майже що лекції, а хоч Бідер був здібним Німцем — мав уже п'ять двійок з німецького.

Штанґретович завдав йому кілька крутих питань і велів сідати.

Бідер виведений з рівноваги, встав і сказав на цілу клясу:

— Треба знов двадцять літрів масла! Попередні транспорти видко вичерпали ся!

Жаль перебрав міру, Бідер підняв ся ще раз і звернув ся до товаришів.

— Скажіть, чого він хоче від мене!? Щож я винен тому, що рада шкільна заборонила професорам тримати учеників на станції!

— В морду падлюку! До суду з ним! Револьвер! — загули скриті голоси по клясі.

Штанґретович посатанів, на його лиці змінило ся сім красок дугі. Опанував себе і похитав головою.

— Ти попам'ятаєш мене. Ich dir zeige! Ich werde schon dem Herrn Director — nu, nu!

Бідер виймив з кишені анонім до його батька, писаний жіночою рукою на картці з шкільного зошита і відчитував ураз з Куликом.

„Шановний Пане!

„Син Пана дуже слабо, а навіть так по правді сказавши кепско стоїть в німецькім у Пана професора Штанґретовича. Прошлого року же ваш син перейшов до висшої кляси, то маєте до завдячення Пані Штанґретовичевій, їдиж она не мало просила за вашим сином, а їдиби не она, бувби достал другу клясу, але тепер хто се ним заопікує в школі? і хто за ним буде просив? Пшето даю вам добру раду, абисьте зараз післали для Пані професоровей який добрий презент, а найліпше спочатку як єще не єст за пізно і з хлопцем не єст дуже зле, то юж Пан професор буде мав го на оку. Можете післати кілька корци картоплі, альбо ворек сьлічней монкі, фаску масла, люб що зе сьвіні,

от що єст в дому, жебиьте собі коштів не робили, а притім жеби то не мало було, і добре якось виглядало на презент для Пана професора, а потім то я юж ся удам до цьотки вашого сина і повім, же то я вам так добре і по пшияцельську нарадив. Тепер єще мешкає Пан професор при Новім Ринку, а від першого буде мешкав в ринку в Фаденгехта на другім пентше, бо ся перепроваджує". —

На павзі згуртувало ся кількох старших коло товариша Крініса. Паничик упхав ся між них, Кулик узяв його за ковнір і витрутив.

— Тут жовтодзьобих шмаркачів не треба.

Крініс рослий, але вижовклий, розмовляв пошепки.

— Др. Тайтелес вигоїв рану і сказав: „Пане, ви тепер такі здорові, що як би я мав доньку, віддав би зараз за вас“! По якімсь часі показали ся у мене другорядні обяви, я до Тайтелеса, а він онімів. Вкінці казав поїхати до Львова. Львівський лікар імив ся за голову! — Хто вас лічив!? — питає. — Певно ви самі!?

Славко зашипів.

— Тих наших провінціональних пацерів лише вивішати! Драби так пильнують візит і так розуміють ся на хворобах, що далі ціла гімназія стане шпиталем!

Числили хорих товаришів.

Що третій-четвертий належав до них. Скільки молодих сил, зломаних на ціле жите через лікарську недоукість та недбалість!

Крініс потер рукою чоло.

— Мені нема виходу. Хотівши вилічити ся, треба гроший, а я ледви дихаю з трьох нужденних лекцій по п'ятці... Револьвер дома готовий.

Дзвінок перервав розмову.

Прийшов професор математики, Віват, у чорнім сурдуті і в чоботях. Ученики зиркали на його розбурену чуприну, стрипіхату бороду, червоний ніс та невиспані очі і чули мурашки по спинах. Груба палиця випала йому з руки, хміль не вишумів ще від ночі — злий се знак.

Віват сів за катедру і нишпорив по кишенях за ключем.

Завірив п'яні очі і моргнув на ученика з передних лавок.

— Ти не видів мого ключа?

— Ні, прошу пана професора.

— Трета кляса!! Трета кляса!! — загукано Віват.

— Біжи по ключ до иньшої кляси! крикнули ученики до товариша.

Той вибіг. Віват викликав крайнього з першої лавки до таблиці і завдав рівнянє. Рівнянє було круте, ученики відходили і виходили по черзі з лавок, Віват дрімаючи писав їм треті. Вкінці склонився на руку і заснув. В клясі настав спокій, але не на довго. Голова Вівата зсунула ся з руки і дрігнула в долину, він прокинувся і глянув до таблиці.

— Ти пощо тут? — спитав він ученика.

Ученик не знав що відповісти. Віват устав та йшов у задгузь до него. Загнав його так у кут і толочив по ногах. Один з відважніших розсміявся, Віват кинувся з криком, копнув його під груди, ученик покотився на землю*). — —

Година греки під професором Цинамоном була найскупнішою з усіх. Він питав і не

*) Автентичне.

питав, учив і не вчив, одні відносили ся до нього байдуже, інші ненавиділи як пса. Взагалі нудив він і шкодив більше, ніж учив. Виклади його були монотонні, скупі і без найменшої плястики. Чорний як циган, з глибокими в голові очима, спокійний і терпливий, глядів у книжку, а видів усе, що діяло ся в класі. Від часу до часу вмів він скочити напрасно як кіт до першої-ліпшої лавки і прихопити ученика над иншою роботою. Такий собі рафінований лис-гіпокрит, далекий від поезії та висших ідей, а з цинічної химери долі, для хліба, професор грецької поезії і штуки, професор до Гомера та Софокля!

Крінїс отворив крадком зошит і дивив ся на чисте місце, де мала прийти домова задача. Завтра рано будуть усі товариші віддавати задачі — а його вже не буде.

Умочив кінець ручки в чорнило і писав грубими літерами через дві сторони:

„Salvete professores, moriturus vos salutat!“

Рука здригнула, в голові шуміло.

Машинально писав він понизше:

„Я мав колись серце“ —

Не знав, що далі писати, думки колотили ся. Всьміхнув ся, перечеркав другу стрічку і туманів над тою роботою. Грубі чертки розлітали ся як стріли, як чорні проміні від того вогнища, де було „серце“. Прийшло йому на гадку, що нема такого сонця, аби мало чорні проміні. Може хоч воно вміло би загригти його. Чорні проміні виходять лиш із серця.

Сховав зошит і обдумував прощальний лист до матери.

Професор русько-української мови роздав задачі, а одну задержав і закликав Остапа до себе.

— Слухай, бій ся Бога! Що ти понаписував! Схамени ся, що тобі є!? Хто-ж згадує в задачі про народ!? Та порозумій уже раз, що стіни мають вуха! Ануж приїде пан інспектор, або пан директор візьме сю задачу случайно до рук — —

Професор урвав.

Двері не приставали в долині, з коридора падало ярке світло на підлогу до кляси. В тім світлі показали ся дві тіни, по хвили щезли, згодом появили ся знов. Ученики крайніх лавок замітили се, професор глядів пильно, підійшов на пальцях і втворив пр́ожогом двері.

— Oh, *przepraszam!* — крикнув директор вхопивши ся за чоло. — В клясі тихо, а я думав, що нікого нема.

Директор Прула сував обома пальцями по бритій бороді, наморщив чоло, відвернув голову, аби незамітно слідити з по-за темних окулярів і шепнув:

— Пан професор мають там якийсь клопіт з учеником? Я чув піднесений голос. Учув мимоволі йдучи коридором і не звертаючи уваги... Наколи заходить важна „околічносьць“, то найліпше рішучо, радикально з ним. Ну, бо прошу: маємо „дайми на то“ от, приміром — „пец“ — наколи заходить така „околічносьць“, що той „пец“ грозить нам загаром — викинути його.

Усміхнув ся жовчно і стягнув цитринове лице в гору як бик, що понюхав мокрий слід ялівки. Подав руку з фарисейською чемністю.

— Перепрашаю.

— Перепрашаю, — відповів професор і лишив відхилені двері.

Директор почав, у клясі зашумів тихий сьміх, професор був змінений, його руки дрожали. По довгій павзі говорив він півголосом до Остапа.

— Скільки разів я вже казав, що поки ти в гімназії, поти анї мур-мур про нїякі патріотичні ідеї, бо тут маєш бути тільки гімназістом, більше нічим. Хочеш, аби тебе переслідували або вигнали? Уважай, що нам Русинам не вільно нічого! Нам треба тихо сидіти і слухати, як трава росте. Інші народи мають усьо, а ми маємо лише руки до праці і повинні бути пильні, пильні і ще раз пильні! Будеш старшим, то згадаєш мої слова. Ми дякуймо Богу, що нам ще говорити по руськи вільно. Сей раз дарую тобі, але памятай, аби се не повторило ся більше. Servus!

По дорозі із школи сказав Гірняк до Остапа й Славка.

— У нас уже такий підлий культ, що інтелїгенция, чоловік, починає ся лише від матури, а вченість від д-р. Ніде в культурній Європі нема такої загорілої манії матур та докторатів, як у нас завели Жиди. Спенсер мав би з чого насьміяти ся! Короткозорі філістри будуть закидувати мені, що я не скінчив гімназії; їм навіть на гадку не приплине, як я проклинаю свої молоді літа, страчені в гімназії! Скільки би то чоловік міг був навчитися за той час, що пропав марно на гімназіяльнім припоні! Ганьба, Славку! Мені соромно, як згадаю колись, що був у гімназії! Мої професори будуть чванити ся, що я вийшов з під їх впливу; не один, що тепер не звертає на

мене навіть уваги, буде приписувати собі перед людьми заслуги, буде признавати ся, що я був його учеником!

Гірняк сплюнув і закляв.

Славко сказав:

— Гімназія, monumentum saeculi, фабрика становищ, осялячий міст до золотих ковнirів, кар'єр, неробства й дармоїдства, пантеон скастрованих наук, над якими сліпають і нидіють тисячі дітий, містичний культ протекцій, лизунства, гіпокризії та онанізму. Тисячі сьвіжих душ тремтять і вянуть в ній між двома огнями: двійкою і карою родичів! Тисячі молодих душ кривлять ся і ломлять ся на ціле жите, тисячі голодних, виморених мріють про свободу та уживанє по матурі, а тисячі ситих пустують собі безпечно! Сліпа, строга, бездушна, порошнава гімназія, укривана під фальшивими блисками суспільної етики.

Остап додав:

— Варта суспільність її, а вона суспільности. Греки виробляли в ній тіло й духа, ми, нездарні епігони, виробляємо в ній підлоту та онанію. Стид і ганьба за таку ледачу суспільність. Плюнути не варто на тих батьків, що як скажені пруть натарапом свої діти на пошталу тої стухлої вязниці. З таких стають потім ті хапчиві пси, що ссуть кров народа і за леда паршивий аванс рідну маму віддали би на проституцію!

Кулик добавив:

— Тому замикають псів з малку в буді і накладають ланцюх, аби потім гавкали й кусали гірше.

Гірняк станув.

— Сьмішно, аби на цілу гімназію були лиш два правдиві професори: наш катехит і О—. Дві одиниці зовсім окремі від тамтих, на скрізь сумлінні та інтелігентні. Але що вони можуть зробити супроти впливу тамтих п'ятнадцяти? Гріх мішати їх у той філістерський гурт. О— заєппав би цілий збір наших професорів своєю наукою і працею.

— За те, хоч Поляк, будуть кидати ним з місця на місце, аж посивіє старим сунлендом, — замітив Славко.

Остап заключив:

— Гімназія грає в суспільности важну роль. Се тло нинішнього життя. П'ятно бурси й гімназії лишає ся на людях до смерті.

XI.

Стефан Гірняк кинув гімназію і шукав иньшого хліба. Знав музику, мав добрий теноровий голос, умів диригувати й грати на скрипці — отже мав деякі вигляди. Був здоровий, живий, тому навиділи його. Ніна відносила ся до нього як до очайдуха і чула себе висшою морально. Хвалила його танці, менше голос, а критикувала й висьмівала в очі його легкодушність.

Одного дня навідав ся він до Куликів, застав Ніну саму і розповів новину, що театр приїхав і він вступив до нього. Ніна від давна мала охоту до театру, уявляла себе нераз артисткою на сцені, де зверне на себе очі всіх серед бурі оплесків. Ся вість подразнила її жилку до попису й розголосу, але передовсім треба їй було конечно вирвати ся з дому, стати самостійною і працювати на себе.

— Панно Ніно, подайте ся і ви до театру!

Вона всьміхнула ся.

— Е, де мені до того. Ще питає, чи приймили би мене, а зрештою, чи у мене є талант? От, вам що иньше, але мені...

— Ні, ні, панно Ніно, не жартуйте; ви маєте великі здібности на артистку. Даю вам

слово честі, що своїм образованием закасуєте там усіх!

Ніна слухала уважно, випитувала подрібно. Гірняк малював їй усе живо, рішучо; ходив по покою, то сїдав, сьміяв ся здорово і розкладав руки. Що йому подобало ся, тим запалював ся, а що ні, те тручав у пропасть.

— То все добре, пане Гірняк, я маю охоту до театру, нехай і так, що приймили би мене навіть, але що скажуть родичі і люди?

— Ет, що вас люди обходять! А родичі повинні позволити, бо се преці наша одинока, народна інституція, а ви патріотка і хочете посвятити ся для народу.

— Та воно в теорії правда, але в дійсності... Зрештою не знаю там нікого, хто міг би обстати деколи за мною.

— Чому не знаєте? А от я!

— О, о, який мені оборонець знайшов ся!

— Щож, гадаєте, що я дав би вас скрити кому? Мене там усі боять ся.

— Які ви мені страшні! Коби хоч яка миш не вчула, бо зараз утікла би до діри.

— Ий, ви все лише жартуєте і дорожите собою, панно Ніно... Ов. то вже десята, а я маю бути на пробі!.. Незадовго будемо разом на сцені збирати лаври, га-га! Правда, панно Ніно? Чекайте, я згадаю ще нині за вас директорів.

— Ні, ні, обійде ся, дайте спокій, я не хочу!

— А щож вам се шкодить? Я скажу, що вас цілком не знаю, тільки чув.

Ніна покрутила головою.

— Які ви мудрі... Ну, до побачення.

Моргнула на нього і в ту мить споважніла. Гірняк станув як вкопаний і видивив ся.

— Нічого — йдіть на пробу.

Вийшов.

— Справді, здуріти можна! Анї руш не годен пізнати її. То ще раз дивна дівчина! Розпалить, гадаєш, що маєш її вже в руках, а тут вона нараз тебе студеною водою! Як не та стане. І що за біс, що вона не гарна, а так притягає! Така якась дідьча, принадна і неприступна. О, сю тяжко здобути! Проворна як чорт! Я її цілком не розумію. Ех, коби я її дістав у свої руки! Але мушу, хоч би там не знати що! Я вже як раз на що наважу, то буду обходити, заходити як той вовк, поки не здобуду!

Сплеснув у долоні і затер руки...

Куликова прийшла з міста.

— Знаєте, мамо, театр приїхав — я вступаю.

— Іди, йди, дурна, знов тобі чогось забагає ся.

— Бігме, вступаю!

— От, жартуй здорова.

— Будуть мама видіти.

— От сиди, не рипай ся... А деж би тебе тато пустив?

— Пустять, чому би не мали пустити, як я хочу? Я нині напишу до них.

— Та що тобі, дівчино? От дай спокій. Хочеш, щоб люди взяли тебе на язика? Мало ще й так говорять?

— Ет, нехай мене люди — —! Як мені що долягає, то вони того не видять!... Мама гадають, що то який будь театр; там нема ніякої пустоти.

— Не знати, дитинко, де є такий театр на світі, в якому би не було пустоти.

— У сьім нема, бо там директор острій, а зрештою опікує ся ним товариство. Театр бере 10 тисяч субвенції з виділу краєвого.

Ніна вичисляла акторів та акторок і питала матір, хто з них непорядний. Вичисляла їх платні й вигоди, але стара слухала байдужно, бо думала, що се тільки хвилиний забаг.

— От, нехай говорить собі здорова — думала вона. — Буду їй перечити, то ще більше буде запалювати ся, а так може сама опам'ятає ся і забуде.

Але Ніна не опам'ятала ся. Вона пішла по полудни до театру, представила ся директорови і виявила своє наміренє. Спробували її голос і деклямацію тай приймили.

Урадувана вернула вечером домів і написала ось такий лист:

„Дорогий Тату!

Пишу до Тата в дуже важній для мене справі. І так усюди кидаюсь на всі сторони хочаки улекшити Татови, бо Тато на нас усіх працюють, а вже далі і працювати на нас не зможуть, та чомусь нігде не мож дїстати місця. Мені лежить на серці те, щоб уже раз собі самій на хлїб заробити. Та Богу дякувати, що дав мені стілько средств, що можу жити як не з одного, то з другого. Подала я письмо на посаду учительки і відкинули, бо переповнено в окрузі Плосколобьськїм, а тепер трапляєсь мені щось лїпше. Прїїхав театр до Плосколобів і я хочу вступити до нього. Замуж я не маю охоти йти, бо піти за народного учителя та бідувати ціле житє, то не було би сенсу. Нехай собі Тато не думають, що се

який будь театр. Він має 8 тисяч субвенції з сойму, а при тім у двоє стільки заробляє! Для того я благаю Тата о позволенє. Мені здаєть ся, що Тато не відмовлять мені єго, бож Тато нераз говорили, що не будуть загороджувати своїм дітям дороги. Впрочім бути артисткою драматичною, то такий сам артизм як і иньший. Тато є артистом різьбарем, а дочку будуть Тато мати артистку драматичну. Ще й красше буде для Тата, що наша рідня артистична. Що до житя, то я обіцюю вестись завсїгди морально, щоби не зробити родичам моїм стыду. Я вже не дитина, потрафлю себе провадити чесно, як на дочку чесної і поважаної родини пристало. Прошу ще раз Тата не зборонювати мені в моїм намірі, а я знайду охоту й ослоду в новій праці і буду Татови до смерти вдячна.

Цїлую руці і прошу о відповідь — все послужна Татова дочка Нїна.

Р. S. Мені дають на початок 30 зр. місячно. Чиж не добре? Пробували мій голос і обіцюють кар'єру“.

XII.

Була звіздяна літна північ, коли Гірняк зайшов підхмелений на подвірє Куликів і скрився до альтани. Роззирався і надслухував. У вікнах темно, хрущик упав з груші на повій, комар забренів, довкола тихо. Схилив ся до макового цвітуту і задумав ся. Сховав капелюх та черевики і висунув ся. На провінції не замикають ся на ніч як по великих містах, бо нема стільки злодіїв. Гірняк заглядав крадьки до передпокою крізь скляні двері, піднімав їх на завісах, аби не скрипнули, й отворив легенько. Закрав ся до середини, припер двері і станув. В куті на ліжку біліла ся подушка і краї простирала. Серце товкло як молотом, дух займало. Гірняк підкрав ся і сів на край ліжка. Ніна спала. Схилив ся, взяв її легенько в обійми і поцілував. Вона схопила ся і видивила ся. На неї вдарив його горячий віддих.

— Ти чого тут!?

Він притис палець до зубів.

— Ссс, цить, цить, цить! А цить-же!

Хотіла крикнути і втекти. Спокійно й певно повів він рукою на відліть і розігнув її на подушку як вістре складаного ножа. Вона кинула ся скажено і зашипіла йому в ухо.

— Ти здурів, чи що! Славко не спить, іди геть, я бою ся!

Вдер ся суломіць під ковдру, Ніна відвернула ся до стіни і накрила ся з головою.

Славко вчув шелест і вийшов. Гірняк схопив ся на край ліжка, похилив голову як струс і притис кулак до зубів. Вичував ся в мить і пізнав у перве, що значить хотіти запасти ся в землю.

Славко гопнув його позауш.

— Ти що тут робиш!?

Гірняк устав і хоч був у двоє міцніший, не мав навіть гадки боронити ся. Сиділа рука товариша витрутили його на двір. Славко висунув ся за ним.

— Слухай, ти батяру, нехай тебе Бог боронить, бо тоді або мене, або тебе нема на світі! Ти що робив коло неї?

— Нічого, даруй Славку. Даю тобі слово чести, що я нічого — я так лише прийшов до неї.

— То ти не мав часу в день, але в ночі!? Марш, падлюко! Більше не маю з тобою нічого спільного!

Гірняк забрав ся, Славко вернув до покою...

— Слухай, Ніно, — сказав він на другий день рано. — Ти що собі думаєш?

Ніна видивила ся здивована.

— Що? Яке?

— Як то „що“!? Що робив Гірняк сеї ночі коло тебе?

Ніна всміхнула ся найспокійніше в світі.

— Який Гірняк?

— Ет, ти дурна, вона мене питає. Стефан Гіряк!

— Ха, ха, ха, що тобі, Славку? Я нічого не виділа, нічого не знаю! Я спала цілу ніч. Щож таке стало ся?

Славко задумав ся. Гадка гадку витісняла.

— Може й так, що вона нічого не винна. Деж би така спокійна була... Дійсно, де би вона з ним заходила!

По хвилі сказав:

— Я тобі кажу, Ніно, ти не важ ся мені навіть говорити з Гіряком!

— А бо я коли з ним таке говорю? Що кокетую його, то в тім ще нічого злого. Не бій ся за мене — я хочу, аби він застрілив ся через мене так само, як через нього строїла ся Палієвська.

Славко замовк і в спокоїв ся.

Ніна застелила ліжко і вибігла до сусіда, учителя. Привитала ся в кухні з жінкою, побігла до покою і застала Гіряка. Сказала йому добрий день, оглянула ся, сягнула до кишені і витягнула дві спинки, які знайшла в своїм ліжку. Подавала на долони ті дві спинки, вказувала на них пальцем другої руки і гляділа йому спокійно, таємничо в очі.

XIII.

Старий Кулик приймив нерадо вість від доньки. Зичливі сусідки і приятельки вчинили, що Ніна втекла за Гірняком до театру, але вона не звертала на се уваги. Тішила ся новою дорогою і першим вольним становищем. На сцені була дрібна і несмільлива, її голос за слабкий, виступала в гуртових сценах і в хорі і сей початок стидав її дуже й разив перед знайомою публікою. Вона паленіла, мняла ся, але постановила рішучо йти далі і не зражати ся. Неперпеливила ся, бажала стати як найскорше в геройських ролях, тим часом ті ролі занимали стереотипово иньші, а вона виходила на сцену і сходила незаметно.

Мати посоловила, брати зловили ся, потім і вони стали байдужі. Одиною розривкою для Ніни були хвилі розмови з Гірняком.

Приїхав Остап і здивував ся новиною. Куликова прохала його, аби відтягнув дочку від театру, але його заходи були без хісна. Ніна охолола до нього, а коли пригадала йому своє гірке жите і заявила, що як би їй тепер перешкодив, нарікала би на нього до смерти — умив руки. Пізнав, що поки-що не було для неї иньшого виходу. Вірив їй і не предвиджував нічого злого. Загрівав її, обіцяв посилати книжки,

а вона вицілювала його і присягла „вічну“ любов.

По прощальних вечерницях, які урядили представителі міської інтелігенції для театру, зібрали ся всі гості на комерсі. Члени співацького товариства, гості з провінції, а найбільше таких, що не минають ніякої забави, ні п'ятики. Ті щасливі фігури бюрократії усміхаються добродушно, відкланюють ся з цирковою грацією, оповідають півголосом усякі новинки і „віци“, жартують з панночками і випивають собі спокійненько безліч гальб і келішків. Коло кожного столика згуртував ся кружок чмелів, а між ними по одному, по двох „артистів“, або „артисток“. Кельнери увихають ся, гамір і сьміхи чим раз голосніші, горяча подуха диму й трунків чим раз тяжша. Місцевий адвокат, здоровий, лисий, нахмарений, стоїть з контрольором пропінації, слухає його виводів, кивне деколи головою, але найбільше звернена його увага на салю Він знає, що ціле місто уважає його за мудру голову, тому тримає поважно великий палець під носом як задуманий філософ.

Остап замітив се і шепнув до Даріяна.

— Гадаєте, що адвокат думає тепер?

— Чому ні? відповів Даріян. — Він саме обчисляє тепер, який би се гарний був зиск, як би увесь сей збір став його клієнтами. О, дивіть, він заки відклонив ся деканови, то наперед провірив мигом, чи той не має до нього якої справи. Гадаєте, що він вірив кому в життя, або сказав хоч одно щире слово правди? Адвокат хоче видіти в кождім чоловіці злодія.

— Пане меценате, як там з моєю справою?

— От, так сказавши не по адвокатськи: суд, то льотерія. Мені трафляло ся, що анальогічні справи в тім самім суді я вигравав, а иньші адвокати прорізували, і на відворот.

— Дякую вам, — відповів контрольор.

З боків долітали слова.

— Скажіть мені, чому Гльобус, коли він був такий мудрий, не знав наперед, де Америка, але їхав шукати її?

Остап глядів на п'яних акторів і сказав до Даріяна.

— Нераз питаю себе, чому ті люди з такою дідьчою завзятістю зганяють своє життя? І все приходить мені на гадку, що вони занадто нассали ся гріхів з діда-прадіда і ті бакцилі перейшли в кров, заразили і зломали їх та викинули на сьміте. Батьківські гріхи мстять ся на дітех. Недостаток волі й характеру у тамтих виріс в крайну підлоту у сих. Тота проказа точить наші родини, круги, інституції, партії, цілу суспільність; тому наші шумні змагання, високопарні цілі, се лиш агонія.

Даріян дивив ся на молоді акторки і замітив:

— Дивіть, які гарні дібрали ся. Кожда куца і підтята, всі як від одної матери. Де той директор назбирав таких чічок! І воно хоче бути артисткою!

— Чому ні, — відповів Остап. — В нашім краю „геніяльних помп“, „артистів-фотографів“ і „артистів шевців“ се дуже можливе, ха-ха! Кождий з отсих гордых „артистів“ у кождій ролі однакий. Набрав раз манери заикувати ся, то заикує ся ві всіх штуках. Шаржує з фляшкою в одній роли, то бавить тою фляшкою галерію ві всіх ролях і по всіх містах,

без найменшої зміни в виголосі, ні в характеристиці. Як той партач-швець, що привик працювати чоботи, а черевика не зліпить, хоч убий його!

Хтось заграв на фортеп'яні, від стола до стола перелітали голоси, один із молодих акторів пішов п'яний до Штаніретовичевої і запросив її до танцю. Виглядала як іренадир супротив актора. По двох кроках гешнулись обое на землю, їх і група нагадувала мотиля на жирафі.

Ніна торкнула Остапа і спитала про Даріяна.

— Се такий чоловік, що Бог має у нього дуже замазану кондуїту, — відповів Остап.

Дивився на одно молоде подружжя. Жінка з надмірною дбалістю забігала коло панка й усміхалася до нього солоденько.

Остап думав.

— Панок засліплений в еґоїзмі, не видить, що його жінці залежить лиш на ній самій. Не видить, що вона не боїть ся за нього, лише за свою еґзістенцію. Міліони чоловіків не знають до смерті, скільки то проституції криється під маскою дбалости їх облудних жінок. Коби всі ті чоловіки провиділи в сій хвили зі мною й оглянули ся на своє найблизше окружене, відкрили би такі тайни, про які не снилось їм навіть.

Поляк в мундурі правительственного комісаря шептав до Даріяна.

— Скажу вам в секреті, лиш прошу не думати, що я п'яний, борони Боже! Виявлю вам цілком тверезо один плян, який мені від давна не дає спокою. А іменно: як би так царь хотів знищити цілу Польщу, то знищив би її без найменшого оружя, без найменшого крику

й ропоту. Він потребував би лише відновити давню, вольну шляхту wraz із усіми її гонорами, потребував би позволити Полякам, аби собі утворили зі своїх представителів як найдорожший парлямент у Варшаві і заложили кільканацять банків, театрів та иньших інституцій. Для себе потребував би виставити в Варшаві палату, де на його приїзд устроювали би вибагливі балі, куліти та вистави, але сам рішучо аби ані зломаною копійкою не субвенціонував їх і не мішав ся у їхні фінансові справи. Кажу вам, в короткім, навіть дуже короткім часі вони винищили би ся самі між собою, пожерли би себе взаїмно, як миши в анекдоті „*Ranie Kochanku*“. Кров Зіми й Кешковских, се Ахілева пята Польщі.

— Ваш погляд доволі академічний, — відповів Даріян. — Що Польща потребує до своєї енергії домішки чужого елементу, се правда, свідчить про се хоч би й такий доказ, як спроваджене Жидів за Казимира Великого. Масові інстинкти мають свої категорії, але поки що, не знаємо, якими покажуть ся ці інстинкти по довершенім змішаню з жидівською кровю. Иньша річ з Жидами. Сей елемент зовсім не годен тревати самотійно; він може розвивати ся лише на чужім організмі і тому від нього вийшла саме теорія асиміляції. Всі ваші фінансові інтереси, майже всі суспільні органи залежні від Жидів так, що ви вже ніколи не видрете ся. Того, боле, нема у нас. Жида, се сіфіліс в арийській расі; вони занехарили природу, звели штуку на карикатуру, а з поезії зробили справоздане нужди.

Даріян звернув ся до Остапа.

— Дивна річ, що народ сей такий близький Арабам — о пів вічності відлетів від них, але всеж таки народ східний, а такий ограблений із всякої творчости і фантазії, що крім типового нехарства, софістерії, вузкого матеріялізму, самолюбя і надмірного розплоду, не вніс нічогосько у світ, наче би здійснив ся на нїм божий проклін. Навіть на таким близькім для нього поли, як математика, не видав єйнїякої визначної сили. Семіти славні лише своїми відступниками, такими як Христос, Спіноза, Гайне і и.

— З вас страшний антисеміт, — замітив комісарь.

— Помиляєте ся, я признаю їм більше проворности, ніж Славянам. Так само не по правді могли би ви мене назвати атеїстом за те, що католицизм уважаю за головний розсадник облуди, а нинішній християнїзм за аксіоматичне поганство. Але вгляньте в ріжницю між ідеєю, а змістом, то пересвідчите ся самі, що мій погляд вірний.

— Алеж ми саме повинні зважати тільки на ідею, — перебив комісарь.

— Звідти й увесь фальш, усе лихо, що люди держать ся лише ідеї, а не розсліджують того, чим дихають: реального змісту життя. Нема що казати, ідея пр. соціялізму дуже гарна, але вйдіть у зміст, то пізнаєте, що соціялізм завели у нас Жида на те, щоб відвернути нашу увагу від їх розросту у наших народї. Поляки зжили ся, змішали ся з Жидами від часів історичних, се обмануло провідників руського народа, вони вхопили ся німецьких теорій і перенесли їх живцем на наш ґрунт, писателї стали кокетувати до Жидів,

і ідея соціалізму готова. Тим часом завдяки консервативній, інстинктивній нехоті нашого народа до чужого елементу, молодші провідники вчать ся, що при всяких організаціях і реформах треба виходити виключно з почви свого народа, а в чужих напрямках треба вміти вибирати. Засада русько-українського народа проста: ми чужого не хочемо, свого не уступимо і потрафимо йти власною силою. Треба було багато всякої холери, щоби вкінці пізнати ту простісеньку, живу засаду, що товкла обухом через ціле столітє у тверді мізки провідників.

Даріян кинув ся люто, аж комісарь побілів.

— Якої дідьчої матери я розбалакав ся, як баба на празнику!?

Умовк і глядів на салю.

Радник суду, старий кавалер, зареготав ся, аж вікна задзвеніли. Гості відвертали ся від столів, хитали до него усьміхнені пики і собі реготали ся. Як напад сьміху притих, підняв ся радник, ішов від стола до стола і розповідав анекдот „артиста“ про мужика, що ймив заяця і приніс до попа. Гурти трясли ся і метушили ся від реготу, як хачі від вихру, кількох підняло коміка з криком: „Славно!“

Директор театру надумував ся. Як склянки стали знов повні, він узяв свою і промовив:

— Високоповажані панове і панї, прошу о голос!

— Пст, пст, тихо, silentium! — засичало кількох з гурту.

Настав спокій, а директор мовив:

— Високоповажані, любі наші пані і панове! Іменем нашої бідної сцени, нашого театру, нашої самотньої народної інституції, іменем нашої театральної дружини, складаю найсердечнішу подяку високоповажаній публіці за вашу любов, згляди і нинішній привіт для нас. Почитаю собі отже за честь внести сей тоаст за здоров'я високоповажаних пань і панів; дай Боже, щоб ми як найборше знов зішлись і гостили ся так як нині в здоров'я і щастю на славу і потіху нашої нещасливої вітчизни!

— Славно! Славно!

Загомоніли оплески, задзенькотіли склянки і загреміло „Многая літа“, а потім „Боже, буди покровитель“.

Вічно спокійний, але їдкий як Сатана Даріян, сидів на боці з Остапом і глумив ся наче приском сипав.

— Се увесь запал, уся праця і посв'ята для народу в нашої інтелігенції. Як котрий з отих череватих патріотів, матадорів робить більше, то песья моя губа... Дивіть, декан Корба піднімає свою тверду, бернардинську довбню і буде брехати. Слухаймо, як далеко будуть слова від нього, а він від чоловіка. Цікавий антропоморфічний оказ: старий чоловік з молоденьким лицем — таких стережіть ся, вони вірять лиш у свою брехню. Чи видите, яка у него кардинальна хиба: він має до свого тіла за малу голову, а до своїх грудий занадто цап'яче серце.

Декан водив очима верх голов, як би збирав думки по стелі і говорив:

— Високоповажані представителі і представительки нашого театру, каплани нашої штуки!

— Слухайте Остапе, як той буде каплу-
нити штуку.

— Каплани нашої штуки, сьвятителі і покровителі нашої пісьні! Оби Бог дав, щоби наш театр взріс на нашу однуку інституцію, якій би поклоняли ся всі народи —

— Дивіть, той хоче, аби з театру стала божниця.

— Оби Всевишній допоміг йому осягнути вінець слави і заштиту в нашій вітчині —

— Амінь — доповів Даріян.

Але декан говорив далі. „Артисти“ стояли півколесом, пересували погляди з декана на склянки. Один схований за плечима товариша позіхнув і шепнув:

— Колиж він уже раз скінчить?

Директор зворушений до глибини отер сльозу.

Ніна стояла несъмліва як овечка і тримала свою склянку.

Даріян і Остап перекинули ся поглядами мовчки і поважно.

— Бавимо ся ліпше, ніж на царськім похороні, — замітив Даріян. — Але в дійсности тут такий самий трагізм, як у нужді народа.

Сая стогнала від п'яцьких і патріотичних пісень.

Геній-поет дивив ся понуро з портрета, дивив ся, як підла ржа точить його духа і наче шептав: За що я мучив ся колись — на що мої сльози лились — клятї сини нікчемних батьків!?

Шпаковатий, п'яний контрольор намагався перейти дрібно і чепурно по-між два столики, але хміль загнав ним в бік на столик Куликової так, що мало не вивернув ся. Контрольор підняв худі плечі і лікті в гору, при чім розхилені руки нагадували розпущені крила квочки. Склонив ся солоденько до Ніни.

— Пе-ре-пре-ра-пшаю превосходно. Я вже маю так до себе, що як випю трошка, то анї руш не знаю, чи я когут, чи курка, хи-хи-хи, пере-пра-шаю.

Гірняк був незвичайно веселий, затирав руки і доливав Куликовій. Стара розцвила ся та не хотїла вже пити, але він перемагав. Мав в тім свою ціль і горів з нетерплячки.

Як вертали домів, стара сьміяла ся сердечно.

— Йой, пане Гірняк, бодай вас, як ви мене упоїли!

— Га-га, що панї кажуть? Чим там було упити ся?

— Ой, дайте спокій; я ще на віку не була така п'яна, як нині.

Ніна хихотала ся і взяла її під одну руку, а Гірняк під другу.

— Е, та зі мною так зле ще не є — ну, нехай буде, все безпечнїйше. Я вже, небожата, стара, де мені по ночах ходити. Але то буду спала, спала як убита! Старого нема, хлопці поїхали на село, лише я дома, Ніна та малі діти.

Гірняк мало не підскочив з утіхи.

Прийшли домів, Гірняк попрощав ся зі старою, моргнув на Ніну, вийшов і сховав ся в альтані.

Ніна заперла двері від того покою де спала мати з дітьми, згасила сьвітло і роздягнула ся.

Гірняк вліз як злодій, вона вискочила з ліжка й оплела його руками й ногами як полумя.

XIV.

Був се театр, що переживав останки розголосу з перед літ. Старі, талановиті артисти з огнем і посьвятою — лягли в гробі, а на їх місце прийшла бездушна збиранина з низькими інстинктами, що не мала вже ніде ніякого захисту. Приходили і відходили всякі сїроми, пересипали ся як у калейдоскопі. Управа постановила на їх чолі директором чоловіка без волі і характеру, а скоро зложив кавцію і підписав контракт, віддала йому повну власть над дружиною й умила руки від театру. Був се змарнований талант, п'яниця близький божевіля або *delirium tremens*, а одиноким авторитетом і батогом для енергії була його жінка, скупа, загониста і жадна гонорів. Суха як тріска, вічно з животом, снувала ся як „регіментстамбор“, верховодила над усіми і вела театр до заглади. Народна інституція перемінила ся на готель. Піятика, карти в акторів — „спадери“, романси, проституція в акторок, — се жите дружини по-за театром. Актори перебували стало по коршмах так, що хибувало ще тільки візитівку прибити на дверех. Полагоджували там свої справи, сварні, інтриги і пописували ся перед п'яницями. Представлення відбували ся о годину-дві пізнійше, ніж було

назначено на афішах, бо директор, або деякий із старших „артистів“ не покінчив іще своїх орудок. Посилало ся за ним до коршми, а коли його там не було, то лежав він пів мертвий дома. Тверезило ся його, а як мертвеччина не вітріла, то заступав ролю перший-ліпший з дружини, або виходив режисер на сцену і повідомляв „світлу публіку“, що з причини слабости пана Х відіграє ся иньшу штуку. Провінціональна публіка льояльна і темна в справах штуки, принимала се грімкими оплесками; її представителі писали далі шумні панегірики до головної газети, а паничі-бруковці лзли далі за куліси до акторок. Щоб забезпечити собі терен, мав кождий при собі фляшку найміцнійшої, актори дерли ся як пси над кісткою, виходили на сцену п'яні і не один вибігав у половині своєї ролі за куліси та віддавав надмір алькоголю. Репертуар штук був скупий і підлий. Одні й ті самі штуки грало ся в однім місті і в однім місяці по кілька разів, без огляду на те, що перед роком грав їх той самий театр та иньші вандрівні дружини. Народні штуки обвантажувало ся до крайної мерзоти простацькими куплетами, ідіотичними шаржами й танцями, жіноцтво обвішувало ся маляйськими строями і дерло ся на сцені як стадо попугаїв. Молодих акторів уважало ся за простих термінаторів і „кавалерів до дрібних послуг“. Вони розліплювали афіші по мурах, розносили білети по домах і торговлях, порядкували крісла, двигали куфри підчас переїздів, учили безплатно директорські діти і се був їх дебют. Хто в тих ролях не показував артизму, тому давали димісію, а хто відважив ся вистудіювати сценічну ролю, той стрічав ся

з цинічною завистю старших і слухав такі уваги: „Ади-ади, філософ, хоче нам тут імпонувати та забирати хліб! Ідїть ідїть, не робіть з людий дурнів, а з себе сьміх!“ Гажі виплачувала директорова вечером по представленю — шістками. Молоді актори піднимали витерті підошви, заковували рукави і показували пани директоровій, що не мають сорочки. Як дохід з представлення був малий, то панї директорова брала касу під паху і не кажучи й слова забирала ся домів.

Загляньмо на пробу.

Саля театру в тінях. Чути фарбу і той солодкавий задух поту, що остає по виперфумованім жіноцтві як із звітрілого флякона. По сцені ходить паничик в англєзї, циліндрі і лякерах, глипає на салю, морщить брови і гладить вусик. Се режісер народних штук, пан Коник. Виняв ролю, муркотить, розкладає нервово руками і зиркає до зошита. Вичеркнув люто слово мрака, бо видало ся йому неестетичним і надумував ся, чим би заступити.

— Гм, дим, мгла, — ні, се живцем з польського... Ага, туман!

Заступив мраку туманом і підчеркнув з вдоволенем два рази. Сховав ролю, виняв зеркальце прогладив розділ на чолї, повертів головою і глянув нервово на годинник. Було по десятій. Станув на передї сцени і дивив ся на салю.

— Чи вже всі суть?

— Ссали і забули, а тобі ще до нинї мо-
локо під носом не обісхло, — загув басовий го-
лос із салї.

Коник плеснув у долонї.

— Тож прошу паньство на сцену!

Суфлер сів з боку і листував „екземпляр“. Коник схилив ся до него і спитав, хто виступає в першій акті?

— Вільха, Поляндрівна, Долинська, Рубець і Гірняк, — вичитав суфлер.

Коник оглянув ся, на сцені були всі крім Рубця, а в глибині між кулісами були ті, котрих індивідуальність пропадає в таких колективах, як люди, військо, моряки і т. п.

Коник скубнув вус і глипнув на салю. Рубець сидів розвернений у фотели і фліртував з Ніною.

— Пане Рубець, прошу на сцену!

— Га-а? Що ви кажеш? Мені не хоче ся! — відрубав басовий голос.

Коник скубнув ще сильнійше вус і оглянув ся по присутних.

Вільха, заживний, середніх літ, з дзюбатою пикою і вибалашеними, сивими очима, зашипів сьміхом. Був се той двозначний сьміх, який мають актори для двох противників, сьміх, що на вні підлещує обом сторонам, але в ділі під'юджує їх до більшої сварки. Такі хрії подразнюють акторські нерви, як міцна горівка, або горяча чорна. Коник здавив лютість і обізвав ся.

— Пане Рубець, ще раз прошу на сцену!

— Пане Коник, ще раз кажу вам, що мені не хоче ся! Ти дурню один, ти гадаєш, що я тут на те, аби ти мною зати́кав діри у підрядних ролях, а ти аби грав головні!? Ти більший артист від мене!? Ти одної „квєстії“ не відіграєш порядно! Тобі бути режисером!? Тобі міхи носити, просо опихати, раки лапати! От чим тобі бути!

Інші актори були цілком стоїчні супротив сеї сварки. Одні розглядали ся байдужно по сали, інші балакали про цілком иншу річ, усі навикли вже до таких хрій. Нині вона з тим, завтра з иншим, по завтрю знов з иншим. Лише Гірняк не міг іще з тим погодити ся. Стояв на боці нахмарений похиливши голову, глядів спокійно з під лоба і щипав долішню губу, а Рубець сипав далі.

— Ну, дивіть на ту ляльку в лякерах! Воно гадає, що як скаче в присюдах, мов паяц на нитці, то вільно йому мною помітувати! Іді-ді-й, ти ді-ду! Я щось зроблю в такого артиста, як ти! Ти ще штанів не носив, як я вже в сій штуці грав головну ролю! І більше мене рецензий хвалило, ніж плям на твоїм ангілезі, ха-ха! Я тут з патріотизму працюю вже десять літ! Я без сцени можу обійти ся і дам собі всюди раду, не так як ти, що мушиш держати ся її, бо здох би з голоду!

Вільха порекнув сьміхом.

— Пане Рубець, але скажіть по щирости — як би так дав вам хто з пятаку більше, то не зrekli би ся ви патріотизму?

— Або мене не ангажує театр у Львові на сто срібних!? Не бійте ся, з таким голосом як мій можна де инде стояти цілком инакше! А сей хоче, аби я йому виступав у хорі!

Тут Гірняк шептав Вільсі на ухо, що читав лист з львівського театру до Рубця, в яким ангажували його лиш до хору і Рубець признав ся Гірнякови, що пішов би але боїть ся чогось.

Вільха хлипотів ся, аж присідав.

— Так, так, таже я знаю! Тут у нас кождий „з патріотизму“, а настав йому пару

корон більше, то продав би рідну маму! Для суспільности, для публіки, ха-ха! Те хиба лиш остатний дурень може так сказати!

Вільха рубнув кілька народних, грубих висловів на адресу суспільности і патріотизму і говорив далі.

— Старі артисти пішли з нужди землю гризти, а інші втекли до чужих театрів, бо тут були би поздыхали з голоду! Здирали нас у своїм часі на фонд емеритальний, а де той фонд!? В чийх руках!? Чорт удавив ся ним!

Вільха глянув на сцену і перейшов на иньшу річ.

— Виділи ви, пане Гірняк, як учера військова музика перед самим представленем заявила, що скорше не буде грати, аж директор заплатить з гори? О, знають уже всі тут, яка з нього судина.

На сали появив ся директор. Жінка розповіла річ і сварила ся з ним, він став квасити ся нервово і просити.

— Алеж пане Рубець, на милість Бога! Та щож ви робите!? На чім вам залежить? Та грайте ще нині так як є, а на другий раз зробить ся вам, як хочете! Вічна незгода. Найліпше плюньмо на все та розійдїм ся. Ну, прошу, одинацята, а тут іще проба не зачала ся! Та щож ви хочете від мене!?

По довгій церемонії пішов Рубець на сцену. Панночки згуртували ся, Вільха глядів на одну і шептав до Гірняка.

— О, стало собі, як небожа коло куліс; боїть ся, аби не впали. Тримає їх. Дивить ся, як иньші цокочуть, тай воно собі мелькає губами як теля. Бігають иньші тай воно за ними. З гуртової сцени зробили саламаху, загалакали

як широкодзьобі ворони тай збули ся. І се має бути проба! Се має бути гуртова сцена, що представляє дівчат на вільній околиці в ночі сьв. Івана, як плетуть вінки! Той директор зведе театр цілком на пси. І так понапивав уже стілько, що заграблять нам усі річи і не пустять звідси. Вже три тижні дає в сїм місті „остатні, прощальні представлення!“ А три тижні як гниють на львівських мурах шумні оповіщення про наш приїзд з цілою трупною дійсних і сфальшованих „артистів“ та „артисток“ з такими означеннями в скобках як: „Наївна“, „Щебетлива“ і т. п. Якийсь злобний афішер пороздіплював ті оповіщення на фабричних оголошеннях так зручно, що по списі тих наївних і щебетливих приходить безпосередно ось що: „Купувати можна в 5-ти кілових мішках, при більших замовленнях відповідний рабат“.

Вільха захлиснув ся лайдацьким сьміхом.

Тут прийшла черга на нього і він вийшов на сцену.

Манька Поляндрівна мала головну ролю нещасної любови. Се був її виключний репертуар, в яким подобала ся публіці і збирала грімкі оплески. Вона надавала ся як раз до подібних роль, бо грала їх в житю. Бліда, невиспана, без житя, снувала ся тепер по сцені і віддавала півголосом свою ролю. Її блудні очі гляділи неозначено на салю, в правильних, дівочих, але замерзлих обрисах не будив ся ніякий промінь. Вільха стояв коло Коника, оглядав його від ніг до голови, аж той здивував ся і Поляндрівна звернула увагу.

— Щож такого вздріли ви на мині?

Вільха блиснув дідьчим усьміхом і тягнув довгий, жіночий волос, що був запутаний на

гудзку Коникової камізолі. Коник стріпав ся, почервонів, Поляндрівна відвернула ся і проводила далі свою ролю. Скінчивши річ сіла біля Ніни і дзьобала робітку. На сали показав ся високий, чорнявий молодець і привитав ся з Поляндрівною.

— Як ся маєш, Юльку, давно ми виділи ся, коли приїхав? — спитала пересунувши по ньому свій погляд, при тім її личко прибрало на пів квасну, на пів плаксиву усьмішку.

Він дав їй кілька пояснень, зиркав тайком, вона відповідала півелівцями і поводи затопила ся знов у робітці. По такім прольоту Юлько встав і пішов привитати ся з акторами. Поляндрівна вколисувала ся в свої думки. Збудив її хихіт Ніни.

— Слухай, Манька, не гнівай ся, що сьмію ся, але мушу, бо бігме, не знаю, які властиво зносини між тобою, а сим Мрігалом?

Манька глянула на неї поважно.

— Не розумію, що в тім сьмішного? Він мій приятель, більше нічого.

— Щось ти за багато маєш тих приятелів. Що місто, то иньша декорація. Три роки вже маєш зносини з тим депендентом і він ніби якийсь твій суджений і ніби ні; в Борщеві осьвідчив ся тобі той Загайний — ти приймила; місяць потім осьвідчив ся той підтятий теольот — ти також приняла; з сим Мрігалом зносиш ся від року і ви вже повтикали, чи хочу сказати: тикаєте собі — ей, я не розумію тебе.

Манька зложила робітку на коліна і підняла голову.

— І я тебе також не розумію. Тут переписуеш ся з Остапом, тут осьвідчає ся тобі

Совюк, а се не спинює тебе кокетувати Гірняка, ба навіть відбивати мені Загайного.

Ніна захихотала ся ще дужче.

— Яка ти дивна! А щож я тому винна, що він находить більшу приємність у розмові зі мною, ніж з тобою? Я тобі його зовсім не відбиваю, але як ти все така зимна і тільки мовчиш, то хтож може знати, чого тобі хоче ся!?

— Панно Куликівно, прошу на сцену! — кликнув Коник.

Ніна вийшла, Поляндрівна зітхнула і гачкувала далі. Мрігало вернув до неї, сів близьенько і виняв з кишені жмут паперу.

— Слухай, Манюха, мушу тобі погратувати, я прочитав твій скрипт одним душком, з великим одушевленням! Іще підправлю місцями дещо і дам до друку! Ха-ха, то буде сензация! Особливо подобалась мені твоя вірна фотографія, яку ти осьде змалювала.

Перечитували обоє початок: „Була марним, хирним сотворінєм. Тіло мале, дрібне, жовте з синіми жилками, — без заросту, одно плече висше, животик непропорціональний“.

— Яке се чудове місце! — скликнув Мрігало.

Перебігали далі.

„Коса ясножовта, лице мало в собі щось, що людям імпонувало. Очи великі, сіро зелені (тут Мрігало заглянув їй солоденько в очи), носик маленький, уста досить гарні, губи як на шнурочку!“

— Знаменита характеристика! З тебе, Манюха, буде геніяльна письменка! Засиплемо цілу нашу літературу! Всі писаки підуть у кут перед нами!

Читали далі.

„Слава, слава мала стати всім для неї! Поза славою не бачила — не хотіла знати нічого. А нині має ту славу, має велику славу, про яку й не мріяла навіть? Чогож їй іще тепер потреба? Чого? чого?“

— Ах, моя самичко, я розцілював би тебе, як би так ми тут були самі!... Чи пригадуєш собі нашу останню дорогу? Я написав під її впливом отсю новелю.

Відчитував зачеркнене місце: „Моя душа припинила ся на шепотах, солодких та чарівних півслівцях, на устисках горячих, палких, диких обіймах. Вона припала до моєї груди і шепче пристрасно — в устиску моїм шаленім вона мліє-омліває — я всверлував ся в неї блакитними нервами моєї рожево-пінистої любови!“

Мрігало заглушив ся люкреційно-сексуальними експресіями і не замітив, що проба скінчила ся.

Ніна була за кулісами. Гірняк переходячи утер до неї боком і вщипнув.

Вона моргнула до нього і всміхнула ся.

XV.

Перегадувала лист від брата і писала.

„Дорогий Славку!

„Утішило мене дуже, що Ти спроміг ся раз на лист до мене, тим більше, що прощане наше не належало до дуже сердечних. Обави Твої зглядом того вітрогона Гірняка зовсім безпідставні. Я баламутила його трохи з початку, але коли побачила, що з того може вийти зовсім серйозний скандал — сказавши по-просту, то рішила ся не говорити навіть з ним, щоби не давати йому причини до великого споуфаленя. Як постановила так і роблю.

„Від „Плоскоголов“ — кажучи нашим театральним нарічем — я майже ще не говорила з ним. Що Ти порабляєш? Чи учиш ся дуже? Може би Ти скочив разом з Татом сюди до мене на один день та переконав ся сам, як я живу. Я була би дуже рада. Що до Мами, то я навіть надії не маю, щоби приїхали, бо вони завсїгда не мають часу. Я чомусь так не можу зібратись на порядний лист, а се тому, що майже завсїгда пишу „прихапци“. Збираюсь на пробу, то пишу лист, щоби не ходити в незнанім місті два рази на місто та не швендятись людям по-перед очі. Тому мої листи майже все такі дурні. Я оповіла би Тобі багато де-

чого, але не маю часу, бо спішу ся на пробу і лишаю те на иньшу хвилю. От, завтра свята ми їдемо співати службу на мішаний хор, такий extra до Тартакова, миля від Сокаля, і будем fest пити у о. Левицького. А я навчила ся вже трохи пити. Не маю що більше Тобі писати, бо сподіюсь, що незадовго буде хтось від нас у мене, або принайменше напише. Кажеш, що в моїх листах пробиваєсь хороблива сантіментальність; чи-ж се таке диво, що я хочу в кождім листі знати, що дієсь дома? Тепер, коли Вам уже те так не на руку, не буду більше згадувати.

„Цілую Тебе щиро і напиши до мене, як будеш мати час. Нінетта
(як зовуть мене в театрі)“.

Прийшов Гірняк.

Вікно від вулиці було заслонене брудною білою спідницею, він показав на двері бічного покою і спитав очима.

— Нема нікого, — шепнула Нїна всміхаючи ся.

Сїв коло неї на софі, став обіймати і цілувати. Відтручувала його і хихотала ся.

— Е, від тебе чути пиво.

— Я пив трохи, але не паний.

— Нічо, я люблю, як від тебе чути тю-тюном, або напоєм, в тім є щось принадне, пристрасне, мужеське.

— Ах, Нїно, як я тебе люблю! Дурію за тобою!... Слухай — ха-ха — любиш мене?

— Люблю.

— Докажи мені се.

Кинула ся на його шию і впила ся гарячими устами.

Грали ся, майже кусали ся обоє, наче хотіли пожерти себе взаїмно.

Опала на його плече як зівалий цвіт і закрила лице.

Він висунув свою руку.

— Слухай, Ніно — з тобою вже був хтоєь! То ще раз з мене ідіот! Я аж тепер пізнав!

Розплакала ся, Гірняк витверезив ся.

— І хто би се був сподівав ся! Ти видавала ся така розумна, образована, така остра і зимна супротив мужчин, а тимчасом — Та чого слиниш? Кажи хто се був такий?

Ніна плакала і мовчала.

— Певно Остап?

— Ні, але не згадує мені за нього, я бою ся його і не люблю. Маєш лист, який він написав до мене.

Гірняк відчитав кілька речень і сховав лист до кишені.

— Даруй, але скажу тобі отверто, що так любити, як той чоловік тебе любить, ні я, ні ніхто не потрафить. Ти не варта такої любови і ніколи її не знайдеш.. Але хто був з тобою, бо я з дива не можу вийти. Я все гадав і до тепер дурив ся, що ти ще чиста. Скажи, не бій ся, я не виявлю нікому.

— А не будеш гнівати ся на мене?

— Ні, але скажи лише правду. Чому ти мені того уперед не сказала?

— Я стидала ся — але бій ся Бога, заклинаю тебе, не кажи про се нікому, бо я би собі жите відобрала.

— А Остап знає про се?

— Ні.

— Ну, хтож до чорта був з тобою?

— Славко.

Гірняк відступив ся і станув як вкопаний.

— Що ти плетеш, який Славко!?

— Мій брат. Ми раз були самі дома і він напав...

.....

Вийшли на прохід за місто.

В природі нависла легка мелянхолія, вони вдумували ся в себе і роззирали ся мовчки по нивах і берегах укритих ліщиною. Так зайшли в тишину ліса і сіли на полянці між густими корчами. Ніну давив жаль у горлі, вона зітхнула і промовила сухим, зміненим голосом.

— Стефку...

— Що скажеш?

— Ти не любиш мене.

— Звідки знаєш?

— Догадую ся з твого поведеня зі мною.

— Я догадував би ся се борше з твого обходження зі мною.

— Якже?

— А так, що ходиш по-під мої вікна цілими днями, як шільдвах і пильнуєш, чи Клявди у мене нема. Вже всі актори знають про се.

— Хто тобі казав?

— Таж я сам видів. Щож, може не ходила ти, от пр. учора?

— Та я ходила, але за чим иньшим.

— Ти мені не кажи-и, бо я знаю. Ти перейшла може з двадцять разів по-при вікна сюди й туди, а за кожним разом як подивила ся, то так як би хотіла з'їсти мене.

— Але Клявда була у тебе?

— Та що, що була? Може їй не вільно? Тай ти прецінь бувала і можеш бути. Як за-

ходиш до мене в ночі, то чому ж би Клявда не могла у день?

— Ей, Стефку, не печи мене!

— Може неправду кажу?

Стало тихо як би каменем придавив. Бабське літо зачепило ся на гилі, плаває і грає в сонці як срібний промінь. Листе опадає поволи. Ніна глядить посоловіло і розсїває ся в своїй мелянхолії. Один лист упав на її голову, вона не чула. Стефко глянув на неї. Її уста привисли, лице наче пристаріло ся, виглядала бідно. Його тронуло милосерде, присунув ся і обняв її. Хотів не дивити ся на неї, аби не псувати собі налогу.

Обняла його і цілувала, з початку помалу, з жалем, потім горячіше.

Скрила очі в долонях і нарікала.

— Ти лиш тоді зі мною, як тобі треба.

Лягла лицем до землі і рвала волосє. Плач змагав ся і переходив в істеричне хлипанє.

Зів'ялий лист упав на неї.

Один по одному падали на неї.

XVI.

Нїна вернула домів і лягла. Не гасила лампи, лиш задивила ся тупо перед себе.

— Що зі мною діє ся, що зі мною діє ся, на щó я зійшла — питала себе в однó. — Дома була нужда, а тут іще гірша!

Схопила край подушки, дерла, кусала і хлипала.

— Якийсь темний проклін навис надо мною, як би кара за Остапа! Він певно знає все! — — Нї, він далеко, дома, у родичів; звідки би міг дізнати ся, що я тут роблю?... Зрештою він так любить мене, що хоч би й учув що, то не повірив би ніколи. Він преці так часто пише, так сердечно пише, він такий бідний і дивний...

Перегадувала його листи.

— Богато в них болю, невиразних докорів — за мало віри в мене... Може він знає вже що? Я так довго не писала до нього; вже з пів року. Я не годна навіть, не вмію, не в силі!

Сїла на ліжку.

В нїй збудила ся жилка жіночої, злодійської льоїки.

— Нї, я ненавиджу його! Він крутить лиш і зводить мене! Як би був правдивим

мужчиною, то хопив би ся першого-ліпшого хліба і оженив би ся! А він вічно лиш їздить, фантазує і розводить ся над своїми „пекольними болями“. Що-ж мене його болі обходять!? Вони остогидли мені, надоїли мені! Нехай убере ся в циліндер і фрак та поїде до моїх родичів і осьвідчить ся, нехай буде хоч учителем на селі, нехай навіть лише самою господаркою займе ся, склепик, трафіку отворить, то я виділа би, що маю в щось вірити, а так — — Я вже сама йому преці стілько писала про те.

Впала огірчена на подушку і лежала без руху.

Спокій і тишина вколисували роздразнене серце.

Двері другого покою відхилили ся, прибіг синок господарів і станув перед нею в сорочині.

— Я взе мовив оцenas, а цьоця не чули, е-е!

Обняв Ніну і цілував.

Узяла його до ліжка, постила, обсмотрювала, він заснув на її груди і дихав на неї. Шаліла з роскоші, щипала його устами і пригадала собі, що так робив її батько з нею, як була малою. Западала в сон.

Прогулька. Ніна попала ся в п'яний гурт.

Довкола залягла зловіща мелянхолія неозначеної пори року, ні дня.

Трава шемотить під черевичками, дзенькотять сьміхи, лунає гамір, двозначні жарти, Ніна паленіє, боронить ся, гурт збиває її з толку і пориває у свій вир.

Вона силує ся зайняти увагу лісовим краєвидом, хоче приглушити себе.

Сльози станули їй в очах, куртизани схоплюють її за руки, вона вириває ся, пестрий рій загув кругом неї, півусміхи, шепоти, масні жарти; вона наморщила чоло, в тім показав хтось дику яблінку, гурт розбіг ся, паничі і куртизани стали обкидувати себе яблуками. В тім яблуко поцілило Ніну. Вона схопила ся за голову, кинула ся з плачем і стала втікати. Пестрий рій пустив ся за дею, ось-ось іме її, вона силує ся втікати і ледви рухає ся на місці. Загортка зсунула ся, коси розплели ся, груди на холодї, гурт летить за нею, хлипоче і колотить ся, вечір вкриває овид, Ніна опинила ся в лісі і паде на виверт*). У голові шумить, серце бе ся, живчики стукають, перед її очима затремтіли наповиди.

Палати з готийськими склепінями і колюмнадами розтягнули ся по-при тай і прибирають ся великанськими папоротями. Верх тих папоротий широкі як верхи пальм, маревіють в видї величезних китиць дикого хмелю і розбурханих хвиль піни.

Нараз збудив її гомін гурту, вона помертвіла і не знає, що діяти.

Гурт розбіг ся по лісі шукати її, поодинокі громадки попригортали ся і заглушують свій страх усміхами, уривками вальсів, силують ся гуторити і плетуть нісенітниці, бо страх ночі не дає зібрати думок. Дехто огляне ся мимо волі і відвертає ся боржій з докором на свою інстинктову цікавість. Кожде боїть ся, аби його голос не гомонів одиноко і не звабив якого лиха, всі хочать бути в середині, ніхто на краю, задні тиснуть ся до передніх, стежка ледви сіріє в темряві ліса.

*) Ялиця вивернена від бурі.

Стихають сьміхи, завмирає пустота. Чути дим, тихі кликаня і хлипаня. Хтось замітив, що гурт зблудив з дороги і всі станули в гробовій мовчанці. Дим доходить чим раз більше, зближає ся зловіщий тріск і наче розвиднює ся. Нараз застила кров у всіх, а лиця навіяла така горячінь, що аж очі заплили слізма й уста порозхильовали ся.

Крізь прогалини показав ся огонь, став жевріти та займати все довкола. Зняв ся шум, тріск, міріяди іскор линуць під небо, тріщать пні, смалять ся дерева, пустара стогне, кипить як розбурханий океан, звіри ревуть, птахи шибають ся і знимають вереск, по дебрах повзають хмари найдикших тіний, гурт остовпів, паморока затемнює сьвіт. Нїні здає ся, що стоїть без захисту, без одежі навіть, верхня її тіла стерпла і підняла ся в гору як губка. Гурт збив ся в купу, стоїть як не на своїх ногах, не годен утікати, нї рушити ся як скаменїлий, аж тут впадає Остап і виносить Нїну на руках.

Успокоює її і пригортає.

— Диви, се я за тебе так пімстив ся.

Нїна оглянула ся.

Гурт стояв спалений на вуголь, як заклакле коріне смеречини, або клубовище гадя на весні.

Він несе її понад дебри і багна і виносить на розлогу долину, що опадає в безконечну далечінь і зливає ся з небом. На тлі пбпалу меркотить безліч огняних дуг-фонтан. Одні менші і ширші, иньші великанські, вузкі.

Юрба народа стоїть низом у мертвецькій тишині, окутана в широких, чорних завоях і смотрить як прикована в ті огні.

— Диви, — шептав смутно Остап — кождий чоловік має свій огонь і видить у нїм свою смерть. Одні гаснуть, иньші знимають ся аж у безконечний простір.

Нїна закрила очи. Яркі пасма продирали ся крізь пальці і повіки та тремтіли чим раз слабше і слабше.

Вона прокинула ся, піт просяк кождим волосом.

Зітхнула, глянула на вікно і забула свій сон.

XVII.

В гімназії Остап не носив з засади книжок, а в погідні дні „не мав часу“ йти до школи. Се був його спокійний, природний висказ, який сьмішив і лютив тих, що виділи в гімназії одиноку ціль спасеня і нї до чого більше не були здатні. Наукою займав ся стілько, скілько підходила вона свободою і силою під його вподобу, а до гімназії ходив тому, що не мав нічого иньшого робити. Кінчити її для відзначень і гонорів не чув потреби.

— На що мені се придасть ся? — мовляв він найзвичайнїйше в сьвіті. — На який факультет я піду і що потім буду робити? Я мав охоту до штуки, батько сказав мені: Ет, щó, — будеш музикантом, або маляром! — Не хотїв допомгти до студій за границею, отже я поховав себе на полі штуки і тепер не маю що робити.

Пополудни того дня, коли мав перепалку з Небораком, виходив він із кляси, замітив табличку над канцелярією директора, ставув і по хвили холодної розваги застукав до дверей.

Застав Прулу самого і сказав:

— Прошу пана директора, я вже собі їду геть.

Прула зняв брови по-над окуляри і не розумів.

— Я вже собі їду геть.

— Як то? Чому? Таж стоїш у всіх предметах добре.

— Та що з того... Мені остогидло. Який хосен...

— Таж гімназія, се *malum necessarium* для кожного чоловіка!

— Як для якого, а для мене ні. Кого Бог скривдив на розумі, той нехай учить ся його в гімназії, а я вже за старий.

Директор відступив ся в зад і витягнув руки.

— Варіят...

— Ми у пана Бога всі варіяти, — сказав Остап, уклонив ся і вийшов.

Тепер дома блукав по лісах, тужив за Ніною, але про хліб, трафіки, склепики і женитьбу навіть не сніло ся йому. Просто не замічав сього в її листах, так був далекий від усякої буденщини.

Був се дух спокійний, щирий, але здетермінований, козацький. Він знав, що дійсність покарає його люто, але се його принаджувало. Він просто видів у тім, як сам називав, „пікантерію життя“. Житє в бюрі, в яким небудь уряді, се псяче житє таких Небораків, Штангретовичів, Сифонів і иньших, житє без волі (скільки та воля й варта нині!), житє без краски, без поезії, без ідеї, житє табетичних душ, мляве, плюгаве житє в суспільнім ярмі, не стоїть навіть за одну молитву Цигана при сході сонця.

Сі останні думки шибали йому тепер у голові в пізну ніч. Він перевертав ся на сїні з боку на бік і засипляв.

Небо отвирало ся над ним, місяць осьвічував царство фантазії.

Довжезні промінї в рівних лавах шовку-золота прощають великанський город. Безліч дерев і рослин з еґзотичних країв. Дуби, сосни, акації, пальми, берберіси, оливні дерева, туї, аканти, арони, аж у голові мішаєть ся. Все те розхоріло ся на нашій землі. Зведені пальми дрожать нервово, *Phoenix dactylifera* сумує за рідною Африкою, *Caragana pugnata* зітхає глухо, *Fraxinus excelsior* мріє в хорім полусні про величавай ріст своїх далеких ровесниць. Наше підсонє не годне приймати еґзотичних гостей, за того покупили ся вони і замкнули ся в собі. Навіть сибірські, дрібнолисті лози покошлявіли на нашій землі.

Написи на табличках ржавіють — дійсне цвинтарище.

Остап з Даріаном, рука під руку снують ся пісковими доріжками між лавами цвєтів, корчів і дерев.

Сутенїє.

Чорна сосна похиюпила ся. Образ розпучної жалоби. Таємні ества з розхрістаним верховітем туманіють у сплїні й ностальгії.

Сонна задумчивість чує в хорій атмосфері. Така тишина, що чути віддихи рослин. Чарівно плюскотить водограй, пересувають ся цілі віки подій. Рівновага і забутє.

Остап і Даріян розуміли себе взаїмно без слів, не говорили про те, що знає ся загально, лиш із знаних висновків відкривали новий

світ. Вони оба — се противні крайности одної душі.

Так ідуть вони разом, аж нараз наткнули ся на якусь пару, що обнімала ся на лавці.

Даріян висунув руку від Остапа і відвернув ся. Остап пізнав в мить Гірняка і Ніну. Вони розскочили ся, Гірняк стояв на боці похиливши голову, Ніна впала перед Остапом на коліна і почала просити ся і заклинати ся. Була в брудній, драній суконці, на лиці гектичні плями.

Остап видивив ся на неї з німим, невимовним жалем. Хотів задусити її, і плакати над нею. Оглянув ся за Даріаном, той був відвернений, заложив руки по-за себе, приглядав ся пальмі і посвистував мельодию з Паганінього.

Ніна не переставала благодати. З її колишніх чудових зубків лиш чорні пні.

Остап думав: — У тебе ще жите має вартість. Держи ся його руками й ногами, воно пімстить ся на тобі гірше, ніж би се я потрафив.

— Не знаю, чого властиво хочеш від мене? Дай мені спокій, — сказав він до неї і відвернув ся.

Пішов за Даріаном, спер ся на його плече і був дуже смутний.

— Ой, Остапе, Остапе, шкода твого дантейського профілю, — шипів йому Даріян в ухо.

Покинули парк та йшли далі і далі, наче на край світа. Ніч присипляла розлогі долини,

далеко на полі горіли огні. Одні розкуйовджували своє полум'я, иньші примеркали і гасли. Як людське житє.

Остап похилив ся ще більше на плече Даріяна і глядів у ті огні.

XVIII.

Театр розбив ся, Ніна по кількох місяцях циганського життя вернула огірчена домів. Стужила ся за ріднею і знайомими, а в її тугу вдерла ся ще й гризота, через яку вона бояла ся показати ся перед своїми. Найбільше морозила її гадка про батька. На щастє не було його дома і не скоро мав приїхати. Вона силувала ся на веселість і спокій, але цьвіт її вянув з кождим днем, а безсонні ночі підгризали її сили. Чула млости, болі в крижах, омліне під колінами, бояла ся власного тіла, гидила ся самої себе. В ряди-годи западала в тупу задуму, а хоч була все осторожна, то раз таки мати замітила се.

— Ов, Ніно, з тобою щось дуже зле; як ти поживкла!

Дочка збагнула ся, махнула гнівню рукою і заговорила стару чим иньшим. Постановила ратувати ся, вислювала ся над способами, а тим часом грізна дійсність будила її і підтинала всі нитки ратунку.

Одної ночі дало ся чути з покою, де лежала Куликова, стогнанє, вештанє, стук і квиліне немовляти. Служниця вбігала і вибігала до кухні на прикази повитухи.

Славка разило се і лютило, він качав ся з боку на бік, спльовував і накривав ся з головою; Зенько підняв ся, вложив пальці в рот і надслухував, а Ніна мертва на ліжку сама в своїм покоїку.

— Яка дідьча паралеля! — думала вона.

Обемотрювала себе з гіркою осоругою. Шнурівка в'їла ся в її тіло, живіт — одна рана від твердих тростівок шнурівки, в якій спала й днювала вже три місяці. Сорочка присхла до рани. В куті ліжка була схована груба, тяжка плита, яку цілими ночами тримала на собі.

Квиліне долетіло знов, Ніна звернула ся на край подушки і гірко заплакала на свою долю.

— Аж тут кінчить ся все, аж тепер станула я над самою пропастю так, що нікуди рушити ся мені.

Чорна розпука дійшла до краю. Ніна встала, зібрала ся тихцем, накинула на себе старий плащ і вийшла.

На вуличках панував спокій, де-неде перекликали ся півні. Ніна йшла скоро. Чула, як усе жите, ціла минувшина, всі ідеї втікали від неї і лишали її саму-саміську.

— Ото, я вирядила ся! Ото мене рідня, суспільність, сьвіт тепленько пригорнули!

Втирала сльози і кляла. Потім згадала за Остапа і серце її змякло.

Станула.

— Може би завдати ся до нього на пораду? Він такий гідний, вирозумілий; простив би мені все і захистив би мене. — — Ні, ні,

він занадто нещасливий, аби я ще свої тягарі вішала на його голову.

Оглянула ся на небо.

— В котрій Ти стороні ночуєш тепер, мій єдиний? Тобі і не снить ся може, що діється в сій хвили з Твоєю „ідеальною, невичерпаною“ Ніною, ха-ха!

Ішла далі. Стала морочити її гадка, що не попрощала ся з Остапом.

Обернула ся, глянула на небо і важила ся. Не вірила преці. Жаль, безконечний жаль стиснув її серце. Ще ніколи в життю не була така бідна і самотна. Бездомна собака вийшла з заулка і махала хвостом.

Ніна глянула на неї і розплакалася ще дужче. Згадала знов за Остапа, впала і цілувала землю.

— Сею дорогою вертали ми з проходів; нині йду, аби не вернути. Як опиниш ся коли на сій дорозі, то нехай мої уста просять у Тебе прощення.

Була над ставом. Понурі мли окутали його. Зійшла на греблю, змучена й обезсилена.

За сім кроків міст — за три кроки глибини —

— Ні-но-о-о!!! — заgrimів над нею демонічний голос, кинув на неї полосами хмар і повалив її з ніг.

XIX.

Ніна, Славко і Зенько стояли посоловілі на порозі. Славко зашипів сьміхом.

— Бігме, наші старі цілком не мають розуму. Плодять і плодять тих бенькартів, дідько знає по що і на яке.

— Одних не виховали, а других старають, — докинув Зенько.

Славко мовив далі.

— І се має бути християнська моральність: плодити діти на біду і нужду! Бодай чорти вхопили таку мораль! І потім такі родичі мають іще право жадати від дітий вдячності, не знати, за що і за яке!

— Цікавий я, що вони гадають з нами робити?

Ніна всьміхнула ся гірко.

— Е, що вам іще за біда... Покінчите школи, підете в сьвіт, не будете потребували їх ласки, але я...

Славко вдивив ся в усохлий корч калини і сказав задумчиво:

— То правда, Ніно, що твоє найгірше... Розійшли ся.

Ніна вчула великий біль, взяла батьків кожух і скрила ся до комірки. Ніхто не замітив її.

Защепила двері з середини, лягла на со-
лому і вкрила ся кожухом. Її личко посиніло
з болю і сьвітило сльозами, вона лежала тихо
не зітхнувши навіть. В її очах малювало ся
те, що вміє пошанувати лиш Бог і поет. Як
бідна пташина на гнізді.

Підняла ся, пересунула солому, поволокла
ся до хати, лягла і заснула.

Вечером устала з ліжка, опирала ся до
стіни і вийшла хиткою ногою. Було холодно
і хмарно. В сусідній хаті меркотіло сьвітло,
Ніна вдивила ся в нього хвильку сухими, хо-
рим очима. Мороз пробіг по-за плечі, вона
оглянула ся — всюди тихо і понуро. Взяла
риксаль і копала на городці. Коліна дилько-
тіли, дух їй запиравало, студений піт виступив
на згорячковане чоло. Припочивала що хвилі.
З тяжким трудом поплентала ся до комірки.
Перебрала ся через буторинє до кута і смо-
трила рукою під розбитим околотом. Її пальці
наткнули ся на звиток одежі, ноги увяли, вона
прикучнула та ймила ся за голову. Хмара
думок стадом чорних птахів шибала в голові,
живчики застукали, горячка підняла ся. Ніна
розгорнула звиток і похилила ся над ним на
ліктях. Крізь сїрий сумерк дрожали перед її
слабими очима обриси мертвого цьвіту. Хотіла
поцілувати його.

Сьвітло мигнуло, вона застила. Їй видало
ся, що хтось підглядає її. Успокоїла ся.

— Возьми мати-и піску жменю,
посій його-о на каменю —
як той пісо-ок, мати, зійде,
тогда твій си-ин з війни прийде!

співала в хаті Куликова при колиці.

XX.

Чи є в сьвітї таке горе, якого час не направив би і не прислав? Лихолїтя, війни, язви минають та пропадають в забутє, а щож доперва з таким атомом, як доля чоловіка... Де стїлько сили взяло ся в Нїни, як вона те все поборолала, на те вона нинї сама не годна би відповісти. Так переходить чоловік у своїм житю не одно, в що сам пізнїйше вірити не може. Здає ся йому тоді, що чув казку, давну, небувалу казку. І не один, що перебув свою чорну годину, як би йому хтось був сказав, що воно так легко перейде — був би що найменше висьміяв злобно ідеалїста.

Так Нїна і собі не могла вірити, щó перебула. А тепер будила ся в нїй та певність себе, скрите вдоволенє побїди над фальшивою суспільною етикою, вона з небувалим доси запалом кинула ся до життя і — диво, в короткім часї віджила і розвила ся так, як іще ніколи. Чорна пляма морочила її від часу до часу, але втікала з кожним днем в забутє і пропадала. В самотних хвилях нападав її демонський сьміх і вона хихотала ся тайком, як божевільна. Була безпечна перед Остапом і цілим сьвітом. Написала до Остапа отсих

кілька слів: „Приїзди, бо гину без Тебе!“ — і він приїхав.

Була ніч.

Ніна тулила ся до Остапа і шептала.

— У тебе зломана воля, я постановила заопікувати ся тобою —

Дальших слів він не чув, тільки напняв увагу і слухав скритого, страшного голосу в собі. Застив, не знав, що з ним діє ся, а таємний голос шептав йому вперто:

— Кинь нею до долівки так, аби череп розтріскав ся — тепер ніч — увесь слід затре ся!!

Остап дровав, проклинав сю навісну, чортівську думку і не знав, звідки вона збудила ся в нїм.

Пригорнув головку Ніни, цілував довго і сердечно плакав.

Ніна оплела його мягенькими ручками.

— Мій ти, мій. Скільки терпів через мене. Чи простиш мені все?

— Цять, дитинко, забудьмо.

— Остапе-Остапе, коби ти знав...

— Що?

— Я... я також терпіла багато. Але я скривдила тебе; ти любив мене так вірно. Я сама не тямилу, що діяло ся зі мною. Чим я тобі відплачу за ті всі терпіня? Я нічого не маю, я бідна, візьми мене цілу, бий мене, роби зі мною, що тобі подобаєть ся.. Остапе, молю тебе — прости мені!

— Прощаю тобі і ти прости мені; я також провинив багато.

— Ах, і ти просиш прощення!?

Припадає до його ніг, він піднімає її. Пригорнула ся до його груди й плаче.

Ледви втихомирив її. Лежить ціла в його обіймах і стає весела.

— Слухай, любий, ти не заходив собі за той час з ніякою дівчиною?

— Ні. Накидалися деякі, але я усував ся.

— Чому? Тобі преці можна, ти мужчина. Як би я була на твоїм місці, баламутила би всіх, хто би лише навинув ся.

— Ти пустійко моя маленька.

— Остапе, але ти поцілував хоч одну?

— Лучило ся раз, але я чинив се нехітно, з осоругою.

— Ну, але таки цілував... Слухай, а що би ти робив, як би я так зайшла собі з ким?

Остап задумав ся.

— Мене боліло би се дуже, мені жаль було би тебе, бо знаю, що ніхто тебе так любити не годен, як я... Зрештою природа дівчини далеко менше безпечна, ніж мужчини.

— Го-го, звідки така певність?

Зітхнув і закрив очі.

— Ти вже сумуєш. Не бери собі того до серця, я тільки жартую...

— Дивно, як ми розходимо ся. У тебе моє віддаленє затирає пам'ять вражінє, у мене побільшує... Житє таке коротке, а ми замісь бути при собі, віддалюємо ся.

— Ох, Остапе-Остапе, як ти мене любиш. Ну, розвесели ся, покажи очі. Я тебе дуже-дуже люблю, я присягаю тобі, що вже ніколи не віддаю ся від тебе. Я твоя, твоя на віки.

— Не присягай, ти присягала вже нераз... Вірю тобі без присяги. Тепер...

Ніна не дочекала. Вона дрожала, кулила ся і тиснула ся до Остапа. Трясла ся цілим ті-

лом і тиснула обіруч свою ліву грудь. Їй відновився серцевий напад, на який терпіла нероз. Остап занепокоївся, пригортав її дужче і випитував. Не могла ні слова промовити, лише пригортала його голову до груди. Серце товклося і скиміло. Він цілував її, цілував, цілував. Його цілунки й обійми перемогли біль. Лежала горілиць бідна, змучена, півмертва. Нараз кинула ся з просоня.

— Що тобі, Нінусю, що тобі?

Лебеділа уриваним шепотом.

— Не знаю чому, привиділа ся мені тепер хвиля, як я ще була малим дівчатом. Ходжу я по зеленім саді, цвіт молоком капає з вишень, а я тримаю маленького, чорного песика в поділку. Не знаю чому сей образ перелетів тепер...

XXI.

Протерла очі й витягнула ся як кітка. Веселий ранок плив крізь вікна, кругом було тихо й тепло. Вона висунула ся з під ковдри, заглянула до передпокою і до кухні — в цілім домі не було нікого. Вернула ся до покою й зачинила двері. Підійшла до зеркала й скинула з себе сорочку. Стояла, як її мати на світ народила. Заложила руки на голову і витягнула ся. Оглядала свої круглі, принадли форми і цмокнула з утіхи.

— В театрі хлопці горіли, як я вбирала трікоти!

З подвіря долетів гамір.

Вона пішла до вікна.

Серед громадки цікавих були два Цигани з медведем. Один бив у ситко, один грав на скрипці й приспівував.

— Танцуй польки, Маріонька,

дія—дія—да—а—а —

Танцуй польки, Маріонька,

дія—дія—да—а—а!

Медвідь вивалив язик, але танцював, бо Циган бив пугою.

Ніна всьміхала ся.

Як Цигани пішли, вона тикнула пальцем до чола і пирснула до ліжка.

— Гм, медвідь такий сильний і страшний, а Циган робить з ним, що схоче... Тепер язнаю, що мені діяти! На Остапа й не дивлюся; то чоловік без становища, впертий, таємничий, ні до чого! Бурмилова мені, дурненького Бурмилова треба! Той мені цілком піддасться! Заволодію ним, як той Циган медведем!

Витягла руки й зложила їх до купи.

— Сі обі руки йдуть в його одну рукавичку! Гм, мій ти медведику солодкий! Сей мене оборонить і захистить!...

Але вона знає красшого, ах, той її подобався! Правник Загайний. Він усе був ідеалом її самоти. Здоровий, рожевий, спокійний. І підбивала його і тяжко було підбити!

Звернула ся на другий бік, схопила пів подушки й цілувала з істеричною пристрасстю, як навіжена. Зобгала ціле тіло, чула як лікті притискають груди, а горячі ноги дотикають ся і западала в омлілу сонність. З по-замарева схожого до кухонної пари виринає уперто поява Бурмилова, але вона відганяє його та уявляє собі свій рожевий ідеал. Рука зсунула ся між коліна, Ніна примкла очі...

...
— Ніно, ти спиш? Устань, дитино, то вже одинацята година.

Вона прокинула ся з гріху, глипнула на матір і нахмарила чоло в десять морщин.

— Що хочете?

— На, лист від Славка. Прочитай, що він там пише?

— Ах, той Славко таки бн вже раз —

— Що хочеш від нього? До когож він сирота напише, як не до дому?

— Ет, він як напише, то —

— Та чекай, ще не знаєш, що пише, а лютити ся. Видно, сумління гризе тебе.

— Ая, мама зараз з сумлінням виїздить!

— То ще раз негідне дівчиниско — шепнула стара до себе.

Ніна роздерла нервово коверту й читала.

„Мої Дорогі!

„Властиво Ви не варті, щоб я писав до Вас і мені дуже соромно, що мушу звертати ся до Вас. Я волів би запасти ся під землю, ніж просити у Вас чого. До Мами не маю жалю, бо Мама самі бідують і не змагають, але Ніна —

— Ет! крикнула вона, кинула лист і впала на подушку.

Стара всміхнулася.

— Та чого лютити ся? Щож він такого злого пише? Може не правда?

— Ая, правда! Ви всі завзяли ся на мене!

— Оттам маєш! Вже й плач готовий...

Повиділа, що донька тепер ні за що в світі не прочитає й хотіла взяти лист, але Ніна вхопила його й дочитувала мовчки...

— І щож він там далі пише?

— Ніте собі і читайте сумі! Ваш синчик любий! Ви би за ним у огонь скочили!

— Ніде правди діти — ліпший від тебе.

— Та тримайте собі його в пазусі. Чи я вам забираю? Я йому нині як відпишу, то йому відхоче ся всього!

— Гій, сказала ся дівчина, чи що...

Стара взяла лист, вийшла і попросила Остапа.

— Прочитайте мені, пане, з ласки своєї, що там пише Славко. Тота розфуріяжила ся, а я не виджу добре. Тільки тихо, аби біда не вчула.

Остап читав; далі було :

„— але Ніна і Зенько не мають нічого робити, тільки волочать ся цілими днями. Вона лазить по візитах, а той ідіот Зенько гниє, а листу не написав би. Про неї не буду розписувати ся, нехай сама розгадає собі. Я її виречу ся, мені сором, що маю таку „файну“ сестричку. Я тут мучу ся, лежу на голій соломі, клигаю без кусника хліба і вчу ся — на сніданє гербата, на обід гербата, на вечерю гербата, а як того нема, то тепла вода, в однім ковніряку ходжу три тижні, сорочку не тямлю, коли натягнув, бо чорна як земля і розлітає ся в кусні, а моя „еманципована“ сестричка, коби здорова, управляє вільну любов! Уперед писав я до чужих людей, аби пригадували Вам за біле та займили ся висилками — думав, що хоч таким робом спонукаю Вас до амбіції, але де там! А тепер мені вже лице дре ся клопотати їх своїми пакунками та дискредитувати Вас далі. Виджу, що з Вами ніяк не пораджу. Ніна як напише, то мов за напасть, аби збути ся. Читаєш її ідіотизми і не знаєш, що з ними почати? Чи сьміяти ся, чи кинути в канал. Здає ся, пишу до Вас останній раз, бодай не дочекав більше, бодай Вас був ніколи не знав.

Цілую Вас

брат Ярослав“.

Остап потер рукою чоло. Куликова зітхнула в голос.

— Оттаке, пане. Сама вже не знаю, як і що робити. Я вже одуріла цілком, ходжу як заголомшена, все й усюди сама й сама, а тут, чоловічку, аби хто хоч стільки поміг, то ні.

— А щож панна Ніна?

— Ет, не згадуйте мені її. Що дівчині стало ся, бігме не знаю. Ходить і ходить і ходить і лихо її знає, за чим і по що. Ще таке собі виходить, що буде на що подивити ся... От... І старий нічого не пише і не присилає, і не знати, де обертає ся. Може там десь лежить слабій...

Сіла зажурена. Не могла плакати. Виплакала свої очі давно, в перших роках замужя, коли виділа, як велике, родинне майно перейшло через злу господарку братів у жидівські руки. Походила зі заможної сільської аристократії, а як родичі померли, а майно розплило ся, то вона не могла переболіти тої страти; а нове жите не мало для неї ніякої принади.

Остап дивив ся на її не старе ще, але вижовкле обличчя та червоні, запалі очі...

— Та нема чого банувати, прошу злавити, що треба, я запакую тай вишлемо нині.

— Добре, добре, пане Остапе. Ще стільки чоловіка, що ви. Чекайте, піду на стрих по біле, тай може й Ніна дещо допоможе.

Вийшла і вернула по хвили.

— А гадаєте, що вона є? І місце застило! Звіяла ся!...

Стара внесла біле і насипала грани до зелізка.

— І як гадаєте, пане Остапе, що я маю робити з тим усім?

— З чим?

— А от з Ніною?

— Або панні Ніні що хибує?

— Ей, дайте мені спокій.

Гладила сорочку.

— Ви знаєте Бурмилова?

— Лично не знаю, але чув про него, або що?

— Таже вона залюбила ся в нїм.

— Хто?

— Гм, хто — таже Нїна.

— Що вам, панї! Се вигадка!

— А я вам кажу, що залюбила ся.

— Звідкиж ви, панї, се знаєте?

— Сама говорила менї.

— То хіба жартувала.

— Даю вам слово, що цілком поважно говорила менї вже кілька разів, що подобав ся їй. Таки дуже подобав ся.

— Менї годї увірити... А знаєте, що се за людина?

— Та я чула дещо й Нїна чула, але що з того? Подобав ся їй тай кінець.

Остап збентежив ся. По довгій внутрішній борбі приступив до старої і говорив глухим, понурим голосом.

— І ви, панї, знаєте, що він за один, і даєте донці йти на загладу?

— Щож я, чоловічку, на те пораджу? Як собі постелить, так виспить ся. Буду спиняти, аби потім нарікала, що я заперла її щастє, то радше нехай сама плаче на себе.

— То вже аж до того дійшло, що вони мають побирати ся?

— Та ніби ще ні, але є надїя.

— Не знаю, що на те все сказати...

Остап станув напротив Куликової, дивив ся їй в очі і мовив з притиском.

— Ви знаєте, панї, які більше-менше зносини були між мною а панною Нїною?

— Так по правді сказати, гм — догадую ся — ну — знаю дещо.

— Отже прошу знати й те, щó я не лиш їй уже багато разів говорив, але й вам скажу: я її зовсім не вяжу — нехай робить, що хоче, тільки нехай не приносить сорому і ганьби мені, вам і своїй рідні! Прошу собі запам'ятати і се, що коли вона має вийти за Бурмилова, то радше камінь до шиї тай у воду! Ви доньку припріть — ви її мати! Більше вам нічого не скажу.

Взяв капелюх і вийшов.

XXII.

Бурмилов мав яких 28 літ. Він утік з Росії з невідомих причин. Таких загонює ся звідти багато і звичайно будять вони в інтелігентного чоловіка щось відчужаюче. Деякі шептали на вухо, що мав він там поповнити якесь убійство. Тут валяв ся довгий час на послужі у малярів, був героєм у нічних гульнях і бійках на передмістю за рогачкою, говорив російським воляпіком, пив так, що перевернув би ся до гори ногами в бочку, а коли вивчив ся на стілько свого ремесла, що міг малювати вивіски і кепські портрети — поїхав з немитими руками до Плоскоголов та винаймив собі плехеньке ателіє. Його знанє в своїм ремеслі було ніяке, менше ніж першого-ліпшого ділетанта, але як на провінцію, було ще достаточне.

В Плосколобах і взагалі на кожній галицькій провінції мало звертають уваги на моральну вартість заволоки. Для більшости вистане, коли він показного росту і вміє добре піячити. А що Бурмилов був в однім і другім добрий, то познайомив ся скоро з усею міською сметанкою. Таким чином увішов без ніякого труду до співацького товариства і тут познайомив ся з Ніною. Хоч співав стілько що риба, а на штуці розумів ся як вовк на зіздах, то

подобався Нїні своїм різницьким ростом і тим, що шепелявив і що кілька слів уживав „сьоня“ замість сьогодні. Те „сьоня“ так їй подобалося, що прозвала ним пестливо Бурмилова. Деяким жінкам подобаються хибі чоловіки більше як прикмети. Нїні подобалися тому, що була вже зіпсована, а зрештою була навіть приневолена виречися кращим вимогам.

Бурмилов придивлявся косими очима копіям з фотографій і розвішував їх по стіні. Квапився з тою роботою, бо горло висохло по другім сніданню і треба його було заллати на ново. Збирався до шинку, коли вчув стук до дверей.

— Вайдїте!

В робітні станула Нїна з легкою усьмішкою і повитала його тонким голосом кітки.

Звалистий нездара піднявся і перевернув крісло.

— Ах, мамзель Нїна! Мой привєт вам, васхищаєтє ви мїня!

Шурнув ногою й перевернув умивальницю.

— Абжоп — ох мать, ізвинїте — да нєт, што я гаварю — и — садїтєсь, што прїкажїтє?

Стояла напротив нього як курятко перед когутом, подала йому руку, а другою взяла за підбоки і гляділа йому в очі значучо і певно.

Він усьміхався також, похилився над нею як пристиглий соняшник, косі очі світили солоденько в вузьких прорїзах, грубі губи плямкали.

Її ясноголубі очі з незначними бровами мали видуті повіки, так що обручок зовсім не було видно — цїха людей склонних до лютих

поривів. Від боків легенько приплесканого носика опадали каблуковаті морщини аж по-при уста, а дві менші були по-серед лиць. Таке собі бабковате, але горячо принадне личко.

— Алеж то з вас бандура! Дивіть, розляли воду, хі-хі!

— Нічево, нічево, ето не вредіт, я сьоня єя єще больше разлївал.

— Ой ви „сьоня“!... Знаєте, пане Бурмилов, я була би до вас ніколи в сьвітї сама не прийшла — вправді була я вже з товаришкою у вас, так ніби віддати візиту — але... до ателїє... чей можна..

— Ах, сударїня, міластї просїм!

— Зрештою вертаю тепер з проходу і пригадала собі, що маю написати до брата і вислати перед обідом, отже позвольте менї пера і чорнила. Картку маю при собі.

Сїла при столику, відсунула книгу замовлень, відложила торбинку і рукавички, підняла воальку і забрала ся до писаня. Космики карбованого волося опали по-при вуха, по-заду голови коса звита в малий вузол. Чула очі Бурмилова на собі і схилила ся в солодкім усьміху. Долїшня часть її профілю творила, від дірок носика по кінець борода, рівну лінійку. Зі спущеного ока й опуковатої повіки, на якій спочило легке сьвітло, пробивала ся з по-за кокетерії незвичайна, рафінована проворність, сумежна навіть зі злочином. Дивний контраст між її оком, а усьміхом. Спокійний, пронизуватий зір гадюки з сонним дівочим усьміхом.

Але Бурмилов був за дурний до психології. Сидїв несьміливий і зиркав крадьком то на маринарку, що прилягла наче бохонок прибитий до її тімени, то на круглу, плюшеву

листовку по-заду її станика, то глядів з утаєною пристрасстю на обриси її тіла, що спочило принадним кутом на фотели.

Нїна скінчила письмо і перебігала ще раз.

„Славку!

„Я нікуди по візитах не ходжу. Від коли я в Плоскоголовах, іще кроком нїде не була. А коли хочеш знати, чому я не писала, то скажу Тобі: Не хотїла я дразнити Тебе своїми ідіотичними листами. Як тата нема дома, а нам самим не стає не так на картку, але часами на хлїб, то Ти того не хочеш розуміти. Я нераз плачу, що ви всі писали та спровадили мене ще на більшу біду, ніж я там у театрі мала. Зрештою Твоїй і татовій „файній“ хоробі я не винна і знаєш, що курація ваша забирає всі гроші. Кінчу, бо не хочу стати ідіотичною. Сестра“.

Те все змістила вона на половині картки, а другу лишила для Зенька. Адресувала: Поважаний Брат Ярослав Кулик філзоф у Львові ул. Бляхарська, число те й те. А Бурмилов усе глядів на неї, мняв ся і скубав голову су губу. Вкінці підняв ся і почав переступати з ноги на ногу.

— Пазвольте, может бить я би вас так сьоня спісал? Ібо скажу вам аткравенно... я би так хацел іметь вашу картїну, штоби в скучние часи, кахда вас не віжу, на ету картїну сматреть.

Нїна дровича ся.

— Не можна... Що люди скажуть?... Ви вже мене малювали преці, ну, а що не вдало ся, я тому не винна.

Він став дуже прохати її, хотїв навіть узяти її в свої ковальські обійми, але вона від-

ступила ся і змірила його остро очима. Аж коли почав говорити, що вона приносить йому честь і розводив ся над її „очитанністю“, голосом і всім тим, що сам видів і чув від інших — вона дала ся намовити.

Він кинув ся з утіхою, аж касета вилетіла.

— Ах, сукін син! Віноват! — Не агарчайтесь, сударіня, што мне ето вирвалось! Знаєте, я сьоня такой рассіянный.

Ніна держала ся за боки від сьміху.

— Та чому? Що вам такого? Скажіть, не стидайте ся. Може ваш інтерес кепсько стоїть?

— Е, ето нет... У меня, слава Богу, дела не плохо ідут. І денеі немношка уш сабрал... ну, так, знаєте, ірустно самому на свете. Пасловіца гаваріт: хто до трідцаті не женат, до сорока не багат, етот кругом дурак!

Уставляв її напротив вікна і брєнів як чміль у траві:

Што за славная століца:
Развесёолий Пеньтербурх!

— Ви гарно співаєте, пане Сьоня!

— Е, куда мне! Я сьоня не магу. Перед годамі я лучше пел...

Взяла ся за підбик і стояла перед ним з визиваючим, кокетливим усьміхом.

Згодом зібрала ся домів.

— До по-ба-че-ня, а властиво — будьте здорові!

— Пращайте, мой поклон!

Вийшов за нею до сїний і мняв ся.

— А может бить, ви пазволілі би, штоби я сьоня вас да вашу маменьку пасетіл?

— Гм, гм, та — ще — не зараз. Зрештою — дасть ся видіти. До побачення!

— До мілаво побачіння! Мой паклон, мамзель Ніна! Майо іскреннейшее благодареніє!

Ходив по робітні, їдав то вставав, наче би щось лоскотало його.

Ніна вертала вдоволена і хихотала ся в душі.

— Чекай, не втечеш ти мені! Треба вже раз змінити житє, досить уже того всього. Гм, казав мені раз, що хоче дім купувати — значить, має гроші. Убирає ся гарно — видно богач, у мене дім і два тисячі в касі, значить, також не зле, і йому треба числити ся зі мною. Чекай, я не з тих, я вмію порадити собі і дорожити ся. Вийшла би я за Остапа або кого иньшого, то пізнав би зараз першої ночі, а потім пекло — але сей за дурний на те. Тим ліпше для мене.

Прийшла домів і застала стару, як гладила біле. Її сльози падали на Славкову пазуху.

— Ти, Ніно, далі цілком зійдеш із розуму.

— Що мама хотять!? Я ходила за картою, вже й написала; де Зенько, аби дописав решту?

— Прийшов зі школи, є в покою...

— Ти читав лист від Славка?

— Читав, але він має рацию, бо ти нічого не робиш, тільки лазиш цілими днями!

— Вже й тобі зуби прорізають ся до мене!? Я ходила за картою. На, допиши!

Зенько послинив пальці і взяв карту. Перебіг адресу, перечеркнув польські написи, перечитав слова Ніни й писав на другій половині надумуючись що хвилі.

„Може хочеш, щоби всі в сльозах розпливали ся над Твоїм нещастем. Мама й Ніна розпливають ся, але я не належу, як знаєш, до людей плаксивих. Як би було в моїй спроможности зарадити Твоїй біді, то знаєш, що я не пожалував би гроша. Але подумай, що можуть зарадити Тобі мама, коли часами й нам не стає сухого хліба. Не пишу того для того, щоб ми мали перед тобою оправдувати ся, бо знаємо, що нема перед ким, а Ти не думай собі, що як ти вже слухач першого року філософії, то вже поставлений на найвисший щабель суспільности. Брат“.

Прийшов Остап.

— Не здивуйте, що скажу вам, мої панство — сеї справи не повинно ся легковажити: його хвороба того рода, що як занедбає ся, то остане йому лиш один вихід — кулька в лоб.

Ніна перебила плачем і докорами.

— І щож ми йому порадимо, пане Остапе! ? Чого ще ви хочете від нас! ?

— Ет, панно Ніно, перестаньте слинити, а радше допоможіть матери зладити біле! Сором і ганьба, аби нині сестра не випрала для брата навіть тої бідної сорочки, лише все лишала на маму! Він від вас грошій преці не править, бо не є на стільки дурний, але вислати деяке біле є вашим обовязком. Як з вас ніяка сестра, то й ніяка з вас жінка буде. На кожде оправданє у вас плач, а що найперше треба зробити, те вам не в гадці!

— А виж звідки маєте право приказувати мені, що я маю робити! ?

— Я вам не розказую, лише говорю те, що він мене в листі просить, а роблю се не

для себе й не для ваших гарних очий, тільки для мого товариша.

Стара зложила біле й деякі харчі, Остап обв'язував зручно й ціпко.

— Ага, ще картка, може би й її дати до середини? — сказала Ніна.

Остап прочитав письмо.

— І ви маєте розум і сумління таке писати до свого хорошого брата?

Зімняв картку й кинув.

XXIII.

Ніна шила сукню. Остап глядів на неї і крізь вікно. Хмари нависли, в глибині краєвиду далеко берегами чорніли пусті поля, на городі хитав вітер сухим бадилем і голим галузем груші. Остап тонував у тій відвічній правді перемін і чув довкола себе студінь і самоту.

Хотів промовити до Ніни, але був так перемучений і хорий, що просто не міг і не мав чим зачати своїх слів. В нім бурило ся й кипіло, він поборював себе, силювався на спокій, ненавидів себе, Ніну, всіх, брився всьм, його дер лютий, таємний біль і ставав каменем у горлі й груди.

— Збираєте ся на вечерниці? — спитав він хорим голосом.

— Так. Чому питаєте?

— Так. Сам не знаю, чому мені се прийшло до голови.

— Ви, пане Остапе, взагалі стали неможливим диваком. З вас і половини нема того, чим були вперед. Ваші очі цілком стратили вираз. Скажу вам по правді — ви знаєте, що я все люблю тільки правду — я аж тепер пізнаю вас. Ви довго ошукували мене.

Остап глянув у долину і всьміхнув ся їдко.

— Гм, о-шу-кував?

Вона видивила ся на нього і говорила поволи з розвагою.

— От, видите, що я ще тепер відкрила у вас — ви фальшиві.

— Гм, я фальшивий? Чого напосілись ви на мене, як чорний ворог? Стямте ся, панно Ніно. Що вам? Розважте, що говорите... Коли я вас ошукав? Коли я був для вас фальшивий?

— Менше з тим; дайте мені спокій! Зачинаєте знов сварку? Дивіть, як я змарніла через вас!

Попадала чим раз більше в істеричний патос, з її сопранового голосу вимикали ся пискливі тони лютости.

— Я бою ся вас! Ви переслідуйте мене! Якого дідька хочете від мене!?

— Та що егізальтуєте, як на сцені? От, радше дивіть ся самі на себе, дивіть, як ви упали, що не лише ніякої думки у вас нема, але затратили навіть естетичний змісл. Бувало вберете ся зі зміслом, а тепер, о, пришиваєте сині стяжки до бордової сукні — тьфу!

— Засі вам до мене! Що вас се обходить, який я густ маю! Мені так хоче ся, а вам як не рехт, то забирайте ся і йдіть собі!

Схопила ся і луснула дверми. Остап вийшов.

Куликова обізвала ся.

— Ти чого, Ніно?

— А от, той чорт усе докучає мені!

— Щось ви не можете погодити ся з собою... Бо ти дурна, я би собі брала те до голови, що він там базікає... Знаєш, учора сів він тут тай як став усі пси вішати на Бурмилова — а потім каже мені: „Ви доньку при-

пріть, ви її мати, вона нехай не приносить ганьби мені й вам!“

Ніна затремтіла.

— А відкиж він уже про се знає? Певно мама не могли витримати і вибалакали ся перед ним!

— О, о, о, таки не мала-б я розуму.

— Ну, й щож мама йому на се?

— Та щож би? От, говорить, думаю собі, то нехай говорить.

— Ет, мама все нюнька! Я би йому була дала! Чекайте, нехай тільки з'явиться ся, я йому покажу!

— От, дай спокій; не задирай ся з ним. Ще готов догадати ся, що я тобі всьо розповіла.

Остап ішов як п'яний, не знаючи, куди, ні за чим.

Опинив ся серед сіти нехарних, темних вуличок і не тямив, звідки й як узав ся тут. Нараз станув як вкопаний. На вікні темного домика сиділа — Ніна в сорочці, з відкритими грудьми й ногами і кивала на нього.

— Ходи сюди, любчику, пособлю тобі як рідна мати.

Остап кинув ся бішено і в одну мить гепнуло ся жіноче тіло з вереском у долину.

Летів як біснுவатий. Тої схожості дівок до Ніни було вже йому за багато.

XXIV.

Приїхав Славко на один день до дому та оповідав про свої буршікозні подвиги. Нїні се подобало ся та їмпонувало. Переглядав романи з французького, які вона читала залюбки десятками томів, і знайшов в однім старий, розпечатаний лист.

— Від кого се? — спитав він Нїну.

— Не пізнаєш по калїграфії?

— Ой, той Остап зі своєю калїграфією такий нестерпний...

Нїна виймила лист і читала разом зі Славком.

„Моя Найдорожша Любко!

„Живу як усе самотоко в своїй праці, думках — незнаний. Вялить мене сплїн; мое відношенє до нього: гірке уподобанє і нехїть. Я вже в тїй фазї, що можу сказати: виджу і чую.

„Розвязки всїх проблемів тревають у моїм дусї між двома границями мого дуалїзму: поезія — фїлїзофія і зовсїм не годять ся з думками загалу. Стою осторонь свїта без означеня висоти, нї низини — щож з тим фантом почати? Стоїчна думка розбиває ся між двома крайностями: шалом і нїрваною, і радь собі як хочеш, поки не зїйдеш ся з другою на віки.

„Але я забуваюся і сходжу в пропасть ляхонізмів — прости.

„Мені дуже банно за Тобою. Спокійний, любий погляд Твоїх розумних оченят, Твоє молоденьке, палке серце, розкішний запах і присутність Твого ніжного тіла — вплинули би на мене цілющо, а так живу лише споминами, що наче павутина межи сном і пробудженням — минуле з теперішнім вяжуть.

„Чому не пишеш нічого? Я через те такий розбитий, бо ніяке тепло не вяже моїх почувань. І наші зносини розбиті. Мені не дивуюся; чорне море під верхнею спокою — се не для листу. Думки рвуться, нерви грають. Але я здоров і сильний — будеш отверта і гідна для мене, я ще ліпшим стану для Тебе. Як би у Тебе була та правда, яка у мене, то я би нічого більше собі не бажав.

„Цілую Тебе сердечно — Твій Остап“.

Ніна почала сьміятися, а Славко замітив:

— То ще раз шалений чоловік! Ти, Ніно повинна вже раз дати собі з ним спокій.

— Гі-гі, гадаєш, що я беру його на серію!? Мене дуже бавить, що він дуріє за мною.

— Бо він, видиш, чоловік нарваний, без ніякого становища, місця ніколи ніде не загіріє і уроїло ся йому, що він артист. Чи він гадає на малярстві зробити маєток?

— О, чи не він! Таж у нього ніякого таланту нема! Я йому се ще скажу.

— Так, у нього все поверховне: матури не має, а писав до мене, чи не знайшло би ся для нього яке місце у Львові? Здурів хлоп, чи що! Там для укінчених правників нема як жити! Я відписав йому, ге, ге, нехай спровадить собі ще зі сотку катальогів про малярські

вистави, нехай вивчить ся їх на пам'ять, то може знайде ся якесь місце для нього.

Ніна була дуже врадувана.

— Ага, бо він усе тільки з тими катальогами та книгами ради собі дати не може! Цілими днями порпає ся в них, усї назви і дати знає на пам'ять. Мене вже нераз ті книги і на сьміх збирали і лютили.

— Він тими книжками менї багато пошкодив. Я би тепер не бідував так і не потребував три роки лічити ся, як би не ті „Zasady nauki społecznej“. Був би навіть не знав нї про що.

Славко випустив хмарку диму з циґара і перейшов на иньшу річ.

— А щож ти, Ніно, робиш тепер?

— Щож маю робити? От, як усе.

Куликова водила очима зі Славка на Ніну, підсьміхувала ся і сказала:

— Коби ти знав що́? Таже вона вічно банує за театром! Жити без нього не може. Каже, що як лише театр підійме ся, то вона знов вступає.

Ніна опустила всьміхнений погляд на стіл, Славко зареготав ся різко й махнув рукою.

Малий Філько тулив ся до Куликової і попивав гербату. Стара голубила його й пестила, він задивив ся на Ніну і пустив склянку.

Стара стала клясти і бити його, а потім витрутила за двєрі.

XXV.

Вянуть, обсипають ся цвѣти, а пекуча жаліва і колючі бодяки множать своє насїне і сїють по землі.

Хто сему винен?

Чи винен сему ветхий лїнюх Зевес, що при партії шахів здрімав ся і забув, що грає людськими душами, чи винен сему його партнер — старий, вічно чуйний філїзоф Люціфер, що думає й виграває?

Чи винно стареньке сонейко, що стьопало ся в своїй тяжкій службі за стільки епох, стратило сьвітло й тепло та наче отемнілий жовнїр-інвалїд суне на спочинок?

Чи винні сему бідні, нужденні людиска, що їх рожеві мрії, ясні ідеї, білі серця, огненні захвати не пристигають, лиш без зерна, без овочів, без слїду вянуть, пропадають?

Його думки перебила Ніна.

— Пане Остапе, я мала з вами поговорити дещо.

Він усміхнув ся таємничо.

— Прошу.

— Я передумала багато, перечитала всі ваші листи, а потім Славко вияснив менї не однó, за що я йому дуже вдячна.

Остап перебив.

— Якже? Ви не читали їх доси?

— Читала, і тоді, перед роками робили вони на мині вражінє, як і чим — сама не знаю. Тепер перестудіювала я їх —

— Ов, ви аж студіювали їх! Ну, жаль мені вас.

— Позвольте, пане Остапе. Я перестудіювала їх уважно і розсміяла ся з самої себе, хі-хі!

Остап порухав ся нервово.

— Вірю, вірю — цілком природно. Жінки, їх гумори, уподобаня і погляди змінюють ся, як краски камелеона.

— Ви, пане Остапе, занадто пересадні в усяких порівнянях, але скажу вам те, що мала вже від давна на думці — у вас нема ніякого таланту.

— Може талану, панно Ніно?

— О, ні, навпаки; талан ви все мали! Я до нині не можу вийти з дива, якими чарами ви в своїм часі так мною заводили? Се треба вам признати; ви мали до мене шалене щастє. Але нині я вже не з тих, не дурна...

Ніна звернула на талант.

Тут Остап замовк і слухав. В хвилях критики, в хвилях, в яких наставляв хтось на його найживішу струну, мав він виїмковий, відмінний від усіх авторських та артистичних амбіцій — звичай мовчанки, а навіть потакування, що рівняло ся самовиреченю, а навіть топтаню і нищеню себе самого.

Ціх а се людей надмірно богатих душевно, а при тім тих скритих, небезпечних що тішать ся в глибині коли хтось неосторожний їздить собі по них і наче дитина бавить ся легковажно гріз-

ним огнем. Се справляє їм неописану, магічну роскіш отруї.

В його спокійних, острих, мертвецьких обрисах крила ся притаєна цікавість. Він відхилив в бік голову, глядів пів сонно на Ніну, слідив як в її дрібній головці працювали френологічні звої, корчили ся, то розтягали ся, наче нитки на основі ткацького варстату, майже видів цілу машинерію її мізку, наче держав її на своїй долони, і думав:

— Коли дійде до того, що психіатрія розвине ся до такої досконалости, аби ось так як тепер можна загіпнотезувати зором людину з виверними, покрученими зміслами — і двома довгими лянцетами як шпадами, лише чах! чах! Тут надтяти сей нерв, там иньший, тут перевязку, там студений оклад на голову і за кілька днів, людина як не та! Геній! Ставить преміси як срібло, виводить заключеня як золото!

Збагнув ся і думав над словами Ніни.

— Гм, талант, талант — се річ вічно стара і модна як любов. Талант — вироблене, вправа в ремеслі і способах того ремесла. Вистане навчити ся граматики, начитати ся всячини, бути на стілько хитрим, аби з правди зробити солодку або масну мікстуру на піднебіне публіки — і пан талант доцентом університета або купує віллу і їздить повозом. Сила найбільшого таланту вистане, як на наші часи, от, так найвисше на десять літ, а потім пан талант западає в сон і ссе до смерти лапу. Вже й нині, Богу дякувати, є собі такі порядні хлопці, що уважають талант за просте ремесло... Де, де-е, де Радецкий, а де канони! Скільки тайн іще є по-над усіми талантами,

який безкрай могучих сил, супротив котрих навіть три душі Анджеля марним подобієм! Сім душ треба мати! То, дитинко, треба родити ся з огнем Прометея, а як з малку суспільні тортури покришать кожду найменшу кісточку, а потім той огонь ізцілить цілий духовий організм на ново і розпалає ся вульканічною силою — тоді — ет —

Остап усміхнувся, Ніна тиркотіла далі.

— Ваші всі креації не мають ніякої суспільної, моральної тенденції, ні ідеї.

Тут Остап промовив:

— Се вже до мене не належить, панно Ніно.

— А до когож?

— До пана Бога. Те що Бог сотворив, мені нищому чоловікови направляти не вільно. Мені вільно тільки давати вірний і щирий звіт з його творів. Христос дав ся розпяти і не направив світа, в додатку з його крови й науки зробили гандель, а таких Остапів як я, аби й тисяч на голову поставили ся, то не вдіють нічого. Зрештою боги мають свої агенції, платних агентів і люстраторів, нехай ті здорові сушать собі голови і направляють суспільність — я не буду їм робити конкуренції і забирати хліб.

Ніна повіділа, що не дійде з ним до ладу й урвала. По хвили намислу сказала:

— Менше з тим. Я мала вам цілком що иньшого вповісти... Знаєте, мене все ще притягала та ваша дивна загадочність, ну, але тепер загадка розв'язана. Я не сподівала ся навіть, що вона така проста — се для мене велике розчароване.

— Якаж се загадка, бо я признаю ся, ні про що не знаю.

— Гм, видите, се тяжко виповісти, але — хі-хі — може догадаєтеся колись самі ось із такої метафори: Він поводився дивно — її се притягало і манило, бо думала, що в нього незвичайна бистрота ока, інтуїції — аж тут нараз вона відкриває в нього чорну катаракту!

Остап здвигнув плечима, Ніна мовила далі.

Я вам вдячна, що ви мені таку добру науку дали, хоч може би й ліпше було, як би ми були не зналися ніколи. Гм, хі-хі, знаєте, мені може подобатися лише такий мужчина, що потрапить заімпонувати мені.

— А чим би ви хотіли, аби він вам заімпонував?

— Гм, тим, щоби був мужчиною; не сьмійтеся, але скажу вам, що ви ним не є.

— Ов, перший раз довідуюся, що з мене жінка! Але жарт на бік, чим же властиво мав би вам імпонувати мужчина, чи фізичними прикметами?

— А хоч би й фізичними. Я пересвідчилася, що мені треба опіки і сили, взагалі того всього, чого не мала доси.

— Ага, розумію. Коби ще так і ви були вільні від усяких упереджень, та вміли спокійно розважати, то сказав би я вам найпростійшу правду, чого вам хочеся. Згадуєся про се при половім доборі, але менше з тим. Властиво не чую потреби; ви перестали заїммати мене.

— Ви мене також.

— Коли так, то й гарно. Лестить се моїй порожности, тепер можемо бесідувати з собою цілком тверезо і спокійно. — Значить, Бурмилов відповідав би найліпше вашим бажанням та естетичному зміслові?

— Коби ви знали, він дійсно подобає ся мені, се мужчина, про якого я мріла.

Остап хотів крикнути з утіхи, але поборов себе.

— Гратулюю вам, панно Ніно, імponуєте мені своїм змислом — се мужчина дійсно великий — ростом! Тільки бачите, я фатально ошукав ся на вас, бо як би був знав, що у вас лише різницька постава має вартість, то був би навіть не глянув ніколи на вас. Шкода, що я сего борше не знав. Був би, як то кажуть, не кидав жемчугів у болото.

— Якіж ви неможливі!

— Аже жарт жартом, панно Ніно, скажіть правду, які між вами зносини? Ви може маєте виходити за нього?

— Хто вам се сказав? А деж би я за нього вийшла? Я тільки жартую. Між нами нічого нема. Ми лиш от так — знаємо ся.

— Я хотів би вірити в те, бо знаєте, панно Ніно — для мене все таки була би ганьба, як би ви вийшли за нього. Нехай і так навіть, що я на вас ні крихти не вплинув, що ви не могли нічого навчити ся від мене, але мені було би стидно перед людьми, котрі видали нас і може більше нам приписували, ніж на ділі було. Я гадаю, що ви мені того стиду не повинні принести.

— Щож вас може обходити, що я роблю?

— Про мене, робіть собі, що хочете, лише ніяких скандалів, через які я мусів би терпіти. Виходіть собі за кого хочете, лише не за Бурмилова. Не приписую вам великої вартости, — але — шкода би вас для нього.

— Алеж, пане Остапе, я навіть не думаю про нього.

Остап не зважав на її слова.

— Поминувши моральний бік, але з огляду на гігієну, було би се для вас згубним. Ви муха супротив нього.

— Ви вже тим не журіть ся, се моя річ, — відтяла Ніна. — На всякий спосіб він для мене відповіднійший, ніж ви! Що ви!? Ви!? Овва — ха-ха-ха-ох! Я супротив вас ж е н щ и н а в повнім значіню слова!

Взяла ся за підбоки, підняла голову, ходила бадьорно по покою і гляділа глумливо на Остапа.

Його нерви стерпли як від параліжу, він похилив ся сидячи, але не давав нічого пізнати по собі. Мовив спокійно, але тихійше, бо в горлі дусило.

— Ви може навіть готові би візвати й ого на поміч супротив мене, як би було треба?...

— Овва, гадаєте, що ні? Він би вас одним пальцем кинув як ніщо!

Остап похилив ся так, що майже дотикав щокою до п'ястуків, опертих на колінах.

— Ех, небого — не грай зі мною, -- думав він в дусі.

— Кажете, Бурмилов для вас найвідповіднійший... Вірю... Ви-ж преці дебютували — в театрі..

Ніна не похопила ся на сих словах, лише всьміхнула ся дзвінко.

— Його рука навіть в мій черевик не годна влізти.

Остап додав сухо, здущеним свистом.

— Вірю — людське тіло має далеко ліпші прикмети, ніж гамбурська шкіра.

Ніна цукнула як би її розпеченим дротом шпигнув і блиснула сказано, згірдним поглядом.

— Стуліть рота, бо в сю мить зневажу вас чинно!!!

При сих словах скочила до нього, але він вистрілив, як з під землі, так що видав ся Ніні монструально висшим від природного чоловіка — схопив її за руку кліщистими пальцями, показав на огород і простогнав в ухо:

— Покритко! Чиї там кістки!? Ось тобі вся загадка!

Витріщала очі і впала як від грому.

Він сів осторонь, зложив руки на коліні, похилив ся і глядів на неї.

Прокинула ся з омліня і водила блудними очима. Її вираз нагадував ярке сьвітло з по-захмарі. Сперла ся на лікти і зашипіла:

— Чого хочеш від мене?

Остап тріумфував.

— Моєї дівки сам не візьму, але й другому не дам!

-- Ге-е, демоне! Я коли-б могла, то спалила-б, знищила-б тебе з лиця землі за всі муки і нещастя, яких ти причиною!...

Схопилась на рівні ноги і пирела йому до очей, він рушив ся і кинув нею в кут коло дверей, аж голос зашиб ся.

Лежачи витягнула до нього п'ястуки і простогнала:

— Я проклинаю тебе!!

Плакала і товкла головою до стіни. Згоді утихла і лежала горілиць, мертва, її очі тліли розкладом порохна, демон сумерку й смутку розхилив над нею крила безконечних тіней.

Остап склонив ся на край софи і впер в неї свій зір.

— Ось, де моя поезія, — думав він. — Череп — бездушний, студений череп. Санті-

ментальний Гамлете, на твоїх долонях був він бодай непорочний... Бути, але не бути — отсе іронія! Дич, мерзота, пекло! Де той її огонь подів ся?... Коби хоч іскорка лишила ся. Коби хоч один білий рубець, одна одніська нитка на ній чиста! Тою одною ниткою виратував би я ще її від заглади. На кістках моїх плечий видвигав би її з пекла! — Чому не затлумив я її ще тої ночі як торкнуло мене те прочуте! Був би оплакував її нині такою поезією, якої не знав ні один поет на світі. Був би сотворив для неї таку безсмертну святиню жалю й покути, про яку світови не сніло ся навіть!

Встав і заніс її на софу.

— Іду на кілька днів, а потім з поворотом попрощаю вас.

— Куди їдеш?

— Не знаю.

Вийшла за ним до передпокою, він при-
станув, глянув на неї і щез.

Гляділа в слід за ним і тупнула ногою.

— На злість тобі вийду за Бурмилоза!

Вернула до покою і впала лицем на ліжко.

Не могла знайти виходу для себе. Не знала нічого за собою, ані перед собою. Тонула без волі в горю, без крихти просвітку. Остап — Бурмилов — Остап — Бурмилов — мішали ся оба.

Хотіла молити ся — не могла, хотіла думати — не могла, хотіла заснути — не могла, хотіла вмерти — не могла, і жити також не могла.

Судьба приковала її до нидія.

XXVI.

У сусідки Куликів, Віксової, зібрався вечером при чаю отсей гурток: Ніна, мати, Бурмилов і Зенько. Віксова була собі така судинка, що перший чоловік застрілився через неї, а другий розвівся. Її цвіт опав давно, вона переросла в стовпець, але не тратила резону ні претенсій, і знаходила ще коханків, тих, як Німець каже, „недільних“, що запившися при нагоді, покривають свою біду засадою: у ночі кожда корова чорна. Віксова, суха, з яструб'ячим профілем, пересадна в рухах та егізальтації істеричка, нагадувала язю з терпких аквафортів геніяльного Гоуа.

Розмова скакала по знайомих, жінки тербили їх як щурі зубами, не лишаючи на нікім ні одного рубця.

— Знаєте паньство, що вам скажу!? закрипіла Віксова прибравши таємничий вид. — Оноди виділа я Остапа в місті! Алеж він змінив ся, страх!

Ніна захихотала ся до матери.

— Ага, мамо, він одуріє цілком! Я навіть дуже рада би сему, бо через нього мають мене люди ще до нині на язиках! В тім тижни як мав від'їхати, іду я до міста, а він іде на-против і на раз вертає ся, так як би нагадав

собі щось, але по хвили станув, обертає ся, перейшов по-при мене і навіть не видів мене, а мені так сьмішно стало, що як би не люди, була-б засьміяла ся на цілу вулицю.

Мати ніби боронила його.

— От, не гріши Ніно! Який він є, такий є, дідько 'го бери.

Бурмилов муркотів та всьміхав ся до Ніни, Зенько виняв свій індекс, так аби всі повиділи, що мають діло з академіком, перекинув кілька листів, сховав до кишені, махнув рукою і прибрав циркову позу.

— Ет, що хочете від чоловіка! Він думає тепер над таким твором, від якого цілий сьвіт осліпне і не буде нічого видіти!

Ніна розсьміяла ся до Бурмилова.

— Не бійте ся, пане Сьоня, вам біда нічого не вдіє, бо богач має ще одну пару очий на плечах!

Вибух сьміху змішав ся з гучними оплесками.

Куликова показувала всі характеристики Остапа, Ніна доправляла пересадю, сьміх дзенькотів як товчене скло, гурт заливав ся витем гием.

Розходили ся пізно в ночі. Кулики прямували через городець. Ніна взяла стару під руку і спитала:

— Скажіть мені, мамо, як та Віксова живе? Не робить нічого, не старає ся, а преці строїть ся і має гроші.

Стара відповіла значучо:

— Ну, вона вже має таких, що старають їй усе.

В усьміху Ніни блиснули крайні зубки і кутики очий, на устах застила заїлість.

— Треба би і мені пустити ся на таке; я від неї преці молодша і не бридша.

Зенько сплюнув.

— Що ти плетеш! Також прийшла тобі фантазія!

Ніна зиркнула на нього боком.

— Не бій ся, Зеньку, я ще не зсунула ся з глузду.

Прийшли до хати й учули загадочний, сильний запах. Засьвітили й увиділи на столі величаву весільну китицю живих цвѣтів у фляконї. Випитували бабусю, що дерла піре в кухні, але вона в нічїм не була сьвідома. Оглядали китицю і не могли вийти з зачудування. Була се китиця камелїй і чорних рож, а в серединї яена орхідея побризкана кровю. Обі жінки видивили ся на себе і не знали, що діяти.

Стара стала серед хати, рушила плечима й усьміхнула ся силувано.

— Гм, сказала би я, що се Остапова робота —

Ніна переймила.

— Ей, та деж він. Поїхав преці. Зрештою звідки би він узяв весільний букет і по що?

— Не знати, чи се чари, чи на збитки, чи що... На всякий спосіб візьми се, Ніно, і постав на тїм самїм місці, де стояло, може воно ще викрие ся.

Здрігали обі як від отруї.

XXVII.

Ясним ранком сидів Остап з Ніною на софі. Дивився лагідно в її очі, поправляв її волосся та гладив легенько.

— Так, ти все повинна бути така погідна і спокійна як тепер. Тобі з тим дуже до лиця, се твоя природність, твоя найбільша краса. Як би ти все така була, то я би цілком иньший став і тобі би було ліпше і мені. Видиш, тепер можемо розмовити ся щиро і спокійно, як правдиві інтелігентні приятелі.

— Я знаю, що так найліпше, але в остатніх часах я така роздразнена і зденерована, що мимоволі роблю інакше.

Остап пригорнув її до груди.

— Ніно, скажи мені правду, що ти задумуєш?

Вона гляділа перед себе.

— Яке? Не розумію тебе.

— Що ти задумуєш робити з собою?

— Не знаю, про що питаєш.

— Знаєш, Ніно, але онимаєш ся. Кажі все отверто, не бій ся нічого, я хочу знати лише правду, і чим більше будеш по правді говорити, тим більше буду тобі вдячний, тим

більше буду поважати тебе. Я преці давно вже згадував, що даю тобі повну свободу, роби що хочеш, але все нехай буде по правді. Я не маю ніякого права вимагати від тебе, щоб ти мене любила і чекала на мене, але знати, в якім ти відношенню до мене, преці можна.

— Я скажу тобі щиро, Остапе, будьмо собі добрими приятелями і нехай так останеться. Я любила тебе, навіть дуже любила, але тепер чомусь не можу. Я з дива не можу вийти... Знаєш преці сам, як я легко, нераз в кількох хвилях пізнаю кожного чоловіка, ну, прост сьміх сказати — а тебе, мимо того, що ми вже п'ять літ і так близько з собою жили — я тебе до нині не розумію і не знаю. Я нераз цілими ночами ломила собі голову над тобою і чим більше роздумувала, тим менше пізнавала тебе. Ні, се справді сьмішно і дивно!

Остап усміхнувся спокійно.

— Ніно, що тобі? Таж мене так легко пізнати!

— Може бути, що кому иньшому, але я ніяк не годна. Ти мені нераз видаєшся чимсь таким ідеальним, що я навіть висказати не вмію — просто ангелом, то знов нераз такий мене страх огортає перед тобою, що мало не зімлію, і тоді ти видаєшся мені чортом. Ні, даруй, але недавно я сказала собі раз на все, що не знаю тебе і постановила собі рішучо не думати про тебе. Я всяку загадку, коли не розумом, то чутем розв'язую, але сеї я ні одним, ні другим не годна розв'язати. Що більше, ти говориш і поводишся так просто і звичайно, що не звертаєш у першій хвили уваги як цілком природний чоловік, але нехай же тебе

хто далі схоче пізнати, то радше здуріє, ніж того доконає. Ні, ні, не сьмій ся, я кажу правду, кажу щиро так як чую. До тепер ми могли ще жити, бо мені все ще здавало ся часом, що я тебе розумію, але далі се не можливо. Ми не були би щасливі, бо я би тебе ніколи не розуміла і не знала як любити, ти нераз підносиш у мині ті прояви, на які я не звертаю ніякої уваги, а коли я стараю ся сама тебе чимсь зайняти, то ти тоді такий дивний, що мене як би ледом обложив... Ну, але до річи.

Ніна гляділа далі перед себе і задумала ся. В тій задумі було її лице усьміхнене і як би здивоване.

— Знаєш, Остапе, я тобі вірю, я чую, що як би зачекала на тебе, ти би мене певно взяв. Але я за рік, два постарію ся, оплошію, і ти дуже би терпів через мене. Я мала би великий гріх, як би завязала тобі сьвіт.

— Ніно, Ніно, що ти говориш... що стало ся з тобою?... Ти ще преці цілком молода. А зрештою я не вимагаю, щоб ти ждала на мене.

— Я. Остапе, мушу, мушу вирвати ся вже раз із сего проклятого життя. Я бою ся остати старою панною, мені конечно треба якоїсь опіки, бо я хоропита і не маю ні сили волі, ні енергії. Ти не гнівай ся на мене, я мушу вирвати ся з сего дому, від родичів, я мушу хоч крихітку самостійности і волі зазнати. Я пересьвідчена, що для мене вже нема ніякого щастя, але я хочу хоч один рік жити так як треба. Один одинокий рік; я чей за-

служила собі на стільки. Позволь мені, не заборонюй мені тої маленької приємности. Бо я чую, що довше не поживу як той один рік... Я би може навіть воліла тебе, ніж кого иньшого, ніж усіх, але —

Припала до його груди і зайшла ся плачем.

XXVIII.

Бурмилов осьвідчив ся, Ніна вела з ним тайно умови і виявляла дещо матери. Більше ніхто нічого не знав. Здогадливі люди шепотіли, але не могли увірити, аби така недібрана пара побрала ся.

— З тої муки не буде хліба, те весіле не с хвостом розмахас, — мовили вони.

Тим часом Ніна стало відвідувала Бурмилова, а він її. В покою Куликів була вже нова лямпа, тоалета й иньші річи, які справив Бурмилов.

Дали на заповіді, Зенькови поручила Ніна написати обовязкові листи до батька, Славка і свояків. Куликова вештала ся живійше.

Старий счудував ся новиною. Славко подер свій лист на кусні, плюнув, ляг горілиць на ліжку і зареготав ся.

Старий приїхав, йому представили будучого зятя.

— Ото, вибрала собі ! Шкода що, я їхав, — пробуркотав він в присутности молодого.

Зітхнув і накладав люльку.

Пріїхав Славко, покрутив носом, але мочав.

По третій заповіді приносить возний візване до Бурмилова. Скаржить його дочка столяря за зведенє і знасилюване.

В дім Куликів як би грім ударив.

— А що? Не казав я, що як баби вже до чого заберуть ся, то змалюють таке, що лише за голову візьмеш ся!

Ніна снувала ся пригноблена і старала ся всіми способами перебути той прикрий час; борола ся сама з собою, але не хотіла зірвати з Бурмиловом. Цілу сю нечесть уважала вона лише за перешкоду якогось таємного демона, може Остапа, і постановила не уступати до остатнього.

В процесі показало ся, що Бурмилов дурив дівчину, що оженить ся з нею, але услужний адвокат, що був уже запрошений в старости до Куликів, покермував справу так, що Бурмилову присуджено лиш алїментацію.

Шлюб відбув ся в першій половині мая. В той день як би навмисно ляв дощ і панував осінний холод. Ніна всьміхала ся і була вдоволенна, так як би той, котрого вибрала, був одинокий з цілого сьвіта, самим Богом суджений для неї! Раз лише, коло півночи, як сиділа при столі, мигнула перед нею чудна, невиразна поява, вона зблідла і зімліла. Як відтирала її шепнула: „Остап“.

До танцю грали Жидки, один із них сліпий на око, тримав скрипку в правій а смичок у лівій руці і був найцікавішою фігурою цілого весіля.

Хтось з товаришів Славка зажадав вина. Бурмилов облизував ся до Ніни, хотів як найскорше позбути ся гостей, щоб остати сам на сам з нею і сказав, що вина не має. На те обрушив ся Славко, прийшло до сварні, Славко станув з ножем напротив Бурмилова, але той бояв ся бійки. Ніна почала плакати і випім-

нула Славкови кишонковий годинник, який справила йому в дарунку.

— Говориш до мене як до дитини! — загомонїв Славко, вихопив годинник і розтріскав до землі.

Бабуха з блудними, розбільними очима, тиха варіятка, витягнула костисті руки і проскигдила:

— О-о-го! Розлетїли ся ясні години! Розходять ся люди — лишає ся дим — сьвітло погасне — потїм прийде стара казка, а потїм ніч...
